

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

На правах рукопису

ШИЛЮК ОЛЕГ ІВАНОВИЧ

УДК [94(477.8):02]“1939/1991”

**БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (1939-1991 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Добржанський Олександр Володимирович,
доктор історичних наук, професор

Чернівці – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4–10
РОЗДІЛ I. Історіографічний огляд та джерельна база дослідження	11–37
1.1. Історіографія.....	11–27
1.2. Джерельна база	27–37
РОЗДІЛ II. Становлення та розвиток мережі масових бібліотек...38–89	
2.1 Початок формування системи масових бібліотек (1939 – 1950-ті роки).....	38–57
2.2. Упорядкування та централізація мережі масових бібліотек (1960-ті – перша половина 1980-х років).....	57–74
2.3. Розвиток масових бібліотек у період “перебудови” (1985 – 1991 роки).	74–89
РОЗДІЛ III. Формування мережі відомчих бібліотек	90-130
3.1. Становлення бібліотек освітніх закладів.....	90–104
3.2. Формування мережі бібліотек наукових закладів.....	104–116
3.3. Розвиток мережі медичних, технічних та сільськогосподарських бібліотек.....	117–130
РОЗДІЛ IV. Розвиток системи бібліотечної освіти	131–175
4.1 Підготовка бібліотечних кадрів у середніх та вищих навчальних закладах.....	131–155
4.2. Формування системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників.....	156–175
ВИСНОВКИ.....	176–181
ДОДАТКИ.....	182–193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	194–236

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АН УРСР – Академія наук УРСР

ББЗ – бібліотечно-бібліографічні знання

ВНЗ – вищий навчальний заклад

Головліт – Головне управління у справах літератури та видавництв СРСР

ЗНЦ – Західний науковий центр АН УРСР

КОУ – культурно-освітня установа

КСК – культурно-спортивний комплекс

НКО (Наркомос) – Народний комісаріат освіти

ЛНБ – Львівська наукова бібліотека АН УРСР

МБА – міжбібліотечний абонемент

МК СРСР (УРСР) – Міністерство культури СРСР (УРСР)

МТС – машинно-тракторна станція

МЦБС – міжвідомча централізована бібліотечна система

НТІ – науково-технічна інформація

ОДБ – обласна дитяча бібліотека

ОНМБ (ОМБ) – обласна наукова медична бібліотека (обласна медична бібліотека)

ОРПС – обласна рада профспілок

ОУНБ – обласна універсальна наукова бібліотека

РБ – районна бібліотека

РНК (Раднарком) – Рада народних комісарів

РМ СРСР (УРСР) – Рада Міністрів СРСР (УРСР)

ТПКОП – технікум підготовки культурно-освітніх працівників

ЦБ – центральна бібліотека

ЦРБ – центральна районна бібліотека

ЦБС – централізована бібліотечна система

ВСТУП

Актуальність дослідження. Чільне місце в культурно-освітній та науково-інформаційній сфері життя суспільства займають бібліотеки. В умовах побудови демократичного суспільства в незалежній Україні виникає потреба об'єктивного вивчення історії бібліотечної справи, виявлення і обґрунтування тенденцій та напрямів з позицій досягнень сучасної історичної науки. Бібліотека – один із найдавніших культурних інститутів. З часу свого виникнення й до сьогодення в ній пройшла еволюція суспільної місії: від обслуговування потреб правлячої еліти до задоволення суспільних потреб. Книгозбірня перетворилася на соціальний інститут, що включає інформаційні та культурні компоненти і забезпечує стійкість зв'язків та відносин у рамках суспільства.

Одним із найскладніших у новітній історії України був період інкорпорації західноукраїнських земель до складу СРСР, коли поряд з вирішенням політичних та соціальних проблем особливо гостро радянська влада прагнула встановити повний контроль в духовному та культурному житті. Відповідно розвиток бібліотечної справи став одним з вагомих інструментів проведення радянзації в регіоні.

У цьому дослідженні автор аналізує роль бібліотек у межах західного регіону України. Хоча бібліотечна справа в західноукраїнських областях розвивалася як складова частина загальнодержавної мережі книгозбірень, однак процес її формування та розвитку мав свої особливості. Відповідно вивчення сутності культурно-освітніх процесів і особливостей функціонування бібліотечних установ як головних чинників впливу на культурне, інформаційне середовище, світогляд жителів регіону в досліджуваній період зумовлено не лише потребою об'єктивної і всебічної реконструкції духовного життя того часу, а й набуває значення у зв'язку з необхідністю врахування практичного досвіду в організації культурно-освітньої роботи в сучасних умовах.

Нарешті, необхідність глибокого вивчення порушеної у дисертаційній роботі проблеми диктується й тим, що протягом десятиліть панування радянської влади в наукових дослідженнях тенденційно висвітлювались події та явища, які відбувалися в західних областях України. У публікаціях спостерігався відхід від наукових принципів, перекозчення фактів. Крім того, бібліотеки як соціально-культурне явище є важливою, але маловивченою частиною історичної науки. Водночас фонди цих книгозбірень становлять цінну джерельну базу для вивчення не лише історії бібліотечної справи, а й вітчизняної книжкової культури та освіти. Становлення та діяльність бібліотечних установ на вказаній території сприймається неоднозначно. Ідеться, зокрема, про загальнорадянську ідею, ступінь впливу урядових структур на культурно-освітні процеси, що відбувалися в державі, характер і світогляд радянської бюрократії, яка уособлювала ці структури, й особливо її ставлення до виконання своїх обов'язків у сфері культури.

Осмилення, всебічний аналіз складних і суперечливих процесів розвитку бібліотек як важливої складової не лише культури, а й освітньої, наукової та інформаційної сфери в зазначений період може сприяти успішному розв'язанню актуальних проблем культурного будівництва в незалежній Українській державі на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи “Актуальні питання історії соціально-економічного, суспільно-політичного та національно-культурного життя України” (номер державної реєстрації 0199U001874), яку розробляє кафедра історії України Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Мета дослідження – на основі аналізу й узагальнення архівних та опублікованих джерел, матеріалів періодичної преси комплексно дослідити процес формування та діяльності бібліотечних закладів західних областей УРСР у досліджуваний період, його сутнісні особливості, потенціал, результати і наявні суперечності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** наукового дослідження:

виявити особливості формування бібліотечної мережі в західноукраїнських областях у досліджуваний період;

визначити та проаналізувати основні періоди розвитку масових бібліотек названого регіону;

розкрити особливості формування і розвитку мережі масових бібліотек у західних областях України;

дослідити характер та специфіку функціонування мережі відомчих бібліотек у досліджуваний період;

проаналізувати форми і методи діяльності бібліотечних установ регіону, їх суспільну роль;

висвітлити стан підготовки і розстановки кадрів бібліотечних працівників;

розкрити основні тенденції організації та тематичної спрямованості книжкового фонду бібліотек як чинника формування світогляду населення регіону.

Об'єктом дослідження є бібліотечна справа в УРСР у 1939-1991 рр.

Предмет дослідження – історико-правові засади формування мережі бібліотечних установ у західних областях Української РСР, форми та методи їх діяльності, особливості функціонування бібліотек різних типів, специфіка підготовки кадрів для бібліотек західноукраїнського регіону.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1939-1991 рр. Нижня межа – початок приєднання західноукраїнських областей до УРСР у складі СРСР. Верхня межа – розпад СРСР, проголошення незалежної Української держави. Окремі питання в дослідженні виходять за визначені хронологічні рамки, що викликано потребою у проведенні порівняльного аналізу із періодом до 1939 р.

Географічні межі дослідження включають територію семи областей західного регіону України: Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської (до 1962 р. – Станіславської), Львівської, Дрогобицької (у 1959 р. увійшла до

складу Львівської області), Рівненської (до 1991 р. – Ровенської), Тернопільської та Чернівецької. На території цих областей історично склалися специфічні суспільно-політичні та соціально-культурні умови, які зумовили певні особливості становлення тут радянської системи, зокрема бібліотечної справи.

Методологічні засади дослідження ґрунтуються на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, системності, світоглядного плюралізму і діалектичного розуміння історичного процесу, неупередженого підходу до складних явищ суспільного життя.

Методи дослідження визначаються характером теми, метою та особливостями джерельної бази, яка покладена в основу дисертації. Для досягнення окресленої мети використано як загальнонаукові методи дослідження (аналізу і синтезу, індукції й дедукції), так і спеціальні історичні методи. Так, структурно-системний аналіз виявився основним для виокремлення цілого (радянської системи бібліотечної справи) та його частин (адміністративно-функціональна вертикаль виконавських підрозділів); історико-порівняльний – дав можливість установити специфіку діяльності різних видів бібліотек, з'ясувати спільне й відмінне. Методологічні принципи об'єктивності та історизму сприяли об'єктивному висвітленню фактів, подій і явищ, уникаючи традиційної для радянської історіографії парадигми про позитивні або негативні сторони суспільного розвитку. Для аналізу одержаної з різних джерел інформації автор використав описовий і проблемно-історичний методи, дотримуючись при цьому принципу критичного підходу і зіставляючи дані з різних джерел.

Поєднання вищевказаних методів сприяло вивченню маловідомих аспектів проблеми, подоланню усталених стереотипів, реалізації нових підходів при аналізі й інтерпретації тогочасних подій, вивільненню історичної спадщини від ідеологічних догм.

Наукова новизна отриманих результатів визначається актуальністю досліджуваної теми й полягає у дослідженні комплексу проблем, які ще не

були об'єктом і предметом окремого наукового дослідження у запропонованих хронологічних межах. Уперше на дисертаційному рівні проведено комплексне історико-теоретичне дослідження процесу формування та діяльності бібліотечних закладів західних областей України у 1939-1991 рр., враховуючи їх особливості як культурно-освітніх інституцій і частини духовного життя тогочасного суспільства.

Ґрунтуючись на використанні різноманітних джерел та широкого кола наукової літератури у дисертації

вперше

в українській історіографії проведено комплексне історико-теоретичне дослідження процесу формування та діяльності бібліотечних закладів західних областей України у 1939-1991 рр., враховуючи їх особливості як культурно-освітніх інституцій і частини духовного життя тогочасного суспільства;

введено до наукового обігу низку архівних документів та маловідомих публікацій з історичної та бібліотекознавчої проблематики;

уточнено

суть, методи і наслідки політики радянської держави у регіоні, зокрема стосовно бібліотек;

динаміку розвитку мережі книгозбірень регіону, зміцнення їхньої матеріальної бази та формування фондів;

відомості стосовно кадрового забезпечення бібліотек та системи підвищення кваліфікації працівників книгозбірень;

позитивні та негативні аспекти діяльності книгозбірень у культурному житті регіону та пропагандистській системі радянської влади;

отримало подальший розвиток

вивчення фактичного рівня культурно-освітнього обслуговування бібліотеками населення західноукраїнських областей;

дослідження ролі державних інституцій у формуванні світогляду населення регіону.

Практичне значення отриманих результатів дослідження зумовлено відповідністю потребам сучасного інтелектуального та суспільного розвитку. Вони також певною мірою заповнюють прогалину в історіографії проблеми, відкривають новий напрямок історико-культурологічних досліджень. Проаналізований у дослідженні процес формування і розвитку бібліотечної справи в Західній Україні у тих складних умовах виступає основою для аналітичного прогнозування її функціонування в сучасних умовах. Критичне переосмислення та врахування реального стану сучасних бібліотек в Україні спонукає до визнання, що в українському суспільстві сьогодні недооцінюються книгозбірні як важливі, універсальні складові культурної, наукової, освітньої та інформаційної сфер, що є певним “відлунням” тогочасної політики радянської влади щодо бібліотек. Матеріали проведеного дослідження дозволяють зробити певні практичні узагальнення, що стосуються нинішніх проблем України, подолання наслідків тоталітаризму.

Запропоновані в дисертації концептуальні положення можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, а також спеціальних досліджень з історії бібліотечної справи, освіти, науки, культури, при підготовці курсів лекцій і спецкурсів у вищій школі, при проведенні культурно-просвітницької роботи серед населення, вихованні у них патріотичних почуттів, формуванні національної самосвідомості. Дослідження становить певний інтерес для краєзнавців, наукових працівників архівів, музеїв, бібліотек, культурно-освітніх і громадських товариств.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли всебічну апробацію. Його результати обговорювалися на засіданні кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вони були викладені у

доповідях та повідомленнях на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Бібліотека як соціокультурний феномен: історія та сучасність: Міжнародна наукова конференція до 400-ліття Наукової бібліотеки ЛНУ (Львів, 15–17 жовтня 2008 р.); В майбутнє – разом з бібліотекою: роль бібліотек у соціокультурній інфраструктурі регіону: Науково-практична конференція (Кіровоград, 22–23 вересня 2011 р.); 390-річчя Хотинської битви 1621 року: Міжнародна наукова конференція (Чернівці–Хотин, 22–23 вересня 2011 р.); Бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: історія та сучасність: Всеукраїнська науково-практична конференція (Чернівці, 24–26 вересня 2012 р.); Краєзнавча діяльність публічних бібліотек Буковини: збереження традицій, пошук нового: Міжнародна науково-практична конференція (Чернівці, 22–23 жовтня 2013 р.); Бібліотека як науково-методичний та соціокультурний центр сучасного вищого навчального закладу: Науково-практична конференція до 70-річчя Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 18 вересня 2014 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладено у дев'яти публікаціях, з них шість – у фахових історичних виданнях. Одна публікація – в закордонному журналі, який індексується міжнародними науково-метричними базами даних.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, 12 додатків (розміщених на 12 сторінках), списку використаних джерел (479 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 236 сторінок, у тому числі основного тексту – 181 сторінка.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД І

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Сфера культури в СРСР мала велике значення як складова ідеологічно-пропагандистської роботи, проте її висвітлення відбувалося в контексті формаційно-класового аналізу системних явищ і не належало до пріоритетної наукової проблематики радянської історичної науки. Культура здебільшого сприймалася як об'єкт партійного впливу, а не самодостатній суб'єкт історичного процесу. Звідси – примат партійної політики, партійних орієнтирів і оцінок, вторинність культури. Проблема аналізу розвитку бібліотек, зокрема і в західноукраїнських областях, майже не досліджувалася, хоча такий аналіз міг би висвітлити особливості і наслідки радянської регіоналізації та соціально-культурні перетворення в українському суспільстві в подальші роки. У радянські часи історія бібліотечної справи досліджувалася переважно в контексті ідеологічно-пропагандистської роботи, соціально-економічного розвитку регіону. Реалії повсякденного життя бібліотек залишалися поза увагою істориків, які свідомо уникали дискусійних проблем і негативних явищ. В умовах політико-ідеологічної цензури було дуже складно пояснити незадовільний матеріальний стан книгозбірень, проблеми з бібліотечними кадрами, чистки бібліотечних фондів і наявність спецховищ книгозбірень у країні соціалізму.

Аналізуючи наявну літературу з досліджуваної проблеми, можна умовно розділити історіографію на наступні основні групи: радянського періоду, незалежної України та зарубіжну.

В історіографії радянських часів умовно виокремлюються загальні праці з історії бібліотечної справи в СРСР та дослідження, що стосуються розвитку бібліотечної справи названого регіону.

Досить широко розглядаються питання розвитку радянських бібліотек у матеріалах відомих бібліотекознавців: К. І. Абрамова “История

радянською Україною вперше в історії цих земель відкрилися широкі можливості для розквіту української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом. Однак змальована ним картина розвитку історичних подій виявилася дещо спотвореною, оскільки пануюча в країні адміністративно-командна система наклала жорстке табу на висвітлення й аналіз істориками багатьох подій і явищ. Варто зазначити, що в названій роботі наводяться статистичні дані стосовно формування та розвитку мережі бібліотек у західноукраїнських областях. Такого ж плану – робота М. Карпенка “Що дала Радянська влада трудящим Буковини” [355], в якій поряд з ілюструванням життя краю у складі Румунії наводяться дані щодо розвитку промисловості, охорони здоров’я, культурного життя після включення до складу УРСР.

У 60-х роках з’являється ряд публікацій, присвячених як загальним питанням розвитку західноукраїнських областей у складі СРСР, так і бібліотечній справі зокрема. Хоча в цілому бібліотеки не були окремим об’єктом дослідження за радянської доби. У ґрунтовних працях І. Богодиста “Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950)” [306], В. Варецького “Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період)” [312] питання, пов’язані з розвитком бібліотечної справи, залишалися майже поза увагою. Проте наведені у них цікаві статичні дані, факти розкривають політичну та культурну сферу життя в містах і селах регіону. Ці дослідження можуть слугувати більше кількісною величиною стосовно вивчення західноукраїнських земель напередодні і після Другої світової війни, але не можуть сприйматися об’єктивно з погляду історіографії. Праці М. Грищенка “Народна освіта в західних областях Української РСР” [328] та Г. Ковальчака “Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.)” [358], хоча стосувались розвитку окремих галузей господарства в регіоні, проте містили інформацію про діяльність спеціальних бібліотек.

Складовою загальної політики держави була культура, яка у партійних

документах радянських часів визначалася як одна з найбільш значимих, оскільки була важливим інструментом ідеологічного та політичного впливу. Такий стан справ знайшов своє відображення в роботі І. Валька та І. Міневича “Клуби і бібліотеки Радянської України” [310]. В статті Т. Комісаренко “Розквіт бібліотечної справи на Буковині за роки Радянської влади” [360], на прикладі книгозбірень Чернівецької області, розкрита державна політика стосовно бібліотечної справи в регіоні.

Поряд з цим відзначимо, що основна кількість праць з досліджуваної теми була видана в період здійснення реформ бібліотечної мережі (кінець 60-х – перша половина 80-х рр.). Ці публікації висвітлювали причини, які викликали необхідність реорганізацій у сфері бібліотечного обслуговування та здійснення самої реформи централізації. Зокрема, у публікаціях Т. Самойленко [422, 423] детально проаналізовано питання упорядкування мережі книгозбірень в Україні в 60-х роках та подальші процеси централізації.

У 70–80-х роках естафету підхопило інше покоління науковців та практиків, які аналізували окремі напрямки діяльності бібліотек, розвиток бібліотечної мережі як у цілому в державі, так і в регіоні. Зокрема, це статті П. Корнієнка “Бібліотеки для юнацтва і формування марксистсько-ленінського світогляду молодого будівника комунізму” [361], В. Бабича “Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади” [292], Г. Іжик “Бібліотечне будівництво на Ровенщині за роки Радянської влади” [324].

Аналіз розвитку мережі та форм діяльності спеціальних бібліотек спостерігається в статтях М. Галушка [318], Т. Каратигіної [353, 354], В. Навроцької [390], Р. Павленко [398–400], Т. Пилипенко [404], В. Полудня [406–408], Р. Целінського [445, 446] та інших. Фахівці в галузі бібліотекознавства підкреслювали значимість бібліотечних установ в інформаційному обслуговуванні різних галузей народного господарства. Одночасно наголошувалось, що книгозбірні, незалежно від їх відомчого

підпорядкування, мають докладати максимум зусиль щодо поширення комуністичної ідеології, виховання радянського патріотизму, атеїстичних переконань у регіоні тощо.

У кінці 70-х рр. XX ст. було опубліковано чимало праць, присвячених розвитку окремих міст, деякі з яких фрагментарно висвітлювали досліджувану тему. Насамперед, це “Історія Львова” (відп. ред. В. Секретарюк) [349], де історія міста була подана в тому числі і через призму культурного життя області, розглядались окремі аспекти формування бібліотечної системи на Львівщині. Значним фактографічним джерелом з означеної теми є путівники та довідники по бібліотеках України [297, 298, 379]. Не маючи аналітичних матеріалів, такі документи дозволяли отримати в цілому картину формування бібліотечної мережі, розвитку фондів книгозбірень у різні хронологічні періоди.

Варто зазначити, що розвиток бібліотечної справи в західному регіоні після вересня 1939 р. розглядався лише в контексті історії бібліотечної справи Української РСР як складової частини бібліотечної мережі СРСР, що, безумовно, нівелювало своєрідність історичних процесів і явищ в регіоні.

Отже, історіографія радянського періоду використовувала матеріал, підкріплений прикладами з практики, цифровими показниками. Проте в них поряд із позитивом є і недоліки, що виражаються в окремих неточних положеннях, непослідовності, довільності у викладі згаданих питань. Багато аспектів лише намічалися для вивчення, особливо в історичному плані. У публікаціях нерідко спостерігалися намагання замовчувати існуючі труднощі й недоліки. Опублікованій літературі явно не відповідало її історіографічне узагальнення, робилися лише перші спроби охарактеризувати рівень висвітлення окремих аспектів проблеми. Історіографія радянського періоду відображала тогочасний погляд радянського керівництва на стан речей, хоча він далеко не завжди відповідав істині. Як результат, відбувалося викривлення або замовчування фактів, що дає підстави сучасним науковцям для критичного аналізу матеріалів, опублікованих у цей період.

Оцінюючи внесок дослідників радянської доби у вирішення окресленої проблеми, необхідно зазначити, що вагомий потік публікацій, введення у науковий обіг значного масиву нового фактичного матеріалу не створювало якісних пізнавальних структур об'єктивно-історичного значення. Дослідження в основному проводилися екстенсивним шляхом, у традиційному руслі і, в більшості випадків, були малоефективними, оскільки накопичений матеріал, зазвичай, використовувався для ілюстрації вже відомих раніше висновків і відображення лише якісно-позитивного впливу партійного керівництва на розвиток як культури в цілому, так і бібліотечної справи зокрема.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історіографія з нових позицій підійшла до оцінки досліджуваного періоду. У цей час почали інтенсивно заповнюватись “білі плями” історії, стимулювався науковий пошук. Розширений доступ до архівних фондів, відкриття деяких спецсховищ бібліотек дозволили історикам більш об'єктивно розкрити суперечливий характер процесу формування й діяльності бібліотек у західноукраїнських областях, ввести до наукового обігу чимало невідомих фактів, документів тощо. Починаючи з 90-х років, постійно зростає кількість досліджень, присвячених бібліотечній справі в регіоні.

Історіографічний аспект дослідження бібліотечної справи розглядається в статті С. Арсірій “Історія бібліотечної справи на західноукраїнських землях: досвід і проблеми вивчення” [288]. Автор аналізує різну проблематику історіографії бібліотечної справи в західноукраїнських областях – періодизацію, джерельну базу та ін. Одним із головних напрямків у вивченні бібліотечної справи є дослідження формування фондів бібліотек, біографічні розвідки відомих книгознавців, бібліотекознавців регіону тощо. Для проведення більш глибокої дослідницької роботи з бібліотекознавчої галузі в Україні поки що немає зведеного бібліографічного покажчика з історії бібліотечної справи, відсутні покажчики документів архівних фондів. І хоча питання розвитку бібліотечної

науки в Україні неодноразово розглядались у бібліотечних колах, прийняті з цього приводу рекомендації, досі залишаються нереалізованими, від чого страждає бібліотечна справа в цілому.

Одними з перших публікацій, присвячених дослідженню загальних проблем сфери культури в Україні, в тому числі й діяльності бібліотек, трансформації суспільно-політичного та культурного життя в західноукраїнських областях після 1939 р., з принципово нових позицій стали праці Л. Шевченко “Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40–50-х рр.” [452], Б. Яроша “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект)” [468]. У вказаних працях дослідники об’єктивно аналізують документи центральних партійних, господарських, радянських органів влади, місцевих партійних комітетів, Рад депутатів трудящих та періодику. Було досліджено весь комплекс функціонування радянського режиму, в тому числі його вплив на культурне життя в регіоні. У роботах М. Юрія [463, 464] досліджується феномен радянської культури та аналізуються втрати в ході суперечливих культурних перетворень, розглядається проблематика тоталітаризму і влади, вплив тоталітаризму на культуру.

Складні процеси розвитку української культури в повоєнні роки розглядаються в праці В. Юрчука “Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні” [465], де окремі сторінки присвячено особливостям культурного життя в західних областях.

Ряд публікацій присвячено питанням інтеграції західноукраїнського регіону в єдину радянську систему. Так, суперечливий процес насадження політичних, економічних та соціально-культурних структур В. Ковалюк [357] окреслив поняттям “радянізація”. Варто зазначити, що в західноукраїнському регіоні не лише копіювалося те, що відбувалося в СРСР, а й відбувалися значно складніші процеси, пов’язані з протиборством радянського тоталітарного режиму та національно-патріотичних сил.

У публікаціях О. Павловича “Передумови радянізації культури в

західних областях України: 1939–1940 рр.” [398], В. Барана та В. Даниленка “Відлига” в культурному житті УРСР на зламі 50–60-х рр.” [296] критично переосмислювався вплив радянського режиму на культурне життя в Українській РСР, зокрема і в західному регіоні. На основі ряду маловідомих раніше документів і матеріалів авторами було проаналізовано складний перебіг культурних процесів в Україні в 30–60-х роках ХХ ст.

Більшість бібліотекознавчих досліджень стосуються розвитку бібліотечної справи в цілому по Україні, хоча й містять певну аналітичну та фактографічну інформацію стосовно західних областей. Значний інтерес у контексті висвітлення ряду аспектів історії бібліотечної справи в регіоні викликає праця Л. Дубровіної та О. Онищенка “Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті” [338], яка являє собою комплексне дослідження вітчизняної бібліотечної справи зазначеного історичного періоду. В цій фундаментальній праці розглянуті питання правових засад, функцій, діяльності бібліотек різних типів і видів, розвитку бібліотечних технологій та науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства в Україні.

Ряд публікацій присвячено історії та діяльності в Україні різних типів бібліотек, зокрема, наукових – матеріали Т. Добко [333] та А. Свободи [424], освітянських – статті А. Доркену [335, 336]. Дослідники прагнули показати, що, незважаючи на ідеологічний диктат, який панував у роботі бібліотек у радянський період, спеціальні бібліотеки докладали значних зусиль для інформаційного забезпечення потреб галузей народного господарства.

Окремим напрямком стало дослідження історії та діяльності бібліотек для дітей та юнацтва. В статті Н. Жиліної “Формування мережі бібліотек для юнацтва в Україні” [342] та комплексній праці “Історія розвитку бібліотек України для дітей” [351, 352] розглядаються особливості формування мережі книгозбірень для дітей та юнацтва, їх ролі не лише в ідейно-політичному вихованні, а й у пропаганді знань, книги, читання, формуванні духовності й освіченості дітей, їх естетичних смаків.

Значна зацікавленість самих бібліотекарів дослідженням історії

розвитку книгозбірень втілена в регіональних науково-практичних конференціях з цієї тематики, зокрема “Бібліотеки Рівненщини: історія і сучасність” (Рівне, 1997) [466], “Бібліотеки на західноукраїнських землях XVIII–XX ст.” (Львів, 2004) [344], “Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку” (Тернопіль, 2009) [313] та інші. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядаються в колективних роботах до ювілейних дат бібліотек – “Бібліотечна орбіта інформаційного суспільства: До 60-річчя заснування Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки” [301], “Головна книгозбірня області: Історія і розвиток: до 55-річчя від дня заснування Рівненської державної обласної бібліотеки” [322], “Минуле та сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї. До 65-річчя Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки” [461].

Аналіз сучасних публікацій, на нашу думку, свідчить, що їм бракує всебічного вивчення тенденцій, що спричинили ті чи інші процеси в бібліотечній справі регіону на всіх етапах її розвитку. Більшість із них лише описують окремі події і факти з бібліотечного минулого. Зокрема, це стосується публікацій, присвячених ювілеям бібліотек: у них вірно не зовсім правильно, з наукової точки зору, використовуються архівні матеріали самих бібліотек та спогади ветеранів бібліотечної справи.

Окремо слід відзначити роботу Ю. Грайданса “Бібліотеки Львівщини” [325], в якій систематизовано основні етапи історії книгозбірень Львівщини в різні історичні періоди. Автор широко використав різноманітні джерела – архівні матеріали, публікації періодичних видань, спогади бібліотечних працівників.

З початку 90-х років з’являються перші публікації, присвячені дослідженню історії окремих бібліотек регіону, серед яких слід виділити статтю Г. Яреми “З історії Науково-технічної бібліотеки Львівського політехнічного інституту” [467]. Названа публікація висвітлює діяльність однієї з найбільших книгозбірень регіону, розглядає особливості діяльності

бібліотеки освітнього закладу в різні історичні періоди.

Варто зауважити, що історико-бібліотекознавчі роботи – написання історії окремої бібліотеки, коли вона розглядається як унікальне явище, стають все більш поширеними. У той же час десятки, навіть сотні таких унікумів не є історією єдиного бібліотечного процесу у регіоні. Багато бібліотек у західноукраїнських областях формально створювались шляхом злиття фондів різних громадських і особистих бібліотек, а також приватних зібрань і колекцій. Виявлення та дослідження реальної історії бібліотечних зібрань, їх генеалогія має важливе значення для загального аналізу бібліотечної справи в регіоні. В такому аспекті необхідно виділити матеріали, присвячені найбільшій книгозбірні Західної України – Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника та історії формування і розвитку її унікальних фондів [321, 332, 362, 383, 418, 434].

Варто наголосити, що у вивченні історії бібліотечної справи регіону надзвичайно важливими є історичний і культурологічний підходи, які дають можливість не лише зафіксувати, але й осмислити, які національні цінності, моделі культури обумовили бібліотечні традиції, яке місце займали бібліотеки в історико-культурному процесі, що відбувався на теренах західноукраїнських земель. Такі підходи дозволяють розкрити особливості багатовікових культурних традицій, виявити механізми спадкоємності й особливості українського бібліотекаря, його менталітету. Саме ці чинники розкриті в статті Л. Бандилко “Бібліотечна діяльність товариства „Просвіта” на Волині: з початку XX ст. до 1939 р.” [294] та роботі Н. Кунанець “Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939 р.): консолідований інформаційний ресурс” [368]. Автори намагалися привернути увагу до особливостей розвитку бібліотечної справи в Західній Україні міжвоєнного періоду, до тих духовних надбань, які були знищені радянським режимом.

Складним питанням процесу кадрової політики радянської влади в Західній Україні, що мало безпосередній вплив на різні сфери життя краю, в

тому числі й культуру, присвячена стаття Т. Першиної “Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості” [403]. В. Крупина у своїх статтях [364–366] аналізує партійно-радянську номенклатуру, розглядає її освітні параметри та культурні орієнтири, досліджує оцінку населенням діяльності влади радянської України. Уже не лише бібліотеки та їх діяльність, але й самі бібліотечні працівники, питання підготовки бібліотечних кадрів стають предметом досліджень. Необхідно відзначити статтю Н. Новікової [395], присвячену підготовці кадрів бібліотек для дітей, та монографію Т. Марусик “Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.)” [386]. Остання робота в цілому присвячена діяльності західноукраїнської інтелігенції у роки входження регіону до складу радянської України, але також аналізується діяльність бібліотечних установ у регіоні, розглядаються особливості кадрової політики щодо культосвітніх працівників.

У роботі В. Денисюк “Одержимі творчістю. Про мистецькі та культурно-освітні училища Волині” [329] та колективній праці “Покликання – бібліотекар: до 40-річчя вищої бібліотечної освіти у Рівному” [405] досліджується діяльність навчальних закладів з підготовки бібліотечних кадрів у західноукраїнських областях. Особливою цінністю таких матеріалів є спогади викладачів та студентів, які дають яскраву картину умов навчально-виховного процесу й повсякденного життя студентів.

Питання формування та розвитку бібліотечних фондів як основи діяльності книгозбірень також займає помітне місце в бібліотекознавчих дослідженнях. Під впливом широкомасштабної політики радянської влади щодо “очищення” бібліотечних фондів у регіоні були знищені унікальні зібрання та колекції. Основним ідеологічним аспектам цих процесів та їх наслідкам для бібліотечної справи краю, питанням цензури в бібліотеках присвячено публікації ряду авторів. Зокрема, Л. Кусій [370] досліджує створення “спецфондів” у бібліотеках на прикладі Львівської наукової

бібліотеки ім. В. Стефаника, особливості кадрової політики радянської влади стосовно таких підрозділів у структурі бібліотек. О. Федотова аналізує перевірки фондів університетських бібліотек у 50-х роках [439]. Діяльність цензури невинуватих завдала непоправних збитків для бібліотек у регіоні, значну частину фондів яких складала література, націоналізована після 1939 р.

Актуальною проблемою залишається також дослідження втрат бібліотечних фондів під час Другої світової війни, що знайшло відображення в публікації Т. Себти “Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз” [425].

Захищені й перші вітчизняні дисертації, які стосуються соціально-економічного та культурного життя регіону в досліджуваний період. Згадані праці містять у собі широке коло недоступних раніше, часто унікальних архівних документів. Окремо відмітити варто відзначити роботу Л. Бандилко [295], присвячену вивченню історії бібліотечної справи Волині у 1939–1985 рр., яка є комплексним дослідженням регіональної бібліотечної мережі в радянський період.

Помітним явищем у вітчизняній історичній науці в умовах відродження незалежної України став широкий доступ до історіографічної спадщини української діаспори. Такі публікації були не лише доповненням, а насамперед відправною точкою виправлень викривлених сторінок історії України. Для них характерний гостро критичний підхід до оцінки сталінського тоталітарного режиму, а також його політики в різних сферах суспільного життя, зокрема в культурі. Ці праці відзначаються ретельним аналізом опублікованих документів і матеріалів, у тому числі радянської періодики, проте з відомих причин у них не використано архівні документи зі сховищ України, без яких неможливо відтворити повноцінну картину культурно-освітніх процесів у регіоні.

Роботи Ю. Бориса [472] та Д. Дорошенка [473] містять оцінки характеру тодішніх соціально-економічних та культурних змін у регіоні та

досліджують окремі сторони цього процесу. Особливо варто звернути увагу на фундаментальну працю “Буковина, її минуле і сучасне” (за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана і А. Жуковського) [307]. Встановленню радянської влади на Північній Буковині присвячено чимало сторінок, зокрема й змінам у культурному та освітянському житті. Цікаво до аналізу проблеми радянсько-українських відносин на побутовому рівні підійшла М. Рудницька у праці “Західня Україна під большевиками” [419], в якій простежується реакція різних верств західноукраїнського суспільства на зміни, що принесла радянська влада у всі сфери життя. В роботі відображено трагізм знищення фондів та ліквідації бібліотек у регіоні. Окремо розглядається репресивно-цензурна діяльність стосовно бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

У працях І. Лисяка-Рудницького [376, 377] розглядається проблематика післявоєнного розвитку західноукраїнського регіону в розрізі історії України другої половини ХХ ст. Автор досліджує намагання радянського режиму звести українську культуру до рівня провінційного різновиду російської культури, проведення систематичної ідеологічної обробки населення при допомозі грандіозної пропаганди.

Факти боротьби партійно-радянських органів з українським націоналізмом у сфері культури у повоєнний період наводить Д. Лобай у своїй праці “Непереможна Україна” [378]. Автор концентрує основну увагу на негативній ролі цензурних обмежень.

Праці зарубіжних авторів в основному торкаються дослідження культури в СРСР, меншою мірою – в Україні. Це вивчення загальних проблем радянського тоталітаризму, політико-ідеологічного контролю, а також радянської системи бібліотечної справи. У праці Ruggles M. та Swank R. “Soviet libraries and librarianship” [479] розглядається узагальнена характеристика бібліотечної справи в СРСР на початку 60-х рр. з точки зору американських бібліотекарів – організація і планування роботи бібліотек, фонди книгозбірень, бібліографічна діяльність, обслуговування читачів,

підготовка кадрів тощо.

Останнім часом зростає увага до проблеми культурних втрат під час Другої світової війни, зокрема руйнування бібліотечних фондів. У роботах американської дослідниці Патриції Грімстед “Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни”, “Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution ” [326; 475] аналізуються втрати українських культурних цінностей під час Другої світової війни, в тому числі і знищення бібліотечних фондів.

У публікаціях польського науковця Мацея Матвіюва [387; 476, 477] досліджується цілий ряд питань, пов’язаних з фондами львівських книгозбірень, – доля унікальних бібліотечних фондів Львова після 1939 р., евакуація бібліотечних колекцій німецькою окупаційною владою з міста в 1944 р., а також спроби польської влади щодо повернення культурних цінностей у повоєнні роки.

У збірнику “Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej” [471] подається унікальна інформація стосовно бібліотек на східних землях Польської Республіки (1918–1939), включаючи приватні колекції. Бібліотечні колекції Галичини та Волині були одними з найбільших у Польщі того часу. Так, на Львівщині загальний обсяг бібліотечних фондів складав понад 3,33 млн томів, на Станіславщині – 470 тис., Тернопільщині – 490 тис. Значні фонди були в Луцьку, Коломиї, Дрогобичі та інших містах регіону.

Характерною рисою сучасної російської історіографії з досліджуваної проблематики є виразна поляризація поглядів і оцінок. Чимало авторів дотримується старих штампів радянської історіографії. Інша група істориків аргументовано та всебічно розглядає бібліотечну справу в СРСР, зокрема, аналізує негативні явища, які раніше замовчувались. Аналіз системи цензури, в тому числі і в бібліотечній справі, міститься в публікаціях А. Блюма [305], М. Глазкова [320], Т. Горяєвої [324], Н. Махотіної [388]. Зокрема, в роботі А. Блюма “Советская цензура в эпоху тотального террора 1929–1953”

простежено історію одного з унікальних інструментів радянського тоталітаризму: цензурної системи контролю над літературою. Автор прагнув розкрити механізми і результати цензурного насильства у всіх сферах літературної, видавничої та бібліотечної справи. Ідеологічна складова в читанні дітей розглядається в публікації С. Леонтьєвої “Чтение советских детей: педагогика на службе идеологии” [374].

Значний внесок у вивчення історії бібліотечної справи в СРСР зробили сучасні російські бібліотекознавці – К. Абрамов [282; 283; 285], А. Ванєєв [311], А. Соколова [431]. Їх публікації містять критичний аналіз радянської бібліотечної справи – питання цензури, кризових явищ у бібліотекознавстві, проблематика бібліотечної справи на початку 80-х років та в роки перебудови, відомча роз’єднаність в обслуговуванні фахівців науки і техніки тощо.

Намагання дослідити бібліотечну справу в період німецько-радянської війни, знищення книгозбірень під час окупації, відновлення бібліотечних фондів та мережі в повоєнні роки зумовили появу ряду публікацій. Це, зокрема роботи О. Мазурицького “Вклад Государственного фонда литературы в восстановление библиотечной системы страны” та “Очерки истории библиотечного дела периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.” [381; 382], стаття О. Єсипова “Политика немецких оккупационных властей в отношении библиотек на временно оккупированной территории СССР в годы Великой Отечественной войны” [341].

Згадані праці далеко не вичерпують переліку публікацій, які стосуються різних аспектів досліджуваної проблеми, оскільки вона є системною і багатоаспектною. Їх виокремлено з ряду інших тому, що вони складають основу історіографічного доробку, який використано при опрацюванні теми.

Підсумовуючи здобутки нинішньої вітчизняної історичної науки, можна зробити висновок, що нею вже започаткована нова історіографія в контексті дослідження бібліотекознавства в регіоні. Адже функціонування

системи бібліотечних установ та культурно-освітньої роботи відбувалося в умовах тоталітарного режиму, цензури, незадовільного комплектування фондів та матеріального забезпечення, заідеологізованості підготовки кадрів, які фактично суперечать оптимістичним твердженням про переваги радянської системи.

Отже, аналіз історіографічної бази дисертаційної роботи засвідчує, що проблема формування та становлення бібліотечної справи в західних областях УРСР знайшла відображення в історичній літературі та узагальнюючих працях лише в контексті інших проблем, присвячених якійсь одній темі або обмежених територіальними і хронологічними рамками.

В 40-х рр. ХХ ст. виходили праці переважно інформативно-прикладного спрямування та написані з позицій комуністичних догм. Брошури і деякі ґрунтовні розробки, в яких виокремлено специфіку проблеми, здебільшого стосувались у цілому УРСР і СРСР. Згодом, протягом 50–70-х рр. тема діяльності бібліотек почала ставати предметом дослідження науковців, які висвітлювали її під належним кутом зору та відповідно до вимог цензури показували “переваги” радянської системи культосвітньої роботи, соціалістичної формації над капіталістичною, не розкриваючи суперечливих фактів і явищ, особливо протягом 50-х рр. У 80-х рр. актуальною темою історичних досліджень стала проблематика реформування бібліотечної мережі, удосконалення роботи бібліотек різних типів, проте без аналізу тих соціально-економічних протиріч, які наростали. У 90-х рр. ХХ ст. зріс інтерес до проблем розвитку культури, зокрема бібліотечної справи, як її складової, намітились нові аспекти її вивчення, розширились можливості використання нових документів, з’явився ряд серйозних публікацій.

Загалом, найвагоміший (але лише за обсягом) внесок у розкриття розглядуваної проблеми зробила вітчизняна історична наука радянського періоду. Однак дає надію той факт, що в останні десятиріччя серед дослідників започатковано справді науковий, правдивий підхід до висвітлення цієї теми. Доводиться констатувати, що поки відсутні спеціальні

роботи, де б комплексно розглядався увесь спектр багатьох складних і суперечливих процесів, які відбувалися у становленні та функціонуванні системи бібліотечних установ у західних областях УРСР вказаного періоду. Навіть у нових дослідженнях увага концентрується на відомих аспектах або ж на поодиноких подіях.

Отже, досліджувана проблема представлена певною кількістю літератури. Однак усі роботи недостатньо висвітлюють тему, багато питань лишаються недослідженими або малодослідженими. Зокрема, потребують подальшого вивчення аспекти значення бібліотечних установ у політиці радянської та русифікації регіону і в той же час у культурно-освітньому та духовному розвитку західноукраїнських земель цього періоду.

1.2. Джерельна база

Дослідження розглядуваної проблеми вимагало залучення широкого кола архівних і друкованих джерел, різних за походженням та інформаційними можливостями, розпорошеними по архівах України. Джерельна база роботи складається із різноманітних комплексів архівних матеріалів та опублікованих документів, які можна поділити на декілька груп:

- законодавчі джерела (законодавчі акти, проекти), в т. ч. рішення, постанови з'їздів, пленумів та урядів;
- директивні документи партійних органів і громадських організацій;
- матеріали і документи діловодства, в т.ч. організаційна та розпорядча документація;
- статистичні джерела;
- матеріали періодичної преси, а саме: інформативні (звіти, повідомлення, репортажі), аналітичні (статті, кореспонденції, рецензії) та художньо-публіцистичні (нарис, замітки тощо).

Характеризуючи джерельну базу дослідження, варто зазначити, що при значній кількості документальних джерел, які стосуються теми,

інформативна якість є досить низькою. Значна частина інформації має узагальнений, загальноукраїнський характер. Локальна інформація розпорошена серед значної кількості джерел. Певна складність дослідження обраної теми зумовлена тим, що більшість доступних документальних матеріалів має опосередкований характер, тобто відображає суб'єктивну оцінку бібліотечної справи в регіоні офіційними партійно-державними структурами.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) більшість опрацьованих документів зберігається у фонді Центрального комітету Комуністичної партії України (ф. 1). Тут зосереджені стенограми з'їздів, конференцій, пленумів та активів партійних органів, доповідні записки, звіти й інформація місцевих партійних організацій тощо. Ці документи досить докладно розкривають політико-ідеологічні кампанії, політику компартії щодо літератури, мистецтва та культури загалом. У фонді зберігається чимало матеріалів про діяльність радянської тоталітарної системи та її інститутів. Матеріали фонду мають велике значення для визначення всієї канви політичного життя тих років, створюють уявлення про тодішнє середовище, партійне керівництво ідеологічною та культосвітньою роботою, важливою ланкою яких були бібліотеки. З цього фонду використано документи описів 30 – загальний відділ та 70 – відділ агітації і пропаганди.

Особливо цінними для відтворення культурного життя в західноукраїнських областях виявилися фонди Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України (ЦДАВО України). У фонді Ради Міністрів УРСР (ф. 2) міститься великий масив матеріалів діловодства державних установ та громадських організацій, тобто документація офіційного характеру. Зокрема, це документи сектору західних областей України, створеного при Раді Міністрів УРСР. В ньому відклалися документи, в яких аналізується діяльність владних структур щодо якнайшвидшого утвердження радянської влади. Заслуговує на увагу

листування РМ УРСР з обласними радами депутатів трудящих, де зосереджено матеріали щодо розгортання ідеологічної роботи серед місцевого населення, підготовки кадрів системи Комітету у справах мистецтв при РМ УРСР тощо.

При дослідженні названої проблеми основне значення мали матеріали фондів Комітету у справах культосвітніх установ (ф. 4762) та Міністерства культури УРСР (ф. 5116). Документи цих фондів відображають основні напрямки державної політики щодо розбудови бібліотечної справи в регіоні, статистичні та фактографічні дані про бібліотеки різних систем і відомств та підготовку бібліотечних кадрів. Особливо цінними є аналітичні та узагальнюючі матеріали, які стосуються ключових моментів у розвитку бібліотечної справи: відбудова бібліотек у повоєнні роки, упорядкування мережі бібліотек та її централізація, основні напрямки роботи бібліотек у період перебудови та гласності тощо. Так, дослідження перспективної потреби в бібліотечних спеціалістах, проведене Міністерством культури в 1970 р., показало, що при стрімко зростаючій кількості бібліотек у республіці спостерігалась значна нестача бібліотечних фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою. Зокрема, на період 1971–1975 рр. потреба у бібліотекарях з вищою освітою складала понад 14 тис. осіб, а з середньою спеціальною – понад 17 тис. [42, арк. 34]. Особливо незадовільним був стан кадрового забезпечення сільськогосподарських, медичних, профспілкових та сільських державних бібліотек – від 60 до 47 відсотків [49, арк. 52].

Цікавими є стенограми різних засідань та нарад з питань культосвітньої та бібліотечної роботи, які містять критичну і фактографічну інформацію, що не зустрічається в офіційних матеріалах, щодо бібліотечного будівництва, розвитку бібліотечного обслуговування, кадрового забезпечення бібліотек тощо. Так, на засіданні начальників управлінь і відділів комітету про стан культосвітньої роботи в західних областях УРСР (1945 р.) [13], відзначалось, що працівники Ровенської обласної бібліотеки вважали, що не можна керуватися вказівками начальника облліту, “бо це людина, яка не знає

літературу” і забороняє видавати читачам класичні художні твори [арк. 15]. А в Чернівецькій області не виконувався план по відкриттю бібліотек, оскільки не вистачало літератури й існували бібліотеки з фондом всього 20–30 книг [арк. 19].

Проте справи центральних архівів подають лише загальну картину ситуації в УРСР та частково в західних областях. Конкретний фактичний матеріал, який дозволяє простежити стан культури, розбудову бібліотечної мережі в окремих регіонах, особливості проведення ідеологічних кампаній “на місцях” міститься у фондах державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Чернівецької областей.

Серед найбільш важливих для дисертаційного дослідження архівних матеріалів варто виділити законодавчі і нормативно-правові акти союзних та республіканських органів влади (закони, постанови, розпорядження, накази, плани) та аналітичні документи про функції та структуру, діяльність бібліотек різного відомчого підпорядкування УРСР (звіти, зведення, доповідні записки, відомості).

Зокрема, пізнавальними у плані розкриття позицій партії і населення щодо впровадження нової радянської системи життя є матеріали на тему “Що дала Радянська влада трудящим західних областей України”. В документах спостерігається доведення необґрунтованої рознарядки (контрольних цифр) у проведенні запланованих господарських та соціальних заходів (формування бібліотечної мережі, охоплення населення бібліотечним обслуговуванням тощо), вимога забезпечити причетність “низів” до реалізації наміченого курсу та ін.

Більшість використаних документів міських і районних відділів та обласних управлінь культури – річні статистичні звіти та плани розвитку мережі бібліотек; довідки й інформація про діяльність культосвітніх установ області; матеріали нарад, семінарів, конференцій бібліотечних працівників; соціалістичні зобов’язання і договори; листування з Міністерством культури УРСР та іншими організаціями; інформація та довідки про виконання рішень

партійних органів у сфері ідеологічної роботи та ін. Згадані матеріали яскраво ілюструють розвиток бібліотечної справи в регіоні в досліджуваний період.

Так, у 1961 р. констатувались “грубі прущення державної дисципліни” в бібліотеках Львівської області – несвоєчасне очищення фондів від літератури, яка вилучається за списками Головліту, значна “засміченість” книжкових фондів профспілкових, відомчих та колгоспних бібліотек. Відповідно, Львівське обласне управління культури підготувало наказ про суцільну перевірку книжкових фондів усіх бібліотек області незалежно від відомчого підпорядкування [118, арк. 120–122]. У стенограмі наради обласного бібліотечного активу Станіславської області (1960 р.) [103] зафіксовано незадовільний матеріальний стан бібліотек області, проблеми з кадровим забезпеченням, недостатнє комплектування книжкових фондів масових бібліотек, формалізм та безініціативність у роботі окремих книгозбірень.

Іншим важливим фактографічним джерелом є архівні матеріали обласних бібліотек для дорослих – звіти, аналізи діяльності бібліотек області, перспективні плани розвитку, рішення міжвідомчих рад тощо. На обласні книгозбірні покладалась функція координування бібліотечної справи, надання методичної допомоги, організація системи підвищення кваліфікації, ведення загальної статистики роботи бібліотек області.

Отже, архівні джерела з досліджуваної проблеми – це величезний масив, який включає в себе матеріали вищих органів влади і управління, партійного керівництва, документи діловодства державних установ і громадських організацій тощо. Більшість документів потребувала уважного вивчення при виявленні достовірної інформації. Документи обласних державних архівів відтворюють картину втілення на місцях радянської системи бібліотечного обслуговування, деталізують загальнореспубліканські матеріали, доповнюють тодішню історію регіону досить цікавими, часто невідомими фактами.

Значущість місцевих документів виявляється ще й у тому, що вони, на відміну від загальнореспубліканських матеріалів, особливо переконливо демонструють усю складність, суперечливість змін у регіоні, в першу чергу соціально-культурних. Ці матеріали показують певною мірою про формальний підхід до процесу розвитку бібліотечної мережі та бібліотечного обслуговування західноукраїнського суспільства досліджуваного періоду. Загалом, виявлення та аналіз архівних документів дозволили включити до дисертації багато яскравих емпіричних матеріалів, які засвідчують складність та суперечливість процесу розвитку бібліотек у західноукраїнських областях.

Для більш повного висвітлення теми використані опубліковані нормативно-правові акти законодавчої та виконавчої гілок влади УРСР і СРСР, збірники опублікованих документів і матеріалів, довідкові та періодичні видання. Їхня масовість стосовно проблеми досліджуваного періоду не викликає подиву, адже будучи і джерелом дослідження, і нормативно-правовою базою функціонування системи культурно-освітньої роботи, вони поєднують джерелознавчий та історичний аспекти.

Розвиток законодавства у сфері культури проходив поступово, залежно від проголошення політичних цілей та економічних можливостей країни на шляху утворення єдиної нормативної системи. Тому єдиного закону, який би охоплював усю сукупність відносин у галузі культури, до 80-х років не було прийнято і головна роль у їх регулюванні належала сукупності законів та підзаконних актів різних структур. Особливе значення в законодавстві про культурно-освітню роботу мали спільні постанови партійних та радянських органів.

Досить активну участь у нормотворчому процесі питань бібліотечної роботи в межах своєї компетенції брали відповідні міністерства – Міністерство освіти, Міністерство охорони здоров'я та інші, у віданні яких були бібліотеки. Зміст урядових постанов мав не тільки декларативне та прикладне значення, але й підкреслював функціональні “переваги” нової влади.

Окрему групу джерел становлять матеріали поточних архівів бібліотек, насамперед, обласних універсальних наукових бібліотек – Волинської, Рівненської, Тернопільської та ін. [199–229]. Серед матеріалів – аналізи діяльності, звіти про роботу бібліотек, інформаційні бюлетені, методичні матеріали тощо, які в одиничних примірниках зберігаються в бібліотеках і відсутні в державних архівах. Вказані матеріали дають цінний фактографічний матеріал з розвитку бібліотечної мережі, форм та методів діяльності книгозбірень регіону.

Поряд з неопублікованими джерелами надзвичайно важливими для дослідження історії бібліотечної справи є опубліковані джерела, видання яких розпочалось ще в рамках досліджуваного періоду – “КПСС о культуре, просвещении и науке” [231], “Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій” [233; 234]. Названі матеріали містять розрізнені дані про ідеологічну роботу та стан бібліотечної мережі в регіоні, основні вимоги партійних органів щодо напрямків діяльності книгозбірень, розкривають кадрову політику щодо бібліотечної справи.

Збірники радянських нормативно-правових документів, що стосуються питань культури та книжкової справи [236–239; 259], хоча й видані на принципах партійності й класового підходу, але певним чином відображають суспільно-політичне та культурне життя в західних областях. У них подано документи і матеріали, присвячені розвитку культури та науки в Україні, відображено так звану керівну роль компартії в цій ділянці у післявоєнні роки. Значна увага приділяється діяльності рад депутатів трудящих, профспілок, комсомолу, в тому числі в ідейно-політичній сфері. Зокрема, вміщено документи про організацію мережі бібліотек у західних областях України, курсів бібліотекарів масових бібліотек та бібліотечних шкіл. Матеріали п’ятирічних планів розвитку народного господарства обов’язково мали пункти, які стосувались розвитку мережі культосвітніх установ (бібліотек, хат-читалень), широкого охоплення населення бібліотечним обслуговуванням. Особлива увага приділялась діяльності культосвітніх

установ західноукраїнських областей у “політичному і культурному вихованні трудящих”. Публікація таких документів розширила джерельну базу історичної науки в регіоні.

Варто також виділити і краєзнавчі матеріали про соціально-економічний та культурний розвиток в окремих областях західного регіону України [252–258; 260], про соціалістичні перетворення в житті регіону [261; 262]. Значна частина цих матеріалів приурочувалася до певних ювілейних дат та вимагала критичного підходу, зіставлення з іншими джерелами.

Ці збірники, опубліковані в радянський період, переважно являють собою тенденційно підібрані документи, що не суперечили офіційній ідеології, а тому вимагали критичного ставлення до себе. Розрізнені дані про формування і розвиток мережі бібліотек, підготовку бібліотечних працівників у західних областях УРСР у досліджуваний період містяться у документах, які висвітлювали культурне будівництво.

На початку 90-х років з’являються нові збірки документів і матеріалів, незаангажованих і не стягнених жорсткою радянською цензурою, які суттєво розставляють основні акценти з досліджуваної теми. Особливе значення має тритомник “Культурне життя в Україні: західні землі” [241–243]. Основу видання становлять документи, що зберігаються в державних архівах західних областей України, в Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об’єднань України та ін. Переважна більшість з них оприлюднюється вперше. Значна частина документів позначена грифом “цілком таємно”, яка раніше була недоступною для дослідників, тим більше широкому загалу. У збірнику подано також матеріали періодичних видань – статті, повідомлення, кореспонденції, в т. ч. і ті, які за радянських часів опубліковано за кордоном. Вони разом з іншими документами третього тому дають можливість відтворити об’єктивну картину культурних процесів, боротьби за національно-духовне відродження України. Є в книзі також документи особистих архівів діячів культури або їхніх родин, поточних архівів

бібліотека: 1939–2009 pp.” [432].

Внаслідок підвищеного інтересу до проблем розвитку культури і науки на регіональному рівні зростає цінність місцевих періодичних видань як краєзнавчого джерела. Змістовний аналіз матеріалів, надрукованих на сторінках періодичних видань, створення показників їх змісту дозволяють глибоко, всебічно і об’єктивно досліджувати історію бібліотечної справи в контексті економічного, політичного і культурного життя тогочасного суспільства та простежити еволюцію поглядів на бібліотеку та її діяльність з боку різних груп населення. Періодична преса, функціонуючи під партійним керівництвом, відображала загальний зміст і методи діяльності радянської влади. Ця частина джерел представлена обласними, міськими і районними друкованими органами. До таких видань належать газети “Вільна Україна” (м. Львів), “Радянська Волинь” (м. Луцьк), “Червоний прапор” (м. Ровно), “Радянська Буковина” (м. Чернівці), “Вільне життя” (м. Тернопіль), “Прикарпатська правда” (м. Івано-Франківськ) та ін.

Окремі публікації з регіональною інформацією зустрічаються на сторінках республіканських газет – “Правда Украины”, “Культура і життя”, “Соціалістична культура”. Значний інтерес викликали передові статті, які віддзеркалювали офіційну точку зору вищого партійного керівництва, а також виступи окремих партійних і державних діячів. Звичайно, зміст цих видань був суто радянсько-більшовицьким. Газети в однаковій формі подавали здобутки й досягнення західноукраїнської економіки, освіти й культури. Не менш важливо і те, що на той час періодичні видання були чи не єдиними носіями інформації з окремих сюжетів теми. Досить цікавим джерелом дослідження бібліотек ВНЗ є малотиражні газети університетів – “За радянську науку” (Львів), “Радянський студент” (Чернівці).

Оскільки найрізноманітніша інформація періодичних видань містила в собі рекламно-агітаційний момент, основною джерельною базою залишались архівні документи і матеріали, законодавчі акти. Адже ретроспектива подій через призму документів дає змогу спростувати або підтвердити раніше

введені у науковий обіг твердження вітчизняних істориків. Проте варто зауважити, що з огляду на заангажованість документів ідеологічними нормами та поглядами епохи тоталітаризму здійснювати їхній аналіз треба виважено й обережно.

Підсумовуючи огляд архівних і опублікованих джерел, можемо відзначити, що збереглася значна кількість документів і матеріалів, в яких зосереджено різні аспекти досліджуваної проблеми. Складність дослідження документальних джерел полягала насамперед у тому, що вони були розкидані по багатьох архівних установах, розпорошені в десятках фондів. Більшість із них лише опосередковано торкається досліджуваної проблеми, має фрагментарний характер, вимагає доповнення інформацією з інших джерел. Вивчення і критичний аналіз матеріалів окреслених груп джерельної бази дозволили виробити власне бачення процесу розвитку бібліотечної справи в західноукраїнських областях у досліджуваний період, у кількісних і якісних вимірах простежити її розвиток.

Отже, проблема розвитку бібліотечної справи в західних областях УРСР розглядалася неодноразово і багатьма дослідниками. Але цілісної і разом з тим багатогранної, осмисленої з різних ракурсів бачення картини розглядуваних у дисертаційній роботі подій ми не знаходимо, відсутні спеціальні монографічні і дисертаційні праці з історії становлення та функціонування бібліотечної справи в західних областях УРСР 1939–1991-х рр. Водночас окреслене коло наукової літератури, комплекс підібраних і проаналізованих архівних документів, на нашу думку, цілком достатні для того, щоби виконати поставлені завдання та досягнути сформульованої мети. Тому нагальною була потреба всебічного розгляду поставлених у роботі завдань, що дало змогу неупереджено вивчити порушену проблему.

РОЗДІЛ II

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕРЕЖІ МАСОВИХ БІБЛІОТЕК

2.1. Початок формування системи масових бібліотек (1939 – 1950-ті роки)

17 вересня 1939 р. війська Червоної армії відповідно до таємного протоколу Молотова–Ріббентропа, підписаного між СРСР та Німеччиною у серпні 1939 р., вступили на територію Західної України і Західної Білорусі, що викликало неоднозначну реакцію місцевого населення – від повного неприйняття до палкої підтримки. З приєднанням західноукраїнських земель до СРСР розпочався процес їх радянзації, тобто реорганізація всіх сторін життя відповідно до вироблених за роки радянської влади зразків.

1 жовтня 1939 р. відбулося засідання Політбюро ЦК ВКП(б), на якому було докладно окреслено програму першочергових заходів, спрямованих на радянізацію приєднаних територій. Культура для тоталітарного режиму була одним з інструментів для зміцнення позицій та вирішення ідеологічних завдань. З цією метою в західні області виділялись кошти на розвиток мережі культурно-освітніх установ та подолання неписьменності. В регіоні відразу розпочалася розбудова мережі культурно-освітніх та інших установ згідно із завданнями встановлення радянської влади. Значна кількість закладів, у т. ч. й бібліотеки, припинила свою діяльність, а новостворені часто функціонували малоефективно. Перестали діяти культурні, наукові товариства, зокрема “Просвіта”, Наукове товариство імені Т. Шевченка та інші організації. Так, у Львівській області більшість з існуючих 1392 бібліотек на початок жовтня 1939 р. було закрито, оскільки їхня література вважалася ідеологічно шкідливою [261, с. 42]. Література підлягала вилученню згідно з наказами обласних управлінь у справах літератури та видавництва, які виконували функції цензури (далі обллітвидави¹). В інших випадках література просто знищувалася [420, с. 88]. Наприклад, в

¹ Тут і далі – обласні підрозділи Головного управління у справах літератури та видавництва СРСР (Головліт), створеного у 1922 р., яке відповідає за політику держави щодо цензури.

окремих районах Львівщини були знищені всі без винятку видання “Просвіти” і навіть частина радянських книг, зокрема твори письменників доби українського відродження 20-х років [386, с. 39].

Новоутвореним радянським установам передавалося майно політичних партій і громадських організацій. Так, Львівський філіал бібліотеки АН УРСР було створено на базі бібліотек польського наукового товариства “Осолінеум”, Наукового товариства ім. Т. Шевченка та Народного будинку [237, с. 794]; базою Тернопільської обласної бібліотеки стали націоналізовані радянською владою бібліотеки товариства “Просвіта”, Товариства школи людовей, Єврейського товариства ім. Й. Перля та приватних книжкових колекцій [435, с. 3]. Звичайно, що весь фонд націоналізованих книгозбірень було ретельно перевірено, значна частина літератури визнавалась непридатною для ідеології нової влади й знищувалась.

На території західноукраїнських областей був поширений сценарій націоналізації бібліотек та зосередження історико-культурних фондів у декількох центрах. Відповідно до Постанови РНК УРСР від 8 травня 1940 р. “Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України”, в обласних центрах організовувались державні обласні бібліотеки для дорослих та державні обласні бібліотеки для дітей, а у великих містах – державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури. До 20 травня 1940 р. мали бути організовані районні бібліотеки з відділами дитячої літератури [237, с. 813–815]. В цей же час, відповідно до постанови РНК УРСР, проводилась перереєстрація всіх бібліотек, незалежно від їх підпорядкованості, крім військових бібліотек установ та підприємств, підпорядкованих Наркомату ВМФ, НКВС і Наркомату Оборони. Встановлювався порядок, відповідно до якого кожна новостворена бібліотека, незалежно від типу і підпорядкованості, не може здійснювати видачу книг, поки не буде зареєстрована в міському або районному відділі народної освіти [122, арк. 201].

В листопаді 1940 р. відбувся Пленум ЦК КП(б)У, на якому розглядалася робота Львівського і Рівненського обкомів КП(б)У. На Пленумі було

проаналізовано питання перебудови системи народної освіти в західних областях УРСР, організації культурно-освітніх установ. Зокрема зазначалося, що в західних областях було організовано 196 міських і районних бібліотек, 106 сільських бібліотек, 11 дитячих міських бібліотек [233, с. 951]. Пленум звернув увагу партійних організацій регіону на необхідність “дальшого поліпшення культурного обслуговування трудящих, на посилення більшовицького впливу і керівництва культурними закладами: театрами, кіно, бібліотеками і особливо сільськими” [233, с. 956]. Наприкінці 1940 р. понад 2 тис. бібліотек, які функціонували в Західній Україні [див. дод. Д], вже повною мірою виконували поставлені перед ними завдання ідеологічної роботи, утвердження радянської системи цінностей.

Найдинамічніше формувалася мережа масових бібліотек. До масових бібліотек в СРСР належали бібліотеки, що перебували у підпорядкуванні Комітету в справах культосвітніх установ (з 1953 р. – Міністерству культури). Але іноді в державній статистиці зустрічався термін “масові бібліотеки всіх систем та відомств”. У такому випадку, до складу масових бібліотек включались приклубні, колгоспні, профспілкові бібліотеки та бібліотеки інших відомств.

Так, на початку 1941 р. в кожній із областей Західної України функціонували обласна державна бібліотека, обласна бібліотека для дітей, у райцентрах – міські та районні бібліотеки (в т.ч. і для дітей), сільські бібліотеки [див. дод. В]. Перед партійними, радянськими організаціями і відділами народної освіти краю поставлено невідкладне завдання – організувати сільські бібліотеки на території кожної сільради, при сільських клубах, а там, де немає клубів, при наявних або новоорганізованих хатах-читальнях, червоних кутках.

В обласних центрах, переважно на базі великих бібліотек, створювались підрозділи, які виконували певні завдання централізації та ідеологічної роботи – відділ концентрації та спецфонд. Відділ концентрації займався бібліотечними фондами ліквідованих або реорганізованих установ, конфіскованих і залишених без нагляду приватних колекцій. У спеціальному сховищі (спецфонд або

“спецхран”) збиралась література, що була вилучена з книгозбірень, приватних колекцій згідно зі списками облітвидавців.

Політика радянзації західноукраїнських територій тимчасово була перервана вторгненням Німеччини на територію СРСР у червні 1941 р. Під час німецько-радянської війни (1941–1945) було заподіяно великої шкоди не тільки народному господарству України, але й знищено багато культурних цінностей. Бібліотечна мережа України була повністю знищена, пограбовані та розпорошені цілісні бібліотечні книжкові та рукописні зібрання, в т.ч. й з приватних книгозбірень, зруйновані приміщення бібліотек. Унаслідок швидкого просування німецьких військ майже не вдалось евакуювати рідкісні бібліотечні колекції, а бібліотечні “спецхрани” знищувались. Руйнування будівель бібліотек, бомбардування ешелонів з книгами, пожежі спричинили численні втрати бібліотечних фондів.

У перші місяці війни відбувалося розграбування книгозбірень нацистськими організаціями, відомствами та вермахтом. Крім того, ідеологічні завдання нацистських владних структур (передусім, вивчення теорії та практики більшовизму) поставили під удар і основні фонди наукових бібліотек, сформованих у радянський період. Фонди бібліотек були взяті під контроль Міністерством окупованих східних областей – у короткий термін нацисти організували масштабну кампанію обліку, відбору та вивезення фондів різного історичного профілю, змісту та цінності [425, с. 114].

Після перелому в ході війни німецькою окупаційною владою розпочалася робота з евакуації матеріальних цінностей з території України на захід. Підготовка до переміщення бібліотечних фондів почалася вже в грудні 1943 р. Так, з фондів Львівської бібліотеки до Німеччини було переправлено 5113 рукописів, 11416 рідкісних книг, 3139 стародруків та багато інших унікальних документів [331].

Необхідно уточнити, що інформація про втрати бібліотек під час війни спиралася на публікації періоду війни та повоєнного часу, які певним чином мали однобокий характер, оскільки фіксували загальні втрати. За такими підрахунками

книгозбірні втратили понад 51 млн книг [236, с. 36]. До основних факторів, що призвели до таких втрат, варто віднести невдало проведену евакуацію, проведення тактики “випаленої землі”, що реалізовували радянські війська, в результаті чого було знищено чимало бібліотек та архівних установ. Вивезення або знищення бібліотечних фондів спричинила й окупаційна політика німецької влади. Така ситуація була особливо критичною для бібліотечної справи в західноукраїнських областях, зокрема формування фондів, які і до війни, і після 1944 р. додатково зазнали негативного впливу політики “радянізації”.

Розпочинаючи відбудову народного господарства у визволених районах, радянська влада приділила велику увагу і відновленню роботи культосвітніх закладів, зокрема бібліотек. У жовтні 1943 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову “Про роботу політосвітніх установ у районах Української РСР, звільнених від німецьких окупантів” [5, арк. 8], згідно з якою були проведені заходи з організації діяльності культурно-освітніх закладів на звільненій від окупації території України, в тому числі і відновлення мережі бібліотек, що існувала до війни.

На кінець 1944 р. відновили роботи книгозбірні в Чернівецькій області – 149 хат-читалень, обласна бібліотека з фондом близько 280 тис. книг, 3 міські бібліотеки, 13 районних бібліотек, 21 сільська бібліотека, обласна бібліотека для дітей [див. дод. Ж]. На кінець 1945 р. на Львівщині (разом з Дрогобиччиною) відновили роботу 300 масових бібліотек усіх систем і відомств [325, с. 59].

Мобілізаційну роль у формуванні бібліотечної мережі в західних областях відіграла постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 р. “Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях на 1945 рік” [347, с. 32]. В кожному звільненому населеному пункті відбудова бібліотек, хат-читалень та інших культурно-освітніх закладів була першочерговим завданням. Проте стан бібліотечної справи залишався незадовільним. Багато бібліотек або не мали придатних приміщень, або місцеві органи влади часто їх використовували не за призначенням. Так, Тернопільська

обласна бібліотека з вересня 1944 р. по серпень 1946 р. працювала в Чорткові, оскільки обласний центр було вщент зруйновано [313, с. 8].

З визволенням України агітаційно-масова та політико-виховна робота серед населення набувала більш широкого розмаху. Основним її завданням було ознайомлення трудящих з “історичними виступами, наказами та розпорядженнями” Й. Сталіна, розповсюдження та роз’яснення матеріалів радянського Інформбюро. На цьому фоні масові бібліотеки як культурно-освітні заклади були важливими осередками агітаційно-масової роботи, особливо у сільській місцевості. У вересні 1944 р. прийнята постанова ЦК ВКП (б) “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”, а у листопаді того ж року – резолюція Пленуму ЦК КП(б)У про хід її виконання, де наголошувалось, що багато культосвітніх установ, у першу чергу на селі, у Волинській, Станіславській і Чернівецькій областях не проводять агітаційно-масової роботи. Наголошувалося, що “політосвітні заклади і заклади мистецтв у західних областях повинні бути перетворені у справжні центри радянської культури, в центри масово-політичної і культурно-освітньої роботи” [234, с. 87].

З метою розширення сфери впливу бібліотек на селі почали організовуватись бібліотеки-пересувки¹ (далі пересувки), налагоджуватись робота книгонош. Обласні, районні, міські та сільські бібліотеки організовували пересувки (приблизно до 50 книг різної тематики) у кожному селі, де ще не були відкриті стаціонарні сільські бібліотеки. Так, у Чернівецькій області в 1947 р. нараховувалось 243 пересувки, а в 1949 р. їх уже було 435 [див. дод. Ж]. Наприклад, Сокирянська районна бібліотека в Чернівецькій області організувала 24 пересувки для сіл району [389]. До роботи в них залучалася молодь, сільська інтелігенція. Пересувні бібліотечки працювали на виробничих сільськогосподарських ділянках, зокрема, на пунктах “Заготзерно”. Так, у Городоцькому районі Львівської області під час жнив працювало 28 пересувок

¹ Бібліотеки-пересувки – комплекти книг, що передавались стаціонарними бібліотеками у тимчасове користування в невеликі населені пункти, де були відсутні бібліотеки, тракторним бригадам, тваринницьким фермам, підприємствам, установам, артілям, домоуправлінням тощо для обслуговування населення за місцем роботи або за місцем проживання.

[325, с. 64], а в Кельменецькому районі Чернівецької області – 11 [300]. Недостатня кількість дитячої літератури призвела до створення й активної роботи пересувок при дитячих бібліотеках. Так, Львівська обласна бібліотека для дітей у 1946 р. організувала 22 пересувки, а в 1948 р. – 40 [421, с. 59]. В основному такі пересувки працювали в дитячих будинках, школах, піонерських таборах.

У повоєнні роки політико-масова робота продовжувала залишатись основним завданням для культосвітніх установ, у першу чергу бібліотек, зокрема “перетворення клубів, будинків культури, хат-читалень, червоних кутків на зразкові заклади, справжні вогнища політичного і культурного виховання” [234, с. 144], як наголошувалось на травневому Пленумі ЦК КП(б)У (1946). Хоча на Пленумі розглядалось питання про стан культурно-освітньої роботи серед робітників підприємств міст Ворошиловграда, Маріуполя і в селах Миколаївської області, західноукраїнським областям також приділялась увага – “зобов’язати обкоми, міськкоми і райкоми КП(б)У західних і Закарпатської областей України рішуче поліпшити керівництво роботою культосвітзакладів, особливо на селі, враховуючи специфічні умови діяльності культосвітзакладів у західних і Закарпатській областях. Своєю роботою культурно-освітні заклади цих областей повинні сприяти політичному й культурному вихованню трудящих, дальшому зміцненню місцевих радянських органів, згуртуванню трудящих навколо партії Леніна” [234, с. 147]. Бібліотеки західних областей повинні були роз’яснювати населенню, що “дякуючи Радянському Союзу, партії, Сталіну – вони навіки звільнилися від польських панів, румунських бояр, австрійських баронів і стали на шлях вільного соціалістичного розвитку” [20, арк. 43]. Основними формами роботи бібліотек у цей час були виставки суспільно-політичної літератури, зокрема на допомогу тим, хто вивчав основи марксизму-ленінізму, голосні читання, на яких висвітлювалась “історія комуністичної партії в художній формі”, фотомонтажі та інша наочна агітація з історії комуністичної партії та її діячів [96, арк. 6]. В цілому владними органами констатувалось, що “погано йде масова робота в західних областях – ми не зуміли прищепити любов до нашої книги [...] перенесли характер роботи у східних областях на західні” [13, арк. 46].

У повоєнний період поряд з питаннями відбудови і розвитку мережі бібліотек та проведення ними агітаційно-політичної роботи, одним із завдань державної ваги було формування їх книжкових фондів. Особливу роль у повоєнному відновленні бібліотечних фондів відігравав Державний книжковий фонд, який був створений за рішенням Секретаріату ВКП(б) в 1943 р. при Наркомосі РСФСР. Його діяльність полягала в збиранні літератури та передачі її до бібліотек, які особливо постраждали в роки війни. Так, у 1945 р. у західноукраїнські області було надіслано понад 310 тис. книг [див. дод. Б]. Це були не лише книги від бібліотек, що розташовувались у тилу, а й зібрані серед населення та нові, які виходили з друку. Всього в повоєнний час бібліотеки України отримали з Держфонду майже 2,5 млн книг, зокрема, до бібліотек західних областей надіслано понад 770 тис. книг [17, арк. 64]. Але не всі вони потрапляли до бібліотек, наприклад, у Закарпатській області література, адресована Держлітфондом Хустівській бібліотеці (3 тис.) та Мукачівській міській (1,5 тис.), забрана обкомом комуністичної партії; 1,5 тис. Мукачівській окружній бібліотеці – взята окружкомом партії [17, арк. 10].

Згідно з наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР “Про організацію збору літератури серед трудящих міста для сільських бібліотек і колгоспних клубів” від 22 травня 1947 р. [236, с. 67–68], місцеві представництва цього комітету організовували масовий збір книг серед населення. Так, у Станіславській області було зібрано понад 20 тисяч книг, а у Чернівецькій – понад 70 тисяч, з них близько 13 тисяч – художня література та література для дітей [360, с. 82].

У фондах бібліотек західного регіону переважала література, видана німецькою, польською, румунською, угорською та іншими мовами, тобто мовами тих народів, які домінували тут до зміни кордонів. Зокрема, при заснуванні Тернопільська обласна бібліотека налічувала 35 тисяч книг, серед яких: 10 % українських, 4 % єврейських, 84 % польських і 2 % інших видань [313, с. 8]. Війна і післявоєнне врегулювання державних кордонів призвели до змін у національному складі населення Західної України – з багатонаціонального

населення перетворилося на переважно двонаціональне, в якому українська більшість існувала поруч із постійно зростаючою російською меншістю. У зв'язку з цим необхідно було сформувати фонди бібліотек цих регіонів літературою українською та російською мовами. Так, у Центральній бібліотеці м. Львова у 1945-1946 рр. видача книг польською мовою знизилась на 20 %, а українською та російською мовами натомість зросла на 80% [18, арк. 101].

Поряд із певним кількісним зростанням бібліотечних фондів варто вказати на їх незадовільну якість. Значну частину надходжень становили суспільно-політичні видання. Крім того, передача літератури до книгозбірень західноукраїнських областей була використана деякими бібліотеками як привід до очищення власних фондів. Зокрема, бібліотеки Станіславської області отримали багато спеціальної літератури з текстильного виробництва і літакобудування тощо [386, с. 278]. В Чернівецьку область було надіслано 275 книг (1945 р.) – 100 з яких присвячені спеціальним питанням (як виплавляти чавун, використовувати сталь на токарних верстатах тощо), зустрічалась література на узбецькій, казахській, башкирській мовах [13, арк. 23]. На засіданні начальників управлінь і відділів комітету про стан культосвітньої роботи в західних областях УРСР (1945 р.) вказувалось, що книги, надіслані зі східних областей, “недостатньо добре переглянуті, часті випадки присилання шкідливої літератури, з вирваними сторінками” [13, арк. 46].

Також значні кошти виділялись на придбання книг органами місцевої влади. Але все це не було якісним формуванням бібліотечних фондів. Надходження книг до бібліотек, особливо сільських, нерідко не відповідали читачьким запитам чи виробничим потребам. Так, у бібліотеку Заставнівського району Чернівецької області надійшло 56 брошур про посів тютюну, якого в районі не вирощували [414], а брошури “Як сіяти льон або коноплю” потрапили в бібліотеки гірських сіл, де ці рослини не культивуються [440]; в Рогатинську бібліотеку на Прикарпатті надіслано велику кількість книг для сліпих, і ця література лежала місяцями без використання [96, арк. 111]).

Важливим фактором негативного впливу на якість фондів були цензурні

перевірки та вилучення літератури з ідеологічних мотивів, унаслідок чого фонди книгозбірень були збіднені або знищені як ідеологічно шкідливі. У звітах, які з областей щорічно надсилали до Головліту УРСР, обов'язково відображались відомості про обсяг цензорських робіт, до складу яких входила і перевірка бібліотек. Масштаби проведення “чисток” були настільки розповсюдженими, що існувала загроза цілковитого знищення мережі масових бібліотек, хоча замість вилучених творів фонди бібліотек поповнювались пропагандистською та агітаційною літературою з метою політичного виховання читачів. Після “чисток” гостро відчувалась нестача української книги в бібліотеках. Так, у Тучинському районі Рівенської області з 2,5 тис. книг лише 250 були українською мовою, в Тернопільській області – з 22,1 тис. лише 724 [14, арк. 6].

В архівних матеріалах за 1945 р. зазначалося, що у Станіславській обласній бібліотеці до 70 % фонду складала іноземна література – польською, французькою, німецькою та іншими мовами. Читач, який приїхав зі східних областей, не міг нею користуватись, тому що запитував книги лише російською мовою, а місцевим жителям книги не видавались, оскільки не були перевірені [13, арк. 41]. В 1945 р. фонд Рівенської обласної бібліотеки налічував 52 тис. книг, з них 10 тис. іноземними мовами. Серед них – книги, що належали князям Любомирським, унікальні перші видання французькою мовою – Вольтер, Дідро, Руссо, мемуарна література. Висновок Комітету у справах культурноосвітніх установ при РНК УРСР – “всі ці книги звичайно не можуть бути там використані. Їх треба було б передати або в Одеську наукову бібліотеку, або в Харків в наукову бібліотеку” [13, арк. 14]. У довідці за 1946 р. про літературу, повернену з Німеччини, яка зберігалась у Львівській обласній бібліотеці, констатувалось, що 8 тис. книг іноземними мовами “в умовах Львову не може бути використана і їх слід перевезти до Києва в Державну історичну бібліотеку” [17, арк. 162]. В цілому, регулярно констатувалось, що “бібліотеки Західної України засмічені шкідливою літературою” [13, арк. 46; 20, арк. 29].

У 1946 р. згідно з рішенням РМ УРСР і ЦК КП(б) України проводилась державна реєстрація кількості бібліотек в УРСР, їх книжкових фондів, що мала

на меті виявити зміни, які відбулися у структурі бібліотечної мережі, та розробити перспективи її розвитку [16, арк. 99; 111, арк. 52]. Особлива увага приділялась розширенню мережі масових бібліотек Комітету в справах КОУ в західних областях УРСР, яких на початок 1946 р. налічувалось 1621 [див. дод. Б]. В першу чергу, відкривались дитячі відділення у містах і районних центрах областей та в сільській місцевості при бібліотеках для дорослих. Так, у Рівенській області тільки у 1946 р. були організовані дитячі відділи у масових бібліотеках у Костополі, Вербі, Рокитному, Клесові, Острожці [16, арк. 87].

Народногосподарським планом на 1948 р. передбачалося побудувати нові районні бібліотеки, хати-читальні, повністю і якісно відремонтувати всі існуючі приміщення бібліотек, забезпечити їх паливом, створити умови для розгортання культосвітньої роботи в них. До цієї справи залучалось і населення – поширився метод народного будівництва. Зокрема, в Чернівецькій області з ініціативи комсомольських організацій проводились декадники з будівництва, ремонту та облаштування бібліотечних приміщень [453, с. 109]. З одного боку, це заощадило великі суми державних коштів, але також це було свідченням прагнення людей до знань, до культури та відображало духовні потреби суспільства.

В 1947 р. було відновлено бібліотечну мережу Львівщини (171 бібліотека) [див. дод. Г]. А наприкінці 1950 р. в області (разом з Дрогобиччиною) працювало вже 2260 масових бібліотек усіх відомств. Якщо в 1945 р. в Чернівецькій області було лише 67 масових бібліотек Комітету в справах КОУ, то в 1949 р. їх уже нараховувалось 123 [див. дод. Ж]. В Закарпатській області у 1950 р. діяло 1037 бібліотек [289, с. 163]. На Прикарпатті довоєнна мережа бібліотек була відновлена в 1946 р., а 1948 р. тут нараховувалось 1288 бібліотечних установ усіх типів [96, арк. 5]. Розуміння партійними органами необхідності посилення пропаганди й специфіки західноукраїнського регіону значно впливали на темпи бібліотечного будівництва: якщо в 1940 р. у західних, областях було 2189 масових бібліотек, то у 1950 р. у цих областях працювало вже 9844 бібліотеки [див. дод. Д]. Крім того, на ремонт сільських бібліотек західного регіону у 1947 р.

було виділено 892 тис. крб, а у східних областях кошти на подібне взагалі не виділялись [21, арк. 28]. В цілому кількість культосвітніх установ на кінець 40-х років у селах західних областей України відповідно до сільських рад була значно більшою, ніж у східних [283, с. 284]. Так, у Закарпатській області в кожному населеному пункті функціонувала державна сільська бібліотека, а в інших областях – 1 бібліотека на 3 сільські ради (в інших селах невеликі клубні бібліотеки) [26, арк. 19].

З іншого боку, цифрові показники бібліотечної мережі не завжди відповідали дійсності, і бібліотеки існували лише на папері. Так, у Лановецькому районі Тернопільської області, за даними обласного відділу культосвітніх установ, нараховувалося 5 хат-читалень та 5 бібліотек, але при перевірці в селах цих закладів не виявилось. З пояснення секретаря РК КП(б)У – “вони були, але їх знищили бандерівці”, хоча за іншими даними в тому ж 1946 р. в цьому районі жодна культосвітня установа “від рук бандитів не постраждала” [241, с. 359].

Тому, незважаючи на прискорені темпи бібліотечного будівництва, існуюча мережа була не в змозі охопити бібліотечним обслуговуванням населення, в першу чергу сільське. Значна кількість бібліотек розміщувалась у непридатних приміщеннях. Будівлі, що належали їм раніше, під час війни використовувались для інших потреб і після війни бібліотекам не повернули. Так, у Чернівецькій області Кельменецька районна бібліотека розміщувалась в одній кімнаті без меблів, а протягом 1947 р. вона чотири рази переселялась [384]. Не виконувалися і плани відбудови бібліотек, а ті, що приймалися, були нереальними. Так, у Дрогобицькій області у 1946 р. планувалося відкрити 140 сільських бібліотек, а було відкрито 75, у Рівенській відповідно – 170 і 97, у Станіславській – 125 і 96 [238, с. 287], тобто часто сільська місцевість залишалася без бібліотечного обслуговування.

В кінці 1940-х років на території Західної України масово проходила організація бібліотек у колгоспах. Було розгорнуто рух за створення бібліотеки у кожному колгоспі [113, арк. 131]. Ці бібліотеки, хоча й з бідними фондами, з одного боку, допомагали вирішити питання розвитку бібліотечної мережі,

обслуговування книгою сільських жителів, з другого – активізувати ідеологічно-агітаційну роботу в сільській місцевості, в першу чергу, пропагувати колективізацію. В 1948 р. в Чернівецькій області було організовано 40 колгоспних бібліотек, а всього заплановано організувати 300 [359]. Протягом 1949 р. року у Львівській області було організовано 146 бібліотек колгоспів з бібліотечним фондом 25,1 тис. примірників [260, с. 92]. А у Волинській області в 1950 р. налічувалось 702 колгоспні бібліотеки [241, с. 656]. Всього станом на початок 1953 р. в західноукраїнських областях було організовано понад 4 тис. колгоспів, при 1603 з них була відкрита бібліотека [див. дод. 3]. Проте відкриття значної кількості колгоспних бібліотек була лише формальною цифрою. Робота переважної їх більшості визнавалась незадовільною через відсутність належних приміщень, коштів на комплектування, інвентарю та палива на зиму. Так, з організованих 15 колгоспних бібліотек Гвіздецького району на Прикарпатті жодна не працювала (1949 р.) [95, арк. 2]. Всього з 298 колгоспів Станіславської області, у яких створені бібліотеки, кошти на комплектування в 1949 р. виділили лише 8 [95, арк. 4].

Важливою проблемою бібліотечної галузі повоєнних років була ситуація із забезпеченням приміщеннями. Пленум ЦК КП(б)У (1946 р.) зобов'язав обкоми, міськкоми і райкоми КП(б)У до 1 липня 1946 р. “цілком звільнити всі приміщення культурно-освітніх закладів, зайняті для інших цілей, і категорично заборонити використання їх надалі не за призначенням” [234, с. 146]. Наприклад, у Глибоцькому районі Чернівецької області виділено понад 1000 книг для районної бібліотеки, але оскільки було відсутнє приміщення, книги зберігались під замком у районному відділі наросвіти [334]. Згодом, у 1949 р. в резолюції Пленуму ЦК КП(б)У “Про стан і заходи поліпшення масово-політичної роботи серед міського і сільського населення” зазначалось, що у Дрогобицькій, Тернопільській та інших областях досі частина приміщень культурно-освітніх закладів на селі і далі була відведена під нецільове використання (зерносховища, квартири, чайні, магазини і т. д.) [234, с. 304].

Початок 50-х років ХХ ст. був періодом, коли процес становлення

радянської системи в регіоні загалом завершився. В цей період для розвитку і подальшого удосконалення бібліотечної галузі, розширення мережі масових бібліотек велике значення мало вирішення завдання протягом 1951-1956 років створити державну стаціонарну бібліотеку в кожній сільській раді. У ці роки в Україні намітилась тенденція щодо збільшення їх кількості, переважно за рахунок дитячих і самостійних сільських бібліотек. Однак як і раніше бібліотеки були дуже погано матеріально забезпечені. Наприклад, із 13 дитячих бібліотек Чернівецької області 7 займали по одній кімнаті [23, арк. 48]. Але у постанові РМ УРСР “Про заходи щодо поліпшення роботи масових бібліотек” від 25 квітня 1952 р. зазначалося, що головною причиною відставання більшості бібліотек від зростаючих запитів населення є не матеріально-технічна база, а низький ідейно-політичний рівень бібліотечної роботи з пропаганди творів класиків марксизму-ленінізму та літератури з питань політичного життя [238, с. 242].

Після смерті Й. Сталіна в 1953 р. почалася лібералізація радянського суспільства. В “Доповідній записці” Л. Берії до ЦК КПРС від 16 травня 1953 р. детально аналізувалося становище в західноукраїнському регіоні. Згодом на Пленумі ЦК КПУ (1953 р.) було ухвалено постанову “Про Постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 року “Питання західних областей Української РСР” і доповідну записку тов. Л. П. Берії до Президії ЦК КПРС”. По суті, визнавались масштаби і наслідки дій тоталітарного режиму в регіоні. Зокрема, в постанові констатувалось, що серед значної частини населення існує невдоволення в тому числі і культурними заходами, що проводяться на місцях [371, с. 46].

Велике значення для розвитку бібліотек мали рішення ЦК Комуністичної партії СРСР 1953-1955 років по сільському господарству, в яких були викладені і конкретні заходи щодо діяльності культурно-освітніх установ, зокрема бібліотек, на селі. В цей час особлива увага в роботі бібліотек приділялась пропаганді науково-природничої і науково-атеїстичної літератури серед широких мас населення [231, с. 231–241]. Зауважувалось, що “ряд бібліотек, особливо західних областей України, послабили увагу до науково-атеїстичної пропаганди” [34, арк. 48]. Так, у Чернівецькій обласній бібліотеці у 1953 р. при загальній

книговидачі 229,7 тис. примірників книговидача природознавчої і науково-атеїстичної літератури становила лише 16,1 тис. примірників. А у сільських бібліотеках книговидача такої літератури складала лише 2 % від загальної кількості, що вважалось недостатнім [34, арк. 61]. Для бібліотек також готувались спеціальні інструктивно-методичні матеріали з науково-атеїстичної пропаганди [227].

Політичне виховання мас стало найважливішим завданням партії поряд з розбудовою важкої промисловості і соціалістичного сільського господарства, прискоренням розвитку науки та техніки. Політична агітація набувала надзвичайно широких масштабів, форм та видів. Про це свідчить і постанова Ради Міністрів УРСР “Про поліпшення роботи культурно-освітніх установ на селі” від 11 листопада 1957 р., що зобов’язувала Міністерство культури вжити заходів щодо поліпшення діяльності культурно-освітніх установ, у т. ч. й бібліотек, перетворивши їх на “опорні бази масово-політичної і культурно-освітньої роботи” [238, с. 437]. Відзначалось, що хоча в республіці значно зросла мережа сільських культурно-освітніх установ (27734 масові бібліотеки), у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській та інших областях будівництво приміщень клубів і бібліотек проводиться повільно (в 1957 р. збудовано лише 5-15 будівель), за застарілими проектами [237, с. 435–437].

Програмою дії бібліотек у кінці 50-х рр. стала постанова ЦК КПРС “Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в країні”, прийнята 22 вересня 1959 р. В ній підсумована діяльність радянських бібліотек, їх успіхи у пропаганді літератури. Одночасно було вказано на те, що “значна частина бібліотек провадять свою роботу на низькому ідейному рівні” [234, с. 626]. Зокрема, в Закарпатській, Станіславській, Волинській та деяких інших областях на недостатньому рівні здійснювалась політична робота серед колгоспників віддалених населених пунктів. У проведенні масово-політичної роботи не завжди враховувалась специфіка підприємств, колгоспів, районів, міст, областей, у тому числі й західного регіону Української РСР.

Бібліотеки в західних областях УРСР все ширше розгортали роботу з охоплення читанням всіх верств населення. Мережа державних бюджетних бібліотек в західних областях УРСР була значно ширшою, ніж у східних, і становила 44 % (1952 р.) від загальної кількості бібліотек [26, арк. 27]. Період 50-х рр. характеризувався бурхливим розвитком структуризації в бібліотечному обслуговуванні. Виділялися загальнобібліотечні, бібліотечно-оперативні і спеціальні відділи, подовжувався час роботи читальних залів.

До середини 50-х років відбувалось суттєве зменшення кількості колгоспних бібліотек, що було викликано процесом укрупнення колгоспів. Значна частина правлінь колгоспів у зв'язку з утворенням сільської або приклубної бібліотеки визнавала недоцільним мати в селі дві невеликі бібліотеки і передавали книги з колгоспних до сільських бібліотек, які в основному обслуговували колгоспників і членів їх родин [26, арк. 60].

Наявність значної кількості віддалених сіл і хуторів, які характерні в умовах західноукраїнських областей, сприяла розвитку розпочатого у середині 50-х років руху за створення бібліотек і хат-читалень сільськогосподарських артіль та МТС. З метою широкого охоплення населення бібліотечним обслуговуванням в селах, які не мали стаціонарних бібліотек, працювали бібліотеки-пересувки. На Львівщині в 1950 р. їх було 1170 і ними користувалося 85,6 тис. читачів [325, с. 66]. Крім того, провідну роль у наближенні бібліотечної книжки до читачів відігравали так звані пересувні фонди, які були створені при міських бібліотеках і відкривалися на підприємствах, на сільськогосподарських виробничих ділянках тощо [436]. Так, у 1949 р. при Станіславській обласній бібліотеці діяло 57 пересувок (17 – на підприємствах міста, 12 – в ліспромгоспах, 28 – у колгоспах) [87, арк. 4], при Волинській обласній бібліотеці – 140 (128 – в селах, колгоспах і МТС, 12 – на підприємствах) [53, арк. 23].

Продовжувало розвиватись у регіоні і книгоношення як засіб широкого залучення населення до читання. На Львівщині у 1950 р. при сільських бібліотеках працювало 860 книгонош, які обслуговували понад 5 тис. читачів і видали їм близько 22 тис. книжок [325, с. 66].

У 50-х роках у бібліотеках західноукраїнських областей впроваджено відкритий доступ до фондів, що сприяло кращому ознайомленню читачів з книжковими фондами, повнішому їх використанню. Необхідно зазначити, що загальноприйнятим правилом у радянській бібліотечній практиці була закритість фондів для читачів, вони не мали можливості самостійно вибирати на полицях потрібні видання. Водночас це дозволяло бібліотекарям контролювати читацькі інтереси користувачів, під приводом “керівництва читанням” добровільно-примусово нав’язувати їм книги, які вважали потрібними для “гармонійного розвитку особистості будівника комунізму” (як правило, суспільно-політичної тематики). Перехід до відкритого доступу на абонементі дозволяв подолати своєрідний психологічний бар’єр у стосунках “бібліотекар – читач”, уникнути вкорінених стереотипів, що відкритий доступ призведе до хаосу у фонді, крадіжок книг тощо. Так, на Львівщині за короткий час повністю відкрили книжкові фонди 92 міські і районні та понад 150 сільських бібліотек [325, с. 77]. А у Волинській області наприкінці 50-х років 209 бібліотек впровадили відкритий доступ до книжкових фондів [54, арк. 25].

Розгляд урядовими і партійними структурами стану бібліотечної справи розпочинався, перш за все, з аналізу ідейно-політичного рівня тієї чи іншої бібліотеки. Так, у постанові Ради Міністрів УРСР від 25 квітня 1952 р. уряд зауважував Комітетові у справах культурно-освітніх установ при РМ УРСР, що не всі бібліотеки були повністю укомплектовані творами класиків марксизму-ленінізму, у багатьох сільських бібліотеках не було повних зібрань творів В. Леніна та Й. Сталіна [238, с. 242].

Хоч темпи зростання фондів були високими, а обсяги на початку 50-х років – досить великими, їх якісний склад не задовольняв повною мірою запитів читачів. Якість фондів визначалась, насамперед, наявністю в них великої кількості суспільно-політичної літератури, основу якої складали твори класиків марксизму-ленінізму-сталінізму, офіційні матеріали партійних з’їздів, пленумів ЦК. Укомплектованість бібліотек цими матеріалами завжди контролювалася органами управління. Зі звіту Дрогобицької обласної бібліотеки для дітей та

юнацтва за 1954 р. видно, що у її фонді було 6 комплектів зібрань творів В. Леніна, Й. Сталіна й понад 1 тис. примірників окремих видань їх творів [28, арк. 5].

У 50-х роках продовжувався та набув особливого поширення процес вилучення з книжкових фондів бібліотек “ідейно шкідливої” літератури. Приводом до цього була постанова Ради Міністрів УРСР “Про заходи з покращення роботи масових бібліотек Української РСР” (1952 р.) [25, арк. 99]. Визначаючи напрями підвищення ідейного рівня роботи бібліотек, постановою передбачалося здійснення ряду заходів щодо упорядкування, зберігання, покращення комплектування фондів. На її виконання, згідно з наказом Комітету у справах культурно-освітніх установ УРСР № 269 від 10 квітня 1953 р. та наказом Головліту УРСР, обласні управління культури разом з обласними бібліотеками розробляли та надсилали у райони плани заходів з вилучення літератури [27, арк. 32–33].

Для заохочення бібліотекарів покращити культурно-освітню роботу та підвищити її ідейно-політичний рівень уряд ініціював проведення соціалістичних змагань та республіканських і обласних оглядів-конкурсів серед бібліотечних закладів з врученням переможцям грамот, перехідних прапорів Ради Міністрів УРСР. Так, у 1949 р. за першість серед бібліотек області з обслуговування книгою читачів перехідний Червоний прапор одержала Львівська обласна бібліотека для дорослих, активно пропагуючи суспільно-політичну, науково-природничу, сільськогосподарську та художню літературу [325, с. 63]. Також, починаючи вже з 1945 р., між бібліотечними установами почали укладатись угоди про соціалістичне змагання, яке виступало ідеологічним підґрунтям мотивації праці [86, арк. 5].

В кінці 50-х років працівники культури Рава-Руського району Львівської області звернулися до всіх культурно-освітніх працівників із закликом перетворити всі клуби і бібліотеки в заклади відмінної роботи. Ця ініціатива культпрацівників була визнана обласним управлінням культури і обласним комітетом профспілки працівників культури надзвичайно цінною [325, с. 74].

Звичайно, як і у всій системі радянського господарства, в бібліотеках також були присутні формальний підхід до роботи, маніпулювання інформацією та приписки. Незважаючи на це, бібліотечні працівники виявляли багато ініціативи, щоб книжкові багатства стали надбанням широких верств населення.

Розглянувши практику діяльності бібліотек Львівської області – ініціаторів руху за звання “Бібліотека відмінної роботи”, Міністерство культури УРСР схвалило її і поширило на бібліотечні установи України [126, арк. 1–7]. Пізніше Міністерство культури СРСР рекомендувало всім бібліотекам країни підтримати починання бібліотекарів Львівщини за перетворення всіх бібліотек в установи відмінної роботи.

Отже, вивчення розвитку мережі та діяльності західноукраїнських бібліотек у 1940–1950-х рр. показало, що радянська бібліотечна мережа, яка почала формуватись у західному регіоні УРСР, мала специфічні, відмінні від завдань загальносоюзної бібліотечної системи, призначення. Радянській владі на території західноукраїнських областей довелося мати справу із суспільством, яке вже мало сформовану культуру читання. Люди, які цінували книги та віддавали за неї чималі, тяжко зароблені кошти, не могли так легко сприймати агітаційно-політичну літературу та класиків соцреалізму. Тому радянські бібліотеки повинні були стати безкоштовними, а ідеологічно правильні книги, до яких включили в основному “правильно” відредаговані і видрукувані масовими, а значить – дешевими серіями твори українських класиків, та нові українські “правильні” романи, мали чатувати на трудівників села та міста на кожному кроці.

Кінець 50-х років можна вважати завершальним етапом встановлення мережі масових бібліотек, які розглядалися як важлива ланка політичної та культурно-просвітньої діяльності радянської держави. У повоєнний період урядові структури за підтримки громадськості активно займалися відновленням раніше існуючої мережі масових бібліотек та організацією нових бібліотек. Уже на початку 50-х рр. у західноукраїнських областях вдалося довести кількість масових бібліотек до довоєнного рівня. Наприкінці 50-х років склалися передумови для подальшого розвитку бібліотечного обслуговування читачів і

була створена розгалужена мережа стаціонарних бібліотек, яка складалась з обласних, міських, районних бібліотек. Сільського жителя обслуговували сільські, колгоспні, приклубні бібліотеки, розвивалася система міжбібліотечного абонементу, що дозволяло читачам користуватися фондами великих бібліотек.

Принцип комуністичної партійності був основоположним у діяльності радянських бібліотек. Він стосувався як загальної роботи бібліотеки, так і першочергового комплектування фондів суспільно-політичною літературою, виданнями класиків марксизму-ленінізму, документами КПРС тощо. Надмірність у фондах масових бібліотек літератури суспільно-політичної тематики, творів класиків марксизму-ленінізму, партійних документів зумовлювала дисбаланс між накопиченням і використанням фондів. У бібліотеках нагромаджувалися великі за обсягом маловикористовувані або зовсім невикористовувані фонди, що утруднювало їх зберігання в невеликих, як правило, приміщеннях.

2.2. Упорядкування та централізація мережі масових бібліотек (1960-ті – перша половина 1980-х років)

Для бібліотечної справи в Україні у 60–70-х роках ХХ ст. було характерним посилення уваги партійних та державних органів до бібліотечного обслуговування населення та пропаганди книжки. Початком у розгортанні широкої кампанії щодо активізації роботи бібліотек стала постанова ЦК КПРС “Про стан і заходи покращення бібліотечної справи в країні” від 22 вересня 1959 р. На її виконання Міністерство культури СРСР, Міністерство культури УРСР, міністерства та відомства, які мали підвідомчі бібліотеки та бібліотечні мережі, профспілки, комсомольські організації ухвалювали відповідні постанови та рішення.

Почалося інтенсивне будівництво нових бібліотек, приміщень, переведення бібліотек у споруджені клуби, будинки культури. Так, на початку 1960 р. одержали нові приміщення у Тернопільській області Кременецька міська дитяча

бібліотека та бібліотеки сіл Печорна і Мишівці, у новозбудованих 28 клубах – сільські бібліотеки [6, арк. 11–12]. В Івано-Франківській області 62 бібліотеки були переведені в кращі приміщення, побудовано 12 сільських клубів, у яких розміщено і бібліотеки [103, арк. 15].

Разом з тим рішення про значне кількісне збільшення мережі масових бібліотек призвело до того, що бібліотечні приміщення знаходились в незадовільному стані. Так, на Прикарпатті понад 100 бібліотек були розташовані в непридатних приміщеннях. Деякі бібліотеки не опалювались, в інших – відсутні меблі та бібліотечне обладнання, окремі приміщення бібліотек місцева влада забирала під інші заклади (крамниці, дитячі ясла тощо) [103, арк. 16]. У Волинській області із 701 сільської бібліотеки у 327 були невідповідні приміщення, 53 перебували в аварійних приміщеннях, 25 приміщень взяті в оренду [62, арк. 13]. А в населених пунктах, де були відсутні клуби і бібліотеки (зокрема, на хуторах), для проведення масової і культосвітньої роботи використовувались приміщення шкіл [61, арк. 9].

Критичною ситуація з бібліотечними приміщеннями в західноукраїнських областях залишалась упродовж тривалого часу. За архівними даними, в 1974 р. більше половини державних масових бібліотек УРСР, що розташовувались в сільській місцевості, займали приміщення до 50 м². У Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівенській та Львівській областях у таких умовах працювало 70-80 % бібліотек. Читальні зали мали лише 10-18 % бібліотек у Закарпатській та Івано-Франківській областях [43, арк. 24].

Бібліотеки західноукраїнських областей продовжували спрямовувати свою діяльність на доведення бібліотечної книги до кожного працюючого, кожної сім'ї. Зокрема, активно діяли в цьому напрямку бібліотечні працівники Львівської, Станіславської, Чернівецької, Закарпатської, Тернопільської і Рівенської областей [8, арк. 104].

Форма координації бібліотечного обслуговування, яку було започатковано у Івано-Франківській області, передбачала об'єднання державних і відомчих бібліотек. Це певною мірою вирішувало проблеми матеріально-технічної бази та

ліквідувало дублювання в роботі. У м. Коломия було об'єднано 35 невеликих відомчих бібліотек, які існували самостійно і фактично не проводили роботу з пропаганди книжки. Їхні книжкові фонди було передано в міські та районні бібліотеки [6, арк. 38–39]. В Івано-Франківську у 1964 р. пересувні бібліотеки на підприємствах були передані міським бібліотекам [88, арк. 5].

Для обслуговування сільських жителів на території кожної сільської ради відкривалась стаціонарна державна бібліотека, а в сільських радах, до яких входило кілька населених пунктів, – по 2-3 бібліотеки. Водночас для наближення книжки до працівників тваринницьких ферм, рільничих і тракторних бригад, жителів невеликих сіл, хуторів створювались пункти видачі, пересувки та громадські бібліотеки. У Львівській області, наприклад, на початку 1960-х рр. уже працювало близько 800 філіалів і пунктів видачі, 1372 пересувки, було відкрито 186 громадських бібліотек [325, с. 80]. У Тернопільській області бібліотеки було відкрито в усіх населених пунктах, які нараховували більше 50 дворів, в інших – створено пункти видачі літератури [6, арк. 6]. В Чернівецькій області діяло понад 800 пересувок [див. дод. Ж], лише у Заставнівському районі функціонували 82 пересувні бібліотеки [385, с. 69]. В Рівенській області діяли 3 бібліотеки на громадських засадах, 885 пунктів книговидачі, 1201 пересувка [466, с. 9]. У Волинській області функціонувало 29 бібліотек на громадських засадах, в яких працювало 62 бібліотекаря [61, арк. 1]. Проте існували і зворотні процеси – аргументуючи, що “зросли фонди сільських бібліотек і пересувки непотрібні”, на початку 1960-х рр. в Івано-Франківській області було скорочено понад 300 пересувок, з них 119 у сільській місцевості [103, арк. 13].

Отже, бібліотечне будівництво в Україні, і зокрема в західних областях, на початку 60-х рр. розвивалося швидкими кількісними темпами. Якщо в середньому по Україні на 100 населених пунктів припадало по 59 бібліотек, то в західних областях – від 60 у Волинській до 94 у Чернівецькій областях [див. дод. К]. Разом з тим партійні органи відзначали як незадовільний стан охоплення населення бібліотечним обслуговуванням та рівень книгозабезпеченості. У 60-х рр. значна частина населення продовжувала залишатись поза систематичним стаціонарним

обслуговуванням. Новостворені бібліотеки не забезпечувались належною матеріальною базою, не відповідали встановленим нормативам їхні книжкові фонди. До того ж приклубні та колгоспні бібліотеки не мали штатних працівників, необхідного мінімуму книжкового фонду та належних приміщень для роботи читачів.

За період відбудови бібліотечної мережі та відновлення фондів у книгозбірнях накопичилась значна кількість дублетних та непрофільних видань. У звіті Чернівецької обласної бібліотеки для дітей та юнацтва за 1960 р. зазначалося, що окремі видання творів російських письменників В. Короленка, М. Лєскова, М. Помяловського наявні в бібліотеці по 40-50 примірників [31, арк. 129–130]. Таке становище було на початку 60-х років у переважній більшості масових бібліотек краю і потребувало змін.

У 1961 р. Міністерство культури УРСР видало наказ “Про очищення книжкових фондів бібліотек республіки від застарілої літератури”. При райвідділах культури були створені комісії, що перевіряли роботу з очищення книжкових фондів бібліотек. Зокрема, перевіркою у Львівській області встановлено, що несвоєчасно “очищаються” бібліотечні фонди за списками Головліту, особливо “засмічені” фонди профспілкових, колгоспних і відомчих бібліотек. Наказом обласного управління вказано провести суцільну перевірку фондів усіх бібліотек області незалежно від відомчого підпорядкування [118, арк. 120–122]. При перевірці бібліотек в Івано-Франківській області виявлено, що через “аполітичність, безвідповідальне ставлення до своїх обов’язків багатьох бібліотекарів” у фондах зустрічалися окремі видання членів антипартійної групи (Молотова, Маленкова, Кагановича та ін.) [103, арк. 14].

Варто зазначити, що через ідеологічні догми радянські читачі були позбавлені величезного масиву вітчизняної та зарубіжної літератури. А книги, що “дозволялося” читати і мали попит серед читачів, видавалися недостатніми тиражами, їх бракувало у більшості бібліотек. Натомість у масових бібліотеках накопичувався все більший масив літератури, насамперед, суспільно-політичної, яка не використовувалася. Навіть у дитячих бібліотеках відсоток книговидачі

суспільно-політичної літератури повинен був складати не менше 10 % [69, арк. 4].

Продовжував поширюватись рух за організацію відкритих фондів у бібліотеках. У Волинській області відкрили читачам свої фонди 503 бібліотеки [63, арк. 28]. В Івано-Франківській області фонди відкрили 610 бібліотек [88, арк. 68], в т.ч. міські бібліотеки Коломиї, Снятинська і Надвірнянська районні бібліотеки. Така форма роботи дозволяла читачеві самостійно, без “керівної” ролі бібліотекаря знайомитись з книгами у фонді бібліотеки. При відкритому доступі значно зростав показник книговидачі. Так, у Стецівській сільській бібліотеці Снятинського району на Прикарпатті при відкритому доступі спостерігалось збільшення видачі сільськогосподарської літератури в 2 рази, технічної – в 3 рази, художньої – в 1,5 рази [103, арк. 8]. Але одночасно книжковий фонд залишався потужним ідеологічним потенціалом з вільним доступом для читачів. Стелажі з творами К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, офіційні видання Комуністичної партії Радянського Союзу, Компартії України, постанови партії та уряду розміщувалися біля кафедр обслуговування, щоб “негайно задовольняти попит населення” [409, с. 52].

Подальша бібліотечна реформа знайшла свій прояв у відпрацюванні Міністерством культури УРСР порядку організації масових бібліотек. У травні 1969 р. прийнято “Положення про порядок організації масових бібліотек в Українській РСР”, у якому визначалися умови відкриття бібліотек, територіальні принципи. Народногосподарським планом на 1971–1975 роки передбачалося відкриття 6173 бібліотек, що дало б можливість забезпечити стаціонарними бібліотеками усі населені пункти УРСР, де проживало понад 300 мешканців. Так, у Волинській області було заплановано протягом 1972–1975 років заснувати дитячі бібліотеки в сільських пунктах з кількістю жителів не менше 750 осіб та організувати додаткові бібліотеки у пунктах, де налічувалося не менше 2 тис. жителів [33, арк. 44]. У цілому, в 1974 р. в Україні було відкрито 234 бібліотеки, в т. ч. 85 – у західних областях [66, арк. 16].

Відділом бібліотек Міністерства культури УРСР у 1965 р. було проведено експеримент у Львівській області щодо вдосконалення бібліотечної мережі на

обласному рівні. Львівським обласним управлінням культури було проаналізовано стан мережі бібліотек, напрацьовано низку заходів стосовно її упорядкування, передусім, у бік укрупнення (через злиття приклубних бібліотек із сільськими самостійними бібліотеками [243, с. 41]), створення філіалів, пунктів видачі книжок, розширення функцій бібліотек тощо. Експериментом передбачалась передислокація та відкриття бібліотек у населених пунктах з кількістю жителів понад 500 осіб, а також створення філіалів та пунктів видачі літератури в населених пунктах, де проживало від 200 до 500 чоловік. Львівська область на той час в Україні була однією з найбільш густо заселених. До неї входило 16 районів, 517 сільських рад, 2425 населених пунктів, розташованих у сільській місцевості. Серед населених пунктів переважали невеликі села та хутори. Сільське населення, яке становило 59 % від загальної кількості населення області, обслуговувала 1001 сільська бібліотека [325, с. 81].

Під час експерименту кількісні показники роботи бібліотек Львівської області значно зросли, до книжки та бібліотеки було залучено всіх дітей шкільного віку. Експеримент було поширено на республіку. Невеликі державні, приклубні, профспілкові та громадські бібліотеки перетворювалися на філіали сільських бібліотек, а у разі відсутності стаціонарних бібліотек населення обслуговувалося книгоношами або пересувками.

У листопаді 1966 р. Держплан УРСР подав до Ради Міністрів УРСР доповідну записку про необхідність удосконалення використання книжкових фондів бібліотек та самої бібліотечної мережі. У доповідній записці, що була підготовлена за даними Центрального статистичного управління УРСР, зазначалася й причина такого становища – відсутність організаційного вирішення проблеми створення єдиної мережі та системи бібліотечного обслуговування [236, с. 275–277].

Особливе значення для підняття ідейного рівня роботи бібліотек у досліджуваній період мала постанова ЦК КПРС від 9 січня 1960 р. “Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах”. Було звернено увагу на те, що в ідейно-виховній роботі ще недостатньо використовувалися бібліотеки, клуби та інші

культурно-освітні заклади, рекомендовано ширше використовувати в пропагандистській роботі художню літературу і твори мистецтва, регулярно проводити читацькі конференції, книжкові виставки, поліпшити бібліографічну роботу, пропаганду книги. В цій постанові вимагалось приділяти більше уваги поліпшенню роботи бібліотек, читалень та інших культурно-освітніх закладів з тим, щоб вони стали, особливо на селі, “справжніми центрами агітаційно-пропагандистської роботи” [236, с. 564]. Діяльність бібліотек у цілому або з окремих питань, як правило, завжди виносилась на розгляд партійних та радянських органів. Так, питання про стан пропаганди матеріалів міжнародної наради комуністичних і робітничих партій в бібліотеках Прикарпаття розглядались на бюро Івано-Франківського обкому Компартії УРСР [90, арк. 51]. Особлива увага приділялась “ідейному” змісту роботи книгозбірень, пропаганді творів Леніна, книг про керівну роль партії більшовиків тощо [106, арк. 10].

Оскільки на Заході України високою залишалася релігійність населення – у підпіллі діяла греко-католицька церква, набагато сильнішими, ніж на сході України, були й позиції православної церкви, то бібліотекарі змушені були активно займатися атеїстичною пропагандою. Методичні центри головних бібліотек під тиском партійних організацій радили бібліотекам пропагувати видання, в яких підкреслювалася реакційна роль церкви, боротьба людей з “мракобіссям”. У бібліотеках готувались методично-бібліографічні матеріали (“Бібліотеки та атеїстичне виховання трудящих”), велися картотеки на атеїстичну тематику (“Життя і віра”, “Мораль релігії і мораль життя” та ін.), поширювався досвід роботи бібліотек з пропаганди атеїстичної літератури (“З полону темряви” з досвіду Підліської сільської бібліотеки Івано-Франківської області) [90, арк. 48; 217; 274]. Активна організація науково-атеїстичної пропаганди в бібліотеках Чернівецької, Тернопільської, Львівської областей допомагала “вирвати багатьох людей з-під впливу релігії, сектантства”. Констатувалось, що тільки в 1960–1961 роках у Чернівецькій області “800 людей порвали з сектами, розпалось 9 сект, було закрито 55 православних храмів” [8, арк. 101]. У Волинській обласній бібліотеці для дітей одним із головних напрямків діяльності була систематична

робота з читачами, батьки яких – віруючі або сектанти [69, арк. 4]. Аж до середини 80-х років атеїстичне виховання та пропаганда науково-природничої літератури були одним із головних завдань бібліотек краю – на базі окремих бібліотек діяли школи передового досвіду, проводились семінари та навчання для бібліотекарів, готувались методичні матеріали [210, арк. 26; 220, арк. 42].

Вважаючи бібліотеки ідеологічними установами, обов'язковою була їх участь у численних ідеологічних кампаніях, завдання яких, виходячи з рішень чергових з'їздів КПРС і КПУ, Пленумів ЦК КПРС і ЦК КПУ, заздалегідь визначали відділ пропаганди та агітації й відділ культури республіканського ЦК Компартії. Часу, сил, матеріальних ресурсів ці кампанії у бібліотечних працівників забирали багато, проте реальна віддача, суспільний ефект були досить низькими. Взагалі для бібліотечної діяльності завжди була характерною напруженість виробничих планів. У них не передбачався резерв часу на виконання позапланових завдань і доручень, які безперервно протягом року надходили від місцевих органів влади та партійних організацій. У певних випадках навіть своєчасно не виконувалися планові завдання. Пізніше такі заходи, особливо читацькі конференції, дедалі більше набували ознак формалізму і проводилися фактично “для галочки” у виробничому плані, для рапортування, що все було проведено на належному рівні. На наступний же день після пам'ятної дати про неї забували. Щоб якось мінімізувати негативні наслідки кампанійщини та спрямувати установи й організації на більш якісну роботу, партійні й державні органи організовували своєрідні конкурси на переважно моральне стимулювання серед однопрофільних установ.

Поширювалось змагання “Бібліотека відмінної роботи”. Так, у 60-х роках таке звання мали понад 180 бібліотек Львівщини [325, с. 80], 130 бібліотек Івано-Франківщини [89, арк. 2]. А у 1975 р. у Рівенській області близько 30 % масових бібліотек мали звання “Бібліотека відмінної роботи” [219, арк. 89]. Отже, перетворення бібліотек в ідеологічні установи, опорні бази партійних організацій призводило до абсолютизації ідеологічної функції. Діяльність бібліотек оцінювалася, перш за все, з точки зору ефективності пропаганди суспільно-

політичної літератури та її наявності у фондах бібліотек. Так, при перевірці роботи бібліотек для дітей на Волині, в першу чергу увага зверталась на пропаганду творів В. Леніна, ідеологічне забезпечення планів 9-ї п'ятирічки і підготовки до XXV з'їзду КПРС [71, арк. 3].

Варто відзначити і краєзнавчу роботу масових бібліотек у досліджуваній період. У 60-х роках з'явилися щорічні краєзнавчі бібліографічні покажчики, наприклад, у 1967 р. започатковані видання “Література про Тернопільську область за ... рік” та “Календар знаменних і пам'ятних дат по Тернопільській області на ... рік” [435, с. 5]. Також у цей час бібліотеки приділяли значну увагу роботі, спрямованій на допомогу написання енциклопедичного видання про історію міст і сіл України [119, арк. 8–9]. Зокрема, з метою надання допомоги авторам-збирачам та районним комісіям з написання “Історії міст і сіл УРСР” Івано-Франківська обласна бібліотека підготувала і видала покажчик “Історія міст і сіл Івано-Франківщини” у двох випусках [88, арк. 29].

На початку 70-х років було здійснено спробу реалізації запланованого упорядкування бібліотечної мережі на принципах централізації та планомірної організації, створення єдиної системи бібліотек усіх типів та видів, відомчої приналежності. Початок цього процесу пов'язаний з централізацією мережі масових бібліотек, із затвердженням загального (спільного) книжкового фонду, централізованим комплектуванням, єдиним адміністративним і методичним керівництвом бібліотечною справою. В 1974 р. мережа масових бібліотек України (західних областей) налічувала: бібліотеки системи Міністерства культури УРСР – 21666 (6111), колгоспні – 228 (6), пересувки – 19745 (2203) [45, арк. 4]. Значне зменшення мережі колгоспних бібліотек у західних областях відбулось за рахунок реорганізації їх у філіали та пункти видачі стаціонарних бібліотек або відкриття на їх базі самостійних державних бібліотек.

У 1975 р. прийняті положення “Про централізацію державних масових бібліотек” та “Порядок проведення централізації профспілкових бібліотек” [259, с. 112–120]. Спроби централізації в умовах радянської влади теоретично мали цілком очевидні переваги в управлінні бібліотечною справою, пов'язані із

спробами знайти внутрішні резерви вдосконалення діяльності бібліотек, економії коштів полегшенням формування єдиного фонду, уникнення зайвого дублювання, створення єдиного науково-пошукового апарату, що дозволило б оптимізувати обслуговування читачів книжкою, раціональніше організувати роботу фахівців і відповідно підвищувати продуктивність праці. Централізація мережі державних масових бібліотек певною мірою створила реальні умови для більш повного задоволення запитів читачів. Також збільшувалась кількість читачів, спостерігались суттєві зміни у їх складі: зростало число спеціалістів народного господарства, інженерно-технічних працівників [291].

Подальша програма перетворень у бібліотечній справі була визначена в цілому ряді партійних і державних рішень. Одним з них була постанова ЦК КПРС “Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі” [259, с. 20–23]. У ній період 1974–1980 рр. був визначений, як новий етап бібліотечного будівництва в державі. Сутність цього етапу полягала в тому, щоби протягом цих років провести централізацію державних загальнодоступних бібліотек шляхом створення на базі міських і районних бібліотек централізованих бібліотечних систем, а до 1980 року завершити міжвідомчу централізацію. В областях були проведені наради бібліотечних працівників з обговорення питань подальшого розвитку діяльності бібліотек [330]. Наприклад, у Ровенській області на виконання цієї постанови обласна рада народних депутатів прийняла рішення “Про перспективний план переведення масових бібліотек області на централізовану систему обслуговування населення книгою в 1975–1977 роках”. Згідно з цим планом, до кінця 1979 р. робота з централізації в області мала бути завершена [347, с. 37]. У Волинській області було затверджено перспективний план переведення державних масових бібліотек на централізовану систему обслуговування в 1974–1980 рр. Для реалізації плану необхідно було збільшити штат бібліотек на 159 одиниць, з них 99 рекомендувалось підшукати на місцях [56, арк. 1, 13].

Хоча на початок 10-ї п’ятирічки в Україні вже існувало 69 централізованих бібліотечних систем, що об’єднували 2 тис. бібліотек, і планувалося створити ще

477 районних та 113 міських систем державних масових бібліотек, все ж вирішити питання централізації одномоментно не вдалося [236, с. 393]. В 1980 р. в Україні (західних областях) уже налічувалось 552 (107) ЦБС [див. дод. Н]. Роботи з централізації вимагали додаткових коштів, зокрема, в цілому по республіці в штати бібліотек було введено додатково близько 2 тис. одиниць, але в деяких областях (Волинській, Закарпатській, Ровенській) додаткові одиниці не вводились у зв'язку з відсутністю бюджетних коштів [46, арк. 50].

У 1978 р. на базі Дрогобицької міської ЦБС (Львівська обл.) було розпочато союзний експеримент з проведення міжвідомчої централізації державних масових і профспілкових бібліотек. У складі МЦБС налічувалось 19 бібліотек [325, с. 92]. Результати експерименту засвідчили про його успішність та доцільність проведення в невеликих містах (до 100 тис. населення). Проте проведення міжвідомчої централізації в певних пунктах вимагало погодження з Міністерством фінансів. Зокрема, це стосувалось питань передачі фондів філіалів на баланс центральної бібліотеки, розподілу нових надходжень по філіалах з врахуванням їх потреб незалежно від розмірів асигнування, оплати основних видів бібліотечних послуг [46, арк. 118]. У цілому планувалось за період 1984–1985 рр. створити в Україні 100 міжвідомчих ЦБС [49, арк. 98].

У досліджуваній період особлива увага зверталася на відповідність змісту фондів завданням комуністичного будівництва: на міжвідомчих радах з питань бібліотечної роботи, що існували при обласних управліннях культури, було проведено спеціальні наради та прийняті відповідні рішення про перегляд фондів та розширення функцій ідейно-політичного виховання [236, с. 370–372]. В цей час констатувалось, що книжкові фонди частини державних бібліотек не відповідали повною мірою читацьким запитам і завданням бібліотек. У фондах бібліотек Львівської, Тернопільської областей мало тематичних збірників Маркса, Енгельса, Леніна, книг про їх життя і діяльність, директивних матеріалів партії та уряду тощо. Одночасно в значній частині бібліотек зосередилось до 20–25 % “застарілих у науковому відношенні книг, які практично не можуть бути використані з метою комуністичного виховання трудящих” [43, арк. 41–42].

У 70–80-х роках зафіксована загальнодержавна тенденція до падіння показників користування масовою книгою, яка складала всього 30 % у загальному бібліотечному фонді; радіомовлення та телебачення, які невпинно розвивалися, почали складати конкуренцію бібліотекам, скоротилася загальна чисельність загальнодоступних бібліотек [284, с. 118]. Значно скоротилася кількість читачів масових бібліотек та зменшилося співвідношення кількості читачів на 1 тис. населення [202, арк. 3].

В загальному комплексі виховних проблем завдання формування марксистсько-ленінського світогляду читачів вимагалось ставити на перший план. Велика увага приділялась формуванню позицій принциповості та непримиренності до будь-яких проявів “національної обмеженості та національного нігілізму”. Констатувалось, що в бібліотеках Закарпатської, Львівської, Тернопільської областей проводиться значна робота на розкриття “буржуазного націоналізму як антипода пролетарського інтернаціоналізму” [49, арк. 64].

В цей час при бібліотеках почали створюватись молодіжні громадсько-політичні клуби. Найбільш популярними були клуби ім. Я. Галана, які виникли на Львівщині і поширились серед бібліотек Рівенської, Тернопільської та інших областей, та клуби інтернаціональної дружби (Берегівський район Закарпатської області) [43, арк. 10]. Широкого розмаху також набули комплексні форми пропаганди книги – народні читання про комунізм, ленінські уроки, вечори інтернаціональної дружби, які будувались на поєднанні специфіки бібліотечної роботи з роботою інших ідеологічних закладів та організацій: товариства “Знання”, клубні заклади, музеї тощо (досвід бібліотек Львівської, Волинської областей) [43, арк. 12]. Особливий наголос робиться на тісній взаємодії бібліотек з різними ідеологічними установами на основі єдиного плану пропаганди атеїстичних знань серед населення (Закарпатська, Львівська, Тернопільська області). Зокрема, це стосувалось пропаганди радянських свят та обрядів – від 30 до 80 % членів обрядових комісій були бібліотечними працівниками (Рівенська, Закарпатська області) [49, арк. 116–117].

Такі форми масової роботи, в першу чергу, були спрямовані на “розкриття реакційної суті українського буржуазного націоналізму”, пропаганду радянського патріотизму та інтернаціоналізму. Поряд з цим виникли читацькі об’єднання менш ідеологічної спрямованості – молодіжно-читацькі клуби за інтересами (“Любителі поезії”, “Ліра”, “Гренада” на Львівщині [43, арк. 18]). Проте навіть у роботі таких читацьких об’єднань знаходилося ідеологічне підґрунтя. Розглянувши роботу клубів любителів фантастики (1984 р.), Міністерство культури СРСР зауважувало, що робота таких клубів несе “стихийний характер, іноді у керівництва клубом – люди випадкові, що не мають досвіду виховної роботи [...] спостерігається безконтрольна організація лекцій та диспутів [...] клуби нерідко виходять з-під контролю органів культури, профспілок і комсомолу[...] необхідно забезпечити чітку ідейну та організаційну орієнтацію” [50, арк. 33].

Соціально-політична, економічна та інформаційна ситуація в кінці 70-х років орієнтувала обласні бібліотеки як головні інформаційні центри регіонів, з одного боку, на партійно-ідеологічний підхід, з другого – на соціально-професійний до змісту і організації обслуговування читачів та пропаганди фондів. В обласних бібліотеках почала створюватись система підрозділів, які забезпечували, насамперед, професійні потреби спеціалістів, підприємств народного господарства, партійного та адміністративно-управлінського апарату. Розпочали роботу з обслуговування читачів-спеціалістів відділи технічної та сільськогосподарської літератури, іноземної літератури [397]. З середини 70-х років у структурі обласних універсальних бібліотек почали працювати сектори інформації з питань культури і мистецтва, де акумулювалася вся інформація про діяльність установ культури області [363; 410, с. 105]. Планувалось створити в 1980 р. школи передового досвіду з питань механізації та автоматизації бібліотечних процесів, а в період 1981–1985 рр. ввести відділи механізації та автоматизації в структури всіх обласних бібліотек для дорослих [46, арк. 48].

Постанови ЦК КПРС і ЦК Компартії України з питань підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих вимагали поліпшення

бібліотечного обслуговування юнацтва. З цією метою в Україні заплановано створити в другій половині 70-х років спеціалізовані бібліотеки для юнацтва обласного рівня та юнацькі структурні підрозділи в ЦБС [43, арк. 81]. Основними завданнями цих бібліотек було активне сприяння трудовій і суспільній діяльності молоді та залучення юнацтва до читання. Відокремлення мережі самостійних юнацьких бібліотек вважалось важливим досягненням бібліотечного будівництва в кінці 70-х років. Саме тоді гостро постали проблеми трудового та морального виховання молоді. Створення системи бібліотечно-бібліографічного обслуговування юнацтва спрямовувалось на вирішення питань покращення виховання і освіти молодого покоління. З 1976 по 1980 рік було завершено формування мережі обласних юнацьких бібліотек у західному регіоні республіки [342, с. 36].

Найбільшого розвитку бібліотечна галузь набула у 80-ті роки. Були введені в експлуатацію нові, типові будівлі бібліотек, зокрема Волинської та Ровенської ОУНБ. Нові приміщення надали можливості для кращої організації обслуговування читачів: виокремлено сектор статистики та контролю зі столом довідок, відділ іноземної літератури, відділ краєзнавчої літератури і бібліографії, редакційно-видавничий відділ. Розгорнута структура бібліотеки, великі і зручні для обслуговування читачів приміщення дозволили значно розширити коло читачів, розгорнути книжкові виставки та перегляди, у лекційному залі – проводити масові заходи [322, с. 5].

В практику роботи бібліотек запроваджувалися суспільно-політичні читання – місячники, тижні пропаганди книги, лекторії. Теми їх були різноманітні: “КПРС – авангард радянського народу”, “Прискорення науково-технічного прогресу – вимога життя” і таке інше. При перевірці діяльності бібліотек увага зверталась на “виховання в трудящих непримиренності до ворожої ідеології, проявів українського буржуазного націоналізму” [58, арк. 23]. В цей час масові бібліотеки націлювали на організацію контрпропаганди. В Міністерстві культури УРСР аналізувалася робота бібліотек окремих областей (Закарпаття), узагальнювалася інформація про роботу бібліотек республіки з контрпропаганди,

а в м. Луцьк проведено Всесоюзний семінар-практикум “Удосконалення контрпропагандної діяльності бібліотек” (1984 р.) [49, арк. 106].

У масових бібліотеках почали укладатись договори на творчу співпрацю з трудовими колективами, передбачалось розширення інформаційних функцій бібліотек, створення більш якісних інформаційних фондів досягнень науки і передового досвіду [5, арк. 16], організовувались ДІФи (довідково-інформаційні фонди), ДІЦи (довідково-інформаційні центри), при кабінетах НТІ працювали відділи та сектори центральних бібліотек (Березно, Дубно, Здолбунів на Ровенщині) [466, с. 10]. Всього в Ровенській області на базі сільських бібліотек створено 250 ДІЦ [347, с. 39].

На початку 80-х років продовжувала приділятися увага розвитку нестационарних форм обслуговування читачів. Так, у 1981 р. лише в Ровенській області нестационарними формами обслуговувались 268 невеликих населених пунктів, а всього в області працював 101 нестационарний філіал, 868 пунктів видачі книг, 260 пересувок та 100 стоянок бібліобусів [221, арк. 79]. У Волинській області працювали 212 пунктів видачі, 76 пересувок та 86 стоянок бібліобусів [209, арк. 53].

Прийняття “Положення про бібліотечну справу в СРСР” (1984 р.) – першого союзного нормативного акта, що регулював діяльність бібліотек і декларував роль бібліотек як ідеологічних, культурно-освітніх та науково-інформаційних установ, було досить значимим для розвитку бібліотечної справи у 80-х роках. У документі були визначені основні завдання бібліотек, принципи організації та керівництва бібліотечною справою СРСР, уперше застосоване поняття “єдиний бібліотечний фонд”, обґрунтовано право користування бібліотеками, порядок їх створення та реєстрації тощо. Також тут було зафіксовано як факт централізацію бібліотечної справи в масштабах СРСР, чим, відповідно, майже повністю було позбавлено ініціативи в питаннях розбудови національної бібліотечної системи та бібліотечної справи в союзних республіках [236, с. 485–498]

Основним джерелом комплектування бібліотек, як і в попередні роки, залишалися бібліотечні колектори, але замовлення бібліотек на суспільно-

політичну та виробничу літературу виконувалися на 70-80 %, а на художню та дитячу – на 20-35 %. Не виконувалися замовлення навіть на книги суспільно-політичної тематики, зокрема, бібліотеки Тернопільської області отримали лише 60 книг З. Воскресенської “Серце матері” із замовлених 1000. Закарпатський бібколектор у 1978 р. виконав замовлення бібліотек лише на 31 % [352, с. 11]. З іншого боку, бібколектори направляли до бібліотек до 25-30 % незамовленої літератури. Зокрема, в Дубнівську ЦБС (Рівенська область) було направлено без замовлень 30 прим. книги “Сварка в строительстве” – досвід будівництва домен, конвекторів, “а в районі такого немає” [49, арк. 51, 53].

У фондах книгозбірень з’явився великий пасивний масив – непрофільна та вузькоспеціальна література, надходження з бібколекторів незамовлених видань. Фонди бібліотек систематично поповнювалися чисельними перевиданнями праць класиків марксизму-ленінізму, діячів Комуністичної партії і радянського уряду, рішеннями і резолюціями КПРС, різноманітною суспільно-політичною літературою. Так, у бібліотеках для дітей Волинської області понад 12 % від усього фонду складала суспільно-політична література, а у книговидачі вона зростала до 19 % [72, арк. 3]. Як наслідок такої видавничої політики – на початку 90-х років саме цієї літератури було найбільше у пасивній частині фонду бібліотек.

Зберігалася також диспропорція у забезпеченні бібліотечними фондами читачів міста і села, центральних бібліотек ЦБС та її філій. Республіканське дослідження “Раціональне розміщення і використання бібліотечних ресурсів в УРСР”, проведене у середині 80-х років, також засвідчило проблеми у формуванні та збереженні фондів, зокрема збільшення в ньому лакун, частки невикористовуваної літератури, незадоволеного читацького попиту, збільшення кількості відмовлень по міжбібліотечному абонементу тощо [413].

Отже, у 1960-х – першій половині 1980-х рр. життя західноукраїнських земель, як і СРСР загалом, характеризувалося розширенням і вдосконаленням соціально-культурної інфраструктури, розбудовою мережі культурних закладів, що давало можливість охопити ідеологічним впливом ширші верстви населення.

Проте через низку об'єктивних і суб'єктивних причин (залишковий принцип фінансування, недоосвоєння виділених коштів, недостатня увага влади до питань культури та ін.) строки введення в дію об'єктів культури часто зривалися, плани будівництва не виконувалися. На початок 1970-х рр. чимало населених пунктів західних областей України ще не мали клубів чи спеціально збудованих клубних приміщень. Частина бібліотек функціонувала у незручних приміщеннях з тісними читальними залами або й зовсім їх не мала, не була забезпечена сучасним обладнанням.

Соціально-політична, економічна, книговидавнича та інформаційна ситуація, що склалася в Україні у висвітлюваний період, орієнтувала бібліотеки, з одного боку, на партійно-ідеологічний підхід до всіх напрямів їх роботи, з другого – на широке залучення населення, особливо дітей, до книги і бібліотеки. Бібліотечна справа у 60-х – першій половині 80-х рр., хоча й справляла враження динамічності, була повністю контрольованою партійно-державним апаратом і переважно дотримувалася принципу “партійності бібліотек”, який певною мірою нівелював творчість бібліотекарів. Тоталітарний режим, використовуючи бібліотеки в ідеологічних цілях, намагався підвищити їх роль у комуністичному вихованні.

Значної активізації бібліотечної роботи вимагали партійні органи в періоди підготовки і святкування 50-річчя Жовтневої революції (1967 р.), 100-річчя від дня народження В. Леніна (1970 р.), 50-річчя утворення СРСР (1972 р.), проведення партійних з'їздів тощо. Досвід бібліотечного будівництва досліджуваного періоду доводить, що визначальними для бібліотекарів масових книгозбірень були ідеологічні настанови комуністичної партії та адміністративно-управлінських органів.

Велике значення для поліпшення бібліотечного обслуговування мало створення громадськими організаціями цілої мережі бібліотек, що доповнювали загальнодержавну систему масових книгозбірень. Колгоспи, промислова кооперація також створювали свої бібліотеки або виділяли кошти на придбання літератури державним бібліотекам. Партійні організації відкривали бібліотеки

при районних, міських, обласних комітетах. Багато бібліотек належали добровільним товариствам. Починаючи з другої половини 1960-х років, відбулася послідовна централізація методологічних та методичних засад функціонування масових бібліотек.

Досліджуваний період відрізнявся від попереднього певною стабільністю і систематичністю в поповненні фондів новими виданнями, рівномірністю у забезпеченні новими книгами. Проблемним питанням, як і в попередні роки, залишалося комплектування фондів, виконання бібліотечними колекторами замовлень бібліотек, і хоча в 1984 р. “Положенням про бібліотечну справу” було законодавчо закріплено право бібліотек на першочергове придбання книг та інших матеріалів, проте повністю воно не було реалізовано.

2.3. Розвиток масових бібліотек у період “перебудови” (1985–1991 роки)

Діяльність масових бібліотек регіону в другій половині 1980-х років необхідно розглядати передусім крізь призму тогочасних соціально-економічних і політичних реалій у країні, які, на відміну від більш-менш стабільних 60–70-х років, швидко змінювались і мали відчутний вплив на визначення пріоритетів, напрямів, форм та методів бібліотечної роботи. Кризові явища в СРСР, перші ознаки яких простежувалися ще в 70-х роках, у наступний період загострювалися дедалі більше. Через вичерпаність можливостей для інтенсифікації спостерігалася стагнація економіки, а система управління велетенською державою, яку згодом почали називати командно-адміністративною, через відсутність реформ та припливу молодих енергійних сил набула всіх ознак глибокого застою. З роками ця система функціонувала дедалі гірше. У сфері культури продовжувала діяти система фінансування за так званим “залишковим принципом”, тобто на рештки бюджетних коштів. Це негативно впливало на розвиток бібліотек, які не мали

ніяких додаткових прибутків і обслуговування в яких залишалося цілком безкоштовним.

Командно-адміністративна система у бібліотечній сфері загалом теж згубно впливала на роботу книгозбірень та рівень бібліотечного обслуговування населення. Впродовж багатьох років виробилася суто споживацька звичка очікувати спершу на отримання офіційних розпоряджень від директивних установ вищого рівня, згодом – на методичні розробки звідти ж і лише потім дещо адаптувати їхній текст до місцевих реалій та особливостей. Регіональні органи управління бібліотечною справою не були зацікавлені у проявах і реалізації власних ініціатив, оскільки це могло б призвести до їхнього оцінювання як спроб підриву авторитету і компетентності центральних директивних органів, порушення субординації в управлінні бібліотечною галуззю.

Між тим, централізація, закономірним наслідком якої повинно було стати створення єдиної загальнодержавної системи бібліотечного обслуговування населення, у повному обсязі здійснена не була, насамперед через те, що не вдалося подолати відомчу роз'єднаність. Не було сформовано навіть єдину мережу масових бібліотек. Зокрема, на централізацію державних масових бібліотек вкрай негативно вплинула загальна установка, що вона повинна проводитися без додаткових матеріальних затрат.

Нова система взаємодії загальнодоступних бібліотек насправді виявилася менш ефективною, ніж створена раніше. В ЦБС погіршилося комплектування новою літературою, яка осідала здебільшого в центральних бібліотеках. Обмін виданнями всередині ЦБС утруднювався через відсутність чи часті поломки спеціалізованого автотранспорту (бібліобусів), розмножувальної техніки і навіть телефонного зв'язку. Тим часом у “Положенні про бібліотечну справу в СРСР”, затвердженому Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня 1984 р., стверджувалося протилежне: така система на чолі з ДБЛ проголошувалася створеною [236, с. 492]. Надалі прикладів невідповідності між декларативними намірами й реальним станом справ у бібліотечній сфері ставало все більше. Низка циркулярів та розпоряджень державних органів не змогла виправити ситуацію з

недостатнім обігом фондів, слабким впровадженням механізації та автоматизації, недосконалим науково-організаційним та методичним забезпеченням діяльності масових бібліотек, невирішеною залишилася проблема кадрового та матеріально-технічного забезпечення ЦБС тощо [236, с. 427–430].

Органи управління бібліотечною справою завжди оцінювали якість і результативність роботи книгозбірень, виходячи насамперед із цифрових показників: кількості читачів, обсягів відвідуваності, обертаності і поповнення фондів, проведених масових заходів. Справді, цифрові (статистичні) показники є одним із елементів і критеріїв об'єктивного оцінювання бібліотечної діяльності. Однак у ті часи повсюдного поширення набула хибна практика у наступному за звітним році добиватися обов'язкового перевищення отриманих (планових) показників. Саме такі перевищення й слугувати мірилом успішності роботи книгозбірень, підставою для заохочень і нагороджень передовиків. Але часто тільки шляхом оказамилування, приписок можна було добитися “правильних” цифр, дука інакше керівництво бібліотек піддавалося жорсткій критиці. Це була досить серйозна проблема, що спотворювала реальну бібліотечну статистику.

Істотним гальмом в організації бібліотечного обслуговування в регіоні продовжувала залишатися надмірна ідеологізація бібліотечної справи [456]. До середини 1980-х рр. культурно-освітня й наукова діяльність бібліотек пильно контролювалася. Кожний керівник бібліотеки знав, що, наприклад, за недбале оформлення наочної агітації, неповноту стендів ідеологічної тематики він отримає більш сувору догану, ніж, скажімо, за погане комплектування фондів, високий відсоток відмовлень на замовлену читачами літературу, несвоєчасне завезення палива тощо. За спеціальними засекреченими списками і листами в бібліотеках продовжувалася практика вилучення з фондів видань авторів, які з тих чи інших причин стали неугодними органам державної влади, т. зв. “шістдесятників”, дисидентів, політв'язнів, осіб, які емігрували за кордон, або ж творів, котрі не відповідали ідеологічним вимогам Комуністичної партії. З каталогів і картотек вилучалися відповідні картки. Продовжували існувати спецховища, доступ до яких мали лише лічені особи з числа бібліотечних працівників [283; 459].

Таким чином, у багатьох питаннях організації своєї роботи бібліотека фактично була заручницею адміністративних “вольових” рішень партійних і державних чиновників, багато з яких слабо орієнтувалися в тонкощах бібліотечної сфери, але вважали за необхідне втручатися у внутрішні справи книгозбірні, “коригувати” її діяльність відповідно до курсу політики партії у царині культурного будівництва. Догматизм партійно-державного апарату, відсутність гнучкості в реалізації цієї політики, інколи – відвертий волюнтаризм, підміна реальних справ гучними лозунгами, цензурні обмеження, придушення проявів самостійності – все це, зрештою, посилювало кризові явища у бібліотечній справі. Бібліотеки не мали імпульсу для подальшого розвитку, у них не було можливості запозичувати кращі зразки зі світового бібліотечного досвіду, бо міжнародні контакти радянських книгозбірень, крім кількох союзних, зводилися фактично лише до книгообміну, зрідка – до поїздок невеличких делегацій керівників цих закладів у європейські країни соціалістичного табору фактично з туристичною метою.

Прихід до влади в СРСР у березні 1985 р. М. Горбачова був сприйнятий більшістю у радянському суспільстві як шанс на оновлення не лише всіх гілок державної влади, а й всієї країни. На черговому Пленумі ЦК КПРС новий лідер партії і держави проголосив курс на так звану “перебудову” як процес назрілий та історично необхідний для виведення країни із затяжної соціально-економічної кризи. Спершу перебудова трактувалася лише як рух до відчутних і позитивних змін в економіці, однак пізніше цей термін набув набагато ширшого тлумачення і почав позначати епоху змін у всіх сферах суспільного життя.

Період, відомий в історії СРСР як “перебудова”, характеризувався потужним пожвавленням та революційним розвитком духовного життя країни й інтелектуальної сфери. Його основна спрямованість – спроба оновлення існуючої системи цінностей. Очевидно, що, в першу чергу, ці процеси відбувалися у сфері культури. Процес оновлення ключових, світоглядних цінностей розпочався у 1986 р. З’явилися принципово нові гасла – “людський фактор”, “гуманізація суспільства”, “пріоритет загальнолюдських цінностей”, які реально впливали на

стан суспільної свідомості. Процес, ініційований і підтримуваний “керівною силою радянського суспільства”, був націлений на повернення гуманістичним цінностям радянського суспільства їх “істинного сенсу”. Курс, взятий на демократизацію суспільства, реально викликав не тільки загальне пожвавлення культурного життя, але й досить яскраво виражену тенденцію до її різноманітності. Значно зросла кількість послуг та форм культурного обслуговування. Поряд із традиційно пропонованими установами культури формами роботи множаться нетрадиційні, нові послуги. Слово “нетрадиційний” стало одним із найбільш поширених. З’явилися також неформальні утворення у сфері культури, що пропонували принципово інші форми культурної активності. Політизація суспільного життя стала впливати на зміст культурних уподобань. Саме сфера культури виявилася першою, де розпочався бурхливий ріст неформальних утворень. Читання як соціальний феномен опинилося в складній ситуації: з одного боку, традиційна літературоцентристська орієнтація нашої культури, завдяки якій – перебудова і змогла розгорнутися, спираючись на друковане слово, з другого – читання відчувало конкурентний вплив інших форм культурної активності [314, с. 5].

У досліджувані роки активно велася робота з реорганізації структур та оновлення статутів масових бібліотек, у першу чергу обласних книгозбірень. Значна увага в той період також приділялась питанням бібліотечного обслуговування дітей. Значно покращилася координація роботи дитячих і шкільних бібліотек, зокрема у Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Рівенській областях. Розвивалася мережа бібліотечного обслуговування дітей. Так, у 1986 р. у Рівенській області було відкрито 6 кімнат юного читача (загальна кількість в області – 278) [352, с. 6]. Існування кімнат юного читача у багатьох сільських бібліотеках давало можливість створити значно кращі умови для роботи з дітьми, поліпшили матеріальну базу бібліотек. Бібліотеки, що обслуговували дітей на селі, ставали центрами національної духовної культури, регіонального краєзнавства, створювали повноцінні умови для формування стійкої потреби у читанні, вихованні читацької культури, наданні оперативної інформації про

книгу. З'явилися нові форми роботи дитячих бібліотек з іншими установами, зокрема із засобами масової інформації. Так, Львівська обласна бібліотека для дітей відкрила спільно з міським радіомовленням рубрику “Червоні вітрила” [314, с. 3].

Продовжувала приділятися увага обслуговуванню читачів нестационарними формами, що було досить поширеним для регіону, як-от: пересувки, стоянки бібліобуса, пункти видачі. Особливо актуальними такі форми були у школах-інтернатах, дитячих будинках, таборах відпочинку та праці, малонаселених пунктах з малою кількістю дитячого населення, які організовували бібліотеки для дітей. Активно в цьому напрямку працювали бібліотеки Івано-Франківської області, де у малонаселених пунктах були створені класи-комплекти при початкових, восьмирічних та середніх школах, усі учні яких були читачами бібліотек [352, с. 6].

У другій половині 80-х років відбувалося поступове згортання помпезної агітаційно-пропагандистської наочності, відхід від зайвої заорганізованості у проведенні масових заходів, хоча за інерцією ще акцентувався ідеологічний характер форм роботи з книгою та читачем. Зокрема, на базі Маневицької ЦБС (Волинь) продовжувала діяти обласна школа з питань контрпропаганди [210, арк. 25]. Але в цілому пропагандистська діяльність бібліотек стала більш зважено-поміркованою, підпорядкованою ідеї відродження національної культури і відповідності соціокультурній ситуації. На зламі десятиліть було покладено початок пошуку нової системи взаємодії між методичними центрами і низовою ланкою бібліотек.

Розроблялися нові форми впливу бібліотек, розширювалася мережа клубів і об'єднань читачів за інтересами при бібліотеках. Широке розповсюдження отримали групові форми пропаганди, аматорські об'єднання та клуби за інтересами [226]. Так, лише в Тернопільській області налічувалось 640 таких об'єднань, а одними з перших було засновано літературно-мистецьку вітальню “Елегія” у Підволочиській ЦБ та сімейний клуб “Азбука для двох” при Гусятинській ЦБ [340, с. 37]. В Рівенській області при бібліотеках діяли 367 клубів за інтересами, в тому числі при всіх

районних бібліотеках працювали літературно-мистецькі вітальні [222, арк. 60]. У Волинській обласній бібліотеці працювали клуби любителів польської мови “Пшиязнь” та прогресивної культури Великобританії і США “Лінгва” [210, арк. 12], а в Закарпатській обласній бібліотеці працював клуб любителів угорської літератури і культури ім. Гізели Дравої [225, арк. 2].

В цей час у селах та містах активно створювалися культурно-спортивні комплекси (КСК), які повинні були сприяти вирішенню виробничих та ідейно-господарських проблем. Забезпеченню діяльності бібліотек у структурі КСК постійно приділялась увага, а кращий досвід їх діяльності вивчався та узагальнювався. Наприклад, “Про взаємодію Сарненської центральної районної бібліотеки з партнерами по культурно-спортивному комплексу на допомогу розвитку і задоволенню духовних потреб трудящих” (Ровенська область) [222, арк. 50], досвід роботи Іваничівського районного КСК (Волинська область) [211, арк. 16].

Хоча в цей час зазначалося, що перебудова сфер суспільного життя, яка здійснювалась у країні, зумовлювала різке зростання потреби суспільства в бібліотечній діяльності [402, с. 3], починаючи з 1987 р., спочатку у професійній, а потім і в більш широкій аудиторії з’явилися твердження про кризу бібліотек. При зростанні кількості бібліотек та збільшенні сукупного бібліотечного фонду (наприклад, у 1989 р. в бібліотеках всіх систем і відомств Ровенщини нараховувалось понад 19 млн документів, що було найбільшим показником в історії розвитку бібліотечної справи в області [466, с. 10]) спостерігалось зменшення забезпечення населення бібліотечним ресурсом. Так, кількість читачів у масових бібліотеках Волинської області в 1990 р. зменшилась на 35 тис. порівняно з попереднім роком [60, арк. 4].

До 1991 р. чітко простежувалася тенденція скорочення бібліотечної мережі – в західних областях з 6744 масових бібліотек (1985 р.) до 6632 (1990 р.), зокрема, в Ровенській області – з 817 (1985 р.) до 809 (1991 р.) [див. дод. Д, Е]. Скорочувалась і читацька аудиторія – бібліотеки втрачали читачів. Звичайно, однією з головних причин початку скорочення кількості читачів був

незадовільний стан бібліотечних фондів (особливо масових бібліотек), що завжди викликало дорікання професіоналів. Проблема незадоволеного попиту ускладнилася тим, що одночасно відбувалися “відмирання” значної частини бібліотечного фонду, втрата його актуальності. Не виконувалися плани розвитку та раціонального розміщення мережі бібліотек, особливо у великих промислових містах, у нових мікрорайонах тощо.

У досліджуваний період актуальними поставали питання пошуку шляхів покращення науково обґрунтованого формування фондів бібліотек усіх систем та відомств. У Рівенській області на базі обласної бібліотеки та Сарненської ЦРБ в цей час функціонувала Республіканська школа передового досвіду [466, с. 10]. Протягом 1989–1990 років у ній пройшли навчання завідуючі відділами комплектування бібліотек усіх областей України. Наприкінці 80-х років у областях була сформована цілісна система комплектування бібліотек, заснована на централізованому постачанні книгами відповідно до чітко визначеного культурно-економічного профілю регіону, попередніх замовлень бібліотек за видавничими планами випуску літератури, можливостями моделювання перспектив розвитку фонду. Це сприяло покращенню якісного складу бібліотечних фондів, збільшенню їх кількості.

Суттєвою прикметою перебудови став підвищений інтерес до національної культурної спадщини та читання україномовних друкованих видань. Прийняття в 1989 р. Верховною Радою Української РСР Закону “Про мови в Українській РСР”, згідно з яким українська мова проголошувалася державною, зумовило кардинально переглянути мовну політику комплектування. Суцільна русифікація попередніх років повною мірою позначилася на формуванні фондів бібліотек, які комплектувалися переважно російськомовною літературою, навіть бібліотеки західного регіону. Наприклад, україномовна література серед нових надходжень у 1985 р. до фонду Тернопільської ОДБ становила лише 29 %, Івано-Франківської – 28 % [352, с. 17]. Першочерговим завданням у роботі з формування фондів у цей період стало створення в кожній бібліотеці фонду української книги, ядра краєзнавчого фонду. Бібліотеки регіону активно проводили виставкову,

просвітницьку роботу. Так, на Ровенщині обласною бібліотекою та краєзнавчим товариством проведено науково-практичну конференцію “За національне відродження і високу духовність української мови і літератури”. Учасники конференції ознайомились з виставками книг місцевих авторів різних років видання, новою краєзнавчою літературою і журнальними публікаціями, присвяченими духовній культурі українського відродження [346].

Про низький показник української книги у фондах бібліотек свідчить і проведене в 1989-1990 роках республіканське соціологічне дослідження “Читацькі інтереси та попит на українську художню літературу в бібліотеках республіки”, яке було першою спробою виявити регіональну специфіку мовної проблеми, вивчити наявні фонди української художньої книги та готовність бібліотекаря до роботи з нею. Матеріали дослідження виявили значну регіональну специфіку як у читанні художньої національної книги, так і в змісті роботи бібліотек. Зокрема, було встановлено пряму залежність читання української художньої книги від специфіки регіонів. Так, кількість активних читачів, які прочитали за рік більше 10 творів українських авторів, коливалася від 20 % у Тернопільській області до 0,6 % в бібліотеках Одеської області [451, с. 3]. Кількість прочитаних книг українською мовою складала 58 % у Тернопільській обласній бібліотеці для юнацтва, в Луганській – 5 %, в Черкаській – 50 %. Українську радянську поезію та прозу читали лише 64 % молодих читачів Черкаської та понад 87 % Тернопільської областей [451, с. 11].

Бібліотеки розпочали активну роботу з вивчення національного складу свого регіону та формування фонду літератури мовами етнічних меншин, що компактно проживали в регіоні. Літературу польською мовою видавало видавництво “Каменярь” (м. Львів), словацькою та чеською – “Карпати” (м. Ужгород). Певний досвід роботи з формування фондів бібліотек літературою угорською та молдавською мовами на той час уже мали бібліотеки Закарпатської та Чернівецької областей. Спільно з місцевими органами культури бібліотеки налагодили творчі зв’язки з Угорською республікою та Молдавською РСР і отримували літературу з цих країн за попередніми замовленнями [352, с. 18].

Демократизація бібліотек у цей час полягала, насамперед, в їхній відкритості та доступності. Суттєвою прикметою перебудови стали підвищений інтерес до національної культурної спадщини, читання українською мовою. У період застою через деформацію у видавничій справі бібліотеки відчували гострий дефіцит книг, на які існував незадоволений читацький попит. Результатом цього стало глибоке розходження між пропозиціями бібліотек та фактичними, дуже різноманітними, багатоплановими запитами читачів на літературу.

В другій половині 1980-х років почався процес розкриття фондів літератури спеціального зберігання, тобто обмеженого доступу (перш за все, з ідеологічних міркувань). Ця подія стала однією з найбільш важливих у бібліотеках, хоча і без широкого розголосу. Розкриття фондів спецховищ було ідеологічною ознакою свого часу, необхідним компонентом доступності бібліотек. Ці видання, що десятиліттями були закриті для широкого читацького загалу, поступово переводили у загальний фонд. Тим самим було реалізовано один із напрямів загального процесу перебудови та демократизації суспільного життя в країні – відкрито доступ до великої кількості видань, які радянська ідеологія раніше вважала шкідливими, ворожими й небезпечними.

У період перебудови цензура поступово послаблювалася, зійшовши до 1991 р. майже нанівець. 4 вересня 1986 р. Головліт СРСР видав наказ № 29с, в якому цензорам було дано вказівку зосередити увагу лише на питаннях, пов'язаних з охороною державних і військових таємниць у пресі, та інформувати партійні органи тільки про суттєві порушення в ідеологічній сфері [460]. У 1987 р. приступила до роботи Міжвідомча комісія, очолювана Головлітом СРСР, яка почала перегляд видань з метою передачі їх з відділів спеціального зберігання до вільного доступу. До 1990 р. цей процес передачі книг із спецховищ до відкритого користування майже скрізь у бібліотеках було завершено. Такий підрозділ, як “спецхран”, припинив своє існування в структурі бібліотек.

Зі змінами пріоритетів у соціально-культурній сфері суспільства в бібліотеках були відкриті нові відділи-фондоутримувачі (на базі розформованих

спецсховищ), зокрема, українські, рідкісні книги, “репресованої” літератури тощо [470]. Поява таких відділів була викликана гострою необхідністю збереженості цих фондів, які з моменту їх створення набули неабиякої популярності серед читачів. Враховуючи те, що в спецфондах бібліотек мали право зберігатися лише по 2 примірники заборонених видань, ці книжки швидко стали раритетами і опинилися перед загрозою фізичного знищення. Певною мірою такий стан справ рятували видавництва, які почали перевидавати раритетні книги, однак дуже невеликими накладками.

Серед першочергових завдань названо актуалізацію фондів, що впродовж тривалого часу не вважалися пріоритетними в обслуговуванні читачів. Серед них – архіви та бібліотечні зібрання дореволюційних національних просвітницьких та державних установ, релігійних товариств, закладів культури різних віросповідань, іноземних та вітчизняних діячів, діячів дореволюційного часу тощо. Ці бібліотечні фонди офіційно не заборонялися, а декларувалися науково “застарілими”, неактуальними для користувачів, що, в свою чергу, ставало на заваді належному опрацюванню та обліку фондів, створенню науково-пошукового апарату, і, відповідно, обмежувало доступ до них через суто технічні причини

Позитивним результатом політики гласності стало те, що, починаючи з 1986 р., було опубліковано багато літературних творів, які тривалий час залишалися під забороною. Читачі отримали можливість долучитися до творчої спадщини вчених і письменників, раніше затаврованих радянською ідеологією як “реакціонерів”, зрадників батьківщини, політемігрантів, дисидентів, “українських буржуазних націоналістів” тощо [212, арк. 8]. З’явилися перші публікації книг І. Багряного, В. Винниченка, М. Грушевського, В. Стуса та багатьох інших авторів, творчість яких раніше в СРСР замовчувалася. Активно розвінчувався сталінізм, друкувалися правдиві свідчення про Голодомор 1932-1933 років в Україні – В. Барки, Р. Конквеста, Д. Мейса та ін. Ці твори, які кардинально відрізнялися від ідеологічно вивірених і “правильних” книг та статей попередніх десятиліть, користувалися величезним читацьким попитом і тому в бібліотеках

ніколи не залежувалися на полицях. Утворювалися навіть стихійні черги бажаючих прочитати той чи інший твір, зросла кількість читачів, проводилися справді активні читацькі конференції та обговорення, де не було байдужих.

Урізноманітнилися форми та методи бібліотечної роботи з морального та естетичного виховання читачів, організації їхнього дозвілля, активізувалася робота з питань національного відродження. Варто зазначити, що ця робота проводилася у тісному контакті з іншими закладами культури, товариством любителів книги, творчими спілками та іншими установами та організаціями [433].

Демократизація суспільного життя позначилася на бібліотечній практиці. Покоління бібліотекарів були переконані, що читанням необхідно чітко керувати, а це часто призводило до відвернення читачів від бібліотек. Поступово ця ситуація змінилася, особливо змінилося ставлення бібліотечного працівника до читача, який за усталеною раніше думкою сам не знав, яка книга йому потрібна, що для нього шкідливо, а що корисно. Бібліотечна справа почала відроджувати світову прогресивну практику інтелектуальної самобутності, інформаційної свободи особистості. Почали перебудовувати свою роботу методичні відділи бібліотек. Функції інспектування та адміністрування брали на себе обласні, районні, міські управління культури, а бібліотеки-методичні центри стали більше уваги приділяти питанням методики, теорії, практики бібліографічної діяльності, вивченню передового досвіду, популяризації кращих бібліографічних праць і їх розповсюдженню [340, с. 38]. Методична допомога низовим бібліотекам стала набувати більш змістовного характеру і почала спрямовуватися на орієнтацію бібліотек щодо пропаганди краєзнавства, національної культури, творчості українських письменників [212, с. 11].

В СРСР у фінансуванні культури, в т. ч. бібліотек, панував “залишковий” принцип. Відповідно, керуючись цим принципом, бібліотеки використовували отримані від держави кошти на збільшення обсягу фондів та чисельності штату. В підсумку кількісний ріст діяльності книгозбірень не пов’язувався з кінцевим якісним результатом. Стан, в якому опинились не лише бібліотеки, а й інші

підприємства, установи та організації, обумовив виникнення нового погляду на господарський механізм діяльності.

В бібліотеках почали шукати такий варіант господарювання, щоб за його результатами досягти розширення сфери впливу книгозбірні, поліпшити умови для бібліотечного обслуговування, матеріально зацікавити бібліотечні кадри. Почали створюватись кооперативи, які в основу своєї діяльності покладали переважно бібліотечні функції. Так, у 1989 р. при ЦБС м. Ровно створено кооператив “Книголюб”. Його статутом передбачалось: обслуговування населення через платний абонемент популярними виданнями, організація книгообміну, палітурні роботи. На основі власних бібліотек членів кооперативу та видань, придбаних у населення, був створений необхідний книжковий фонд. Кооператив з питань бібліотечного обслуговування діяв самостійно, не встановлюючи зв’язків навіть з бібліотекою-засновником. Їх взаємовідносини вичерпувались договором про орендну плату за приміщення та обладнання [348, с. 6]. Спочатку діяльність кооперативу набула популярності, проте складнощі з придбанням новинок літератури дещо зменшили обсяг бібліотечних послуг, а з часом призвели їх до нерентабельності. Через неможливість орендувати приміщення не вдалось організувати літературне кафе. В підсумку кооператив переорієнтувався на здійснення лише палітурних робіт.

Наприкінці 80-х років комісією з удосконалення господарського механізму при РМ СРСР були затверджені “Основні положення переведення культурно-освітніх установ на нові умови господарювання”. Це означало докорінні зміни в системі державного фінансування бібліотек, зокрема, поєднання бюджетного фінансування та позабюджетних джерел, додаткові надходження від комерційних та інших послуг, нові форми матеріального і морального стимулювання членів колективу.

Вперше такий механізм було впроваджено в Ровенській області. В 1989 р. вийшов наказ обласного управління культури “Про перехід Ровенської ОУНБ на нові умови господарювання на умовах експерименту”. Експеримент передбачав впровадження платних послуг, серед яких найбільшої популярності набули

відеоклуб, літературний театр, масові заходи (лекції-концерти із залученням аматорів сцени), дні спеціаліста на виробництві, бібліотечне обслуговування на договірній основі. Зокрема, у 1990 р. із 128 масових заходів 42 було проведено платно [469, с. 38]. Нові прогресивні форми обслуговування обумовили збільшення кількості відвідувачів бібліотеки, а Міністерство культури УРСР дало високу оцінку досвіду господарювання Ровенської ОУНБ, яка однією з перших серед бібліотек України запровадила новий метод господарювання та надання платних послуг. Досвід, набутий Ровенською ОУНБ, було визнано в цілому по країні. І в 1991 р. видано постанову Міністерства праці України “Про умови оплати праці та розміри ставок заробітної плати й посадових окладів працівників культури та архівів України”, у якій регламентувалася діяльність всіх установ культури, в т. ч. і бібліотек, за принципами нового господарського механізму. Процес впровадження додаткових платних послуг набув широкого поширення не лише у великих бібліотеках. Так, у 1991 р. із 46,6 тис. крб, отриманих бібліотеками Ровенської області за додаткові платні послуги, понад 27 тис. крб отримано в ЦБС [199, арк. 5]. В 1990 р. у Волинській області на нові форми господарювання перейшла 51 бібліотека, було надано додаткових послуг на 13,5 тис. крб, у тому числі сільськими бібліотеками – на 5,5 тис. крб [67, арк. 3].

Наприкінці 80-х років у регіоні спостерігалися певні процеси децентралізації масових бібліотек. Так, у Волинській області по завершенні експерименту з часткової децентралізації мережі державних масових бібліотек на базі Маневицької ЦБС переважна більшість ЦБС розцентралізувала свої кошти, які були передані на кошториси сільських рад [212, арк. 12].

Отже, якщо до середини 80-х років одним із головних завдань бібліотек було виховання читачів у дусі високої ідейності та відданості комунізму, то в кінці десятиліття увага зосереджувалася на ідеології “оновлення” радянського суспільства як головного орієнтира практичної діяльності бібліотек. Вивчення і систематизація бібліотечної практики в західноукраїнських областях з середини 80-х років показали, що зусилля бібліотекарів спрямовувалися на подолання розриву між потребами у книзі і формами бібліотечного обслуговування.

Гострота проблеми актуалізувалася тому, що духовні потреби населення значно зросли, проте вони входили у протиріччя із заідеологізованими фондами бібліотек, з бібліотечними каналами доступу до інформації, формами бібліотечного обслуговування. Теорія керівництва читанням, вимушена політична заангажованість бібліотечної роботи, брак світової літератури не давав можливості читачам бути причетними до світового культурного процесу. Нові можливості для перебудови бібліотечної діяльності, переосмислення всієї філософії бібліотечного обслуговування давали процеси гласності, демократизації, як і необхідність визначення їх місця і ролі в новій соціокультурній ситуації. Демократизація суспільного життя змінювала бібліотеку і бібліотекаря, а також характер спілкування бібліотекаря і читача.

Важливою складовою роботи бібліотек стало більш уважне ставлення до вивчення місця читання поряд з іншими видами культурної та навчальної діяльності дітей, факторів, які впливали на характер вибору книг, їх інтересів і вподобань, вплив бібліотеки і бібліотекаря на читацьку діяльність. Бібліотекарі вже не “диктували”, що краще для читача. Акцент зміщувався на більш повне і оперативне задоволення фактичних і прогнозованих потреб читачів. Відхід від ідеологічних догм сприяв зосередженню уваги на виконанні бібліотеками їх основних функцій – бути інформаційними, культурними, рекреаційними центрами для користувачів.

Отже, національно-культурне життя в західному регіоні відображало загальні тенденції культурних процесів в СРСР і в Україні, але водночас через різні причини, в т. ч. й історичні умови, мало певні особливості. Аналіз історії масових бібліотек України, зокрема в західних областях, у висвітлюваний період показує, які складні і суперечливі події політичної, соціальної, культурної сфер впливали на їхню діяльність. Варто акцентувати, що і в цей період, який в історичній науці називають “тоталітарним”, бібліотечна справа інтенсивно розвивалася, держава сприяла розвитку бібліотечної мережі, посиленню потягу, особливо у дітей, до культури, книги, бібліотеки, залученню громадськості до участі у роботі бібліотек, широкому розповсюдженню книги в народі.

На території західноукраїнських областей, відповідно до загальносоюзного зразка, в основному було сформовано мережу масових бібліотек для проведення агітаційно-політичної роботи та для забезпечення потреб населення в доступі до книг, газет і журналів. Водночас у багатьох ділянках бібліотечної справи спостерігались значні недоліки – відсутність кваліфікованих кадрів, необхідного обладнання, належного комплектування фондів тощо. На зміст роботи бібліотечних установ значною мірою негативно впливала й ідеологічна обстановка. Все це гальмувало розвиток культурно-освітньої роботи, звужувало її форми і методи, породжувало формалізм, відірваність від життя.

У другій половині 80-х років у функціонуванні бібліотечної системи регіону почали проявлятися негативні тенденції, що свідчать про зниження ролі бібліотек у житті людей, падіння їх престижу. Ці процеси проявлялись, перш за все, в скороченні відвідування бібліотек, книговидачі, збільшенні частки випадкових пасивних читачів. Перед бібліотеками постало завдання активізувати роботу, спрямовану на підвищення свого авторитету, перебудувати систему управління інформаційною справою, організувати обмін ідеями, нестандартними підходами до вирішення проблем функціонування бібліотек у нових умовах господарювання, адаптації їх до ринкової економіки. Основний зміст бібліотечної перебудови вбачався в тому, щоб розкрити внутрішні творчі резерви і створити оптимальну бібліотечну систему, зорієнтовану як на максимальне задоволення запитів суспільства, так і на потреби та інтереси бібліотечних колективів. У цей час бібліотеки регіону одними з перших апробовували покращення системи комплектування книгозбірень, впровадження нових форм господарювання.

РОЗДІЛ III.

ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖІ ВІДОМЧИХ БІБЛІОТЕК

3.1. Становлення бібліотек освітніх закладів

Після системи державних масових бібліотек найбільшою в УРСР була мережа бібліотек освітніх установ – шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. Основним завданням бібліотек освітніх закладів було бібліотечно-інформаційне обслуговування працівників галузі освіти у повсякденній навчальній та науковій діяльності.

Після приєднання західних областей у 1939 р. в процесі “радянзації” [456, с. 167] особлива увага приділялась приведенню системи освіти відповідно до загальносоюзного зразка. Згідно з вимогами постанови РНК УРСР “Про реорганізацію початкових і середніх шкіл на території західних областей України”, прийнятої в березні 1940 року, народні школи I ступеня реформувалися в чотирирічні початкові; народні школи II і III ступенів – у неповні середні (семирічні); гімназії та загальноосвітні ліцеї – у середні школи-десятирічки [391, с. 89]. Почала значно зростати кількісно мережа освітніх установ – наприкінці 1940 р. в західних областях нараховувалось 6739 початкових та неповних середніх шкіл [241, с. 106]. Замість 5 вищих навчальних закладів організовано 13 ВНЗ [241, с. 106]. Одночасно відбувалось і формування мережі бібліотек освітніх закладів. Так, у 1940 р. в Чернівецькій області було укомплектовано 534 шкільні бібліотеки [411]. У реорганізованих школах прагнули позбавитись від книг бібліотек, що їм дістались у спадок, оскільки вони не відповідали вимогам радянської школи. Наприклад, дирекція школи № 3 м. Чернівці звернулась з проханням до керівництва Чернівецького університету, щоб передати повністю свою бібліотеку [163, арк. 14].

Бібліотеки реорганізованих та новостворених освітніх закладів будували свою роботу відповідно до принципів радянської бібліотечної справи. Вивчення марксистсько-ленінської теорії стало обов’язковим, тому

переважну частину надходжень складала література суспільно-політичної тематики. В перші роки почалося посилене поповнення фондів підручниками, науковою та суспільно-політичною літературою, зокрема за рахунок передачі книг з ВНЗ СРСР. Зокрема, новостворений Чернівецький учительський інститут отримав 400 книг з Ніжинського учительського інституту та 200 книг – з Бердичівського [448].

Розвиток освіти в західних областях було перервано фашистською окупацією 1941-1944 років. Українська освіта в роки окупації зазнала величезних збитків: зруйновано шкільні приміщення, пограбовано бібліотеки, наукові центри, багато вчителів загинуло на фронтах Другої світової війни. Роки окупації позначились на фондах бібліотек, у т. ч. й освітянських – радянські видання були знищені, цінні та рідкісні документи розграбовані. Під час війни постраждала, зокрема, бібліотека Чернівецького університету. В 1941 р. сам університет було ліквідовано, основну літературу з бібліотеки було вивезено у Румунію в університет м. Сібіу [478, р. 303], а частину – в університет м. Турну-Сіверін. Ректор Чернівецького університету професор П. М. Каніболоцький у 1946 р. звертався до владних органів з проханням вжити заходів для повернення бібліотечних фондів, оскільки вивезена література, в основному зі слов'янознавства, природничих наук і філософії, була найбільш цінною [164, арк. 12]. Протягом 1946 р. із Румунії було повернуто частину книжкових фондів – понад 100 тис. томів та алфавітні каталоги, але не повністю [455, с. 49].

Були пограбовані також фонди наукових бібліотек вищих навчальних закладів, що концентрувалися в першому відділі Львівської державної бібліотеки, знищено близько 40 тис. наукових творів радянського часу, фахових журналів, літератури мовами східних народів; частину матеріалів у період окупації було повернуто їх колишнім власникам, зокрема уніатським закладам та приватним установам, але повоєнна доля цих документів залишається невідомою [380, с. 40–41].

Одним із першочергових завдань у повоєнний період стала відбудова зруйнованих освітніх закладів, будівництво нових та широке охоплення дітей навчальним процесом. У 1944–1945 навчальному році в західних областях була відновлено і працювала 5691 школа [241, с. 242]. Зокрема, в Тернопільській області в 1944 р. відновили роботу 1100 шкіл, працював Кременецький учительський інститут і 3 педагогічні школи [241, с. 226]. Перед Міністерством освіти було поставлено завдання відновити мережу шкільних бібліотек і довести обсяг їх фондів до довоєнного періоду [453, с. 108]. Станом на початок 1946 р. в Україні відновила роботу 10401 шкільна бібліотека (у т. ч. 1946 – у західних областях) [15, арк. 8]. Зокрема, в 1946 р. в Станіславській області працювало 2 бібліотеки при ВНЗ, 8 – при технікумах та 79 шкільних бібліотек [106, арк. 7].

Одним із завдань повоєнного часу було забезпечення загального обов'язкового навчання дітей, починаючи з семирічного віку, поширення середньої освіти, що мало великий вплив у тому числі й на розвиток мережі шкільних бібліотек та організацію бібліотечного обслуговування школярів [1, арк. 1]. У перші повоєнні роки проводилось обстеження роботи відновлених бібліотек усіх систем і відомств [121]. В процесі огляду стану та діяльності бібліотек ВНЗ вказувалось на необхідність широкого розгортання агітаційно-пропагандистської роботи, зокрема – проведення лекцій та читання доповідей для виховання читачів у дусі патріотизму, організація виставок на допомогу тим, хто вивчав історію ВКП(б) та книгу Й. Сталіна “Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу” тощо. Акцентувалось, що вся робота бібліотек повинна бути “скерована на виконання рішень партії та уряду” [121, арк. 10–14].

у повоєнні роки спостерігалась активізація діяльності дитячих масових бібліотек з обслуговування учнів. Це було зумовлено тим, що після війни у більшості регіонів не були відновлені шкільні бібліотеки в повному обсязі. Так, на початок 1948 р. мережа шкільних бібліотек України відновилась лише на 10 % довоєнного рівня – 19296 шкільних бібліотек [239, с. 362]. Ті

бібліотеки, що існували, мали зовсім мізерні фонди. Зокрема, не вистачало підручників – на район припадало по 280 підручників, що в середньому становило на школу по 2-3 підручники [241, с. 227]. В перші повоєнні роки шкільні бібліотеки більше нагадували читальні зали, книг та періодичних видань було мало, облік їх не вівся. Хоча для налагодження роботи шкіл у західноукраїнських областях Наркомос УРСР надіслав понад 906 тис. підручників [241, с. 242], в основному фонд шкільних бібліотек складали художні книги, переважно російською мовою. Надходило багато суспільно-політичної літератури, зокрема, брошур типу “На допомогу вивченню творів Сталіна”, “На допомогу пропагандистові”, “На допомогу вивченню історії ВКП(б)” та інші. Зовсім відсутніми були у фондах шкільних бібліотек довідкова література, зарубіжна література, книги з географії [461, с. 110]. Праця шкільного бібліотекаря зводилась в основному до роботи з підручниками та видачі книжок. Тому шкільним бібліотекам у позакласному читанні, оволодінні учнями шкільними предметами допомагали державні масові бібліотеки, особливо дитячі [2, арк. 2; 3, арк. 6]. На масові бібліотеки для дітей певною мірою покладалась і відповідальність за стан обслуговування в шкільних бібліотеках, зв’язок шкільного виховання з життям [103, арк. 13]. Проте на численних нарадах бібліотечних працівників відзначалось, що Комітет у справах КОУ при Раді Міністрів УРСР байдуже ставиться до відомчих бібліотек, зокрема бібліотек освітніх установ, які мали значні книжкові фонди [416].

На вищу школу покладалися завдання підготовки спеціалістів з вищою освітою, виконання науково-дослідних робіт, підвищення кваліфікації викладацького складу вищих і середніх навчальних закладів. В основу всієї роботи бібліотек ВНЗ ставилась пропаганда рішень з’їздів та постанов пленумів комуністичної партії, в першу чергу, з ідеологічних питань, наприклад, постанова ЦК КПРС “Про стан і заходи щодо поліпшення бібліотечної справи в країні”. Основною формою масової роботи бібліотек ВНЗ в перші повоєнні роки були виставки. Переважна більшість виставок

носила пропагандистсько-ідеологічний характер: “На допомогу агітатору”, “Сталінська Конституція”, “До вивчення біографій Леніна і Сталіна”, “Радянська наука за 30 років” тощо [203, арк. 30–31].

У повоєнний період для забезпечення роботи бібліотек ВНЗ в західноукраїнських областях надсилалися книги з різних вищих навчальних закладів СРСР [304, с. 138; 426, с. 48]. Ці видання охоплювали широкий спектр: від творів “класиків марксизму-ленінізму” та партійних видань до підручників та монографій з історії, філології, математики, фізики та біології. На таких виданнях розташовано перекреслені штампи бібліотек, з яких вони надсилалися, та позначки, інколи багаторазові, про те, що книга пройшла перевірку на відсутність антирадянських матеріалів. Лише в 1945 р. ВНЗ західних областей отримали понад 1 млн книг [319, с. 103]. у цілому література, яку надсилали, складалася з російськомовних видань переважно середини 30-х років ХХ ст., були видання не за профілем ВНЗ та сумнівної якості, натомість бракувало якісної навчальної книги.

Починаючи з кінця 40-х років, почала приділятися велика увага питанням стану фондів бібліотек освітніх установ. Велась робота з вилучення “неактуальної” літератури, літератури, що суперечила комуністичній ідеології. Паралельно проводилась робота з очистки та редакції каталогів і картотек [467, с. 92]. Незважаючи на проведені перевірки бібліотечних фондів, органи радянської влади регулярно відзначали, що в ряді бібліотек, особливо західних областей України, засміченість ідеологічно шкідливою і застарілою літературою бібліотечних фондів дуже велика. Так, до листопада 1947 р. було заплановано провести нову суцільну перевірку книжкових фондів бібліотек, у т. ч. й освітніх установ, та вилучити всю ідеологічно шкідливу та застарілу літературу [20, арк. 29]. Однак результати проведення цього рейду по деяких вищих навчальних закладах визнані незадовільними, оскільки досить великі масиви літератури залишилися непереглянутими. У повідомленні начальника Головліту УРСР К. Полонника секретарю ЦК КП(б)У І. Назаренку (1951 р.) вказувалось, що, незважаючи на

цілеспрямоване комплектування радянськими виданнями бібліотек Львівського, Чернівецького й Ужгородського університетів у 1950-1951 роках, спостерігалась значна засміченість їх шкідливою та неперевіреною літературою. Наприклад, бібліотечний фонд Львівського університету (загальною кількістю 825 тис. примірників) налічував понад 600 тис. назв зарубіжних творів [439, с. 33]. У Чернівецькому університеті фонд іноземних документів склав 386 тис. книжок і журналів, більшість з яких не опрацьовувалися. Тому органи цензури поставили перед керівництвом ВНЗ вимогу сформувати нову комісію з компетентних осіб і повторно дослідити наповнення фонду зарубіжних видань. Значна частина літератури вилучалась з фонду і знищувалась, деякі книги передавались до спеціально створеного спецсховища, яке в 1954 р. вже нараховувало понад 60 тис. документів [204, арк. 12]. Згодом філософська дискусія, дискусія з питань біології, “викриття космополітів” у літературі і науці спричинили подальшу чистку фондів, картотек та каталогів бібліотек ВНЗ від творів “космополітів”, вейсманістів-морганістів [203, арк. 27].

Наприкінці 50-х років освітянське будівництво вступило в новий етап. Він характеризувався створенням нових шкільних бібліотек, забезпеченням щойно утворених семирічних шкіл навчальним устаткуванням, книжковими фондами для шкільних бібліотек та систематичним поповненням їх новою літературою за рахунок бюджетних коштів. Проте, незважаючи на велику кількість вжитих заходів, стан фондів шкільних бібліотек залишався незадовільним. За статистичними даними 1967 р. в Україні з 22606 шкіл сільської місцевості у 135 зовсім не було книжкових фондів, 291 – мала 100 і менше книг, 695 – від 101 до 200 книг, 983 – від 201 до 300 книг, 6994 – від 301 до 1000 книг [32, арк. 64]. Так, у бібліотеці Маневицької середньої школи Волинської області на 630 учнів було 200 “рваних і зачитаних” книг для дітей молодшого шкільного віку, а для читачів 5-7-х кл. – 100 примірників старих видань [30, арк. 29–31].

Крім того, шкільні бібліотеки розміщувались у непридатних приміщеннях (коридорах шкіл), працювали в них педагоги чи піонервожаті (без оплати) або ж учні старших класів. У більшості бібліотек фонди були неупорядковані, з великою кількістю непрофільних видань. Поповнювались вони час від часу, у кращому випадку – кілька разів на рік, без урахування вимог шкільних програм, вікових і мовних потреб учнів. Деякі шкільні бібліотеки не комплектувались роками, а виділені кошти витрачались на інші цілі. Наприклад, у Маневицькій школі Волинської області в 1959 р. придбали книг на 800 крб, але їх після обліку було роздано учням як премію, а бібліотека знову залишилась без нових книжок [351, с. 25]. У діяльності шкільних бібліотек спостерігались постійні проблеми, зокрема відсутність класифікації фонду, незадовільне комплектування, відсутність документації бібліотечної техніки (каталогів, стелажів тощо), велика плінність кадрів, наявність працівників без будь-якої освіти.

З кінця 50-х років мережа бібліотек ВНЗ в західних областях почала розширюватися за рахунок переведення вишів з центральних та східних областей. У 1959 р. відповідно до постанови Ради Міністрів у м. Ровно переведено Київський гідромеліоративний інститут (пізніше Український інститут інженерів водного господарства – УІВГ). Разом з інститутом переведено і бібліотеку, фонд якої на той час складав 91 тис. примірників творів друку [449, с. 44]. Крім того, почали створюватися факультети від ВНЗ з центральних та східних областей. Наприклад, Луцький індустріальний інститут було засновано в 1966 р. як загальнотехнічний факультет (ЗТФ) Київського автодорожнього інституту. Також почали створюватись філіали і західноукраїнських ВНЗ, наприклад, філіали Львівського політехнічного інституту в Дрогобичі, Івано-Франківську та Тернополі. Відповідно організовувались і бібліотеки при цих філіалах.

Фонди переважної більшості бібліотек ВНЗ в західних областях були невеликими. Так, новостворена бібліотека Луцького ЗТФ Київського автодорожнього інституту при заснуванні була незначною – фонд становив

усього 249 книг, а через 10 років вона нараховувала близько 45 тис. примірників [293, с. 61]. Наприкінці 60-х років майже кожна бібліотека ВНЗ Івано-Франківська налічувала до 100 тис. одиниць зберігання [103, арк. 1]. Понад 100 тис. томів нараховувалось у бібліотеці Львівського торгово-економічного інституту [258, с. 525]. Найбільшими за обсягом фондів були бібліотеки Львівського і Чернівецького університетів та Львівського політехнічного інституту, сформовані ще до 1939 р. В цілому від 35 до 50 % усіх книг, що надходили до фонду бібліотек ВНЗ, складали підручники, наукова література біля становила близько 50 % [98, арк. 1; 461, с. 93].

Управління читанням було однією з ключових функцій освітянських бібліотек. Студентам та школярам рекомендували позапрограмну літературу, підбирали матеріали до семінарських та практичних занять, написання курсових робіт, складали індивідуальні списки рекомендованої літератури (художньої, науково-популярної, науково-атеїстичної тощо). В пропаганді художньої літератури особлива увага приділялась масовим заходам – диспутам, літературним конференціям тощо (наприклад, диспут за книгою О. Гончара “Тронка”, вечір поезії про Велику Вітчизняну війну та ін.). До кожного такого заходу в бібліотеках виготовлювались плакати, які знайомили читача з біографічними даними автора, з його творчістю, а також подавався список рекомендованої літератури та поради, на які питання варто звернути увагу при читанні обговорюваного твору. У ВНЗ, де були кафедри літератури та мови, ці заходи проводились спільно з викладачами [98, арк. 4; 205, арк. 10]. Вони були спрямовані на те, щоб викликати у студентів цікавість до знань, до читання кращих радянських художніх творів. Одночасно такі заходи мали ідеологічно-пропагандистську складову.

Необхідним елементом підготовки спеціалістів у будь-якій сфері знань було навчання методики пошуку і використання інформації в навчальному процесі та науковій роботі. Бібліотеки ВНЗ приділяли пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань (ББЗ) велику увагу. Зі студентами проводились заняття з бібліографії, регулярно велась індивідуальна робота з

оволодіння навиками самостійного користування каталогами, бібліографічними покажчиками, енциклопедіями тощо. Так, у Чернівецькому державному університеті серед бібліографічних занять було ознайомлення студентів із загальною та галузевою бібліографією. Окремо розглядалась бібліографія основоположників “марксизму-ленізму” [454, с. 216].

Студенти залучались до різноманітної роботи на допомогу бібліотеці ВНЗ. Навіть організовувались окремі секції читачів-активістів, наприклад, організаційно-господарська, “друзів бібліотеки”, з охорони книжкового фонду, масова пропаганда книги, громадських бібліотекарів тощо. Так, студенти історичного відділення Івано-Франківського державного педінституту взяли участь у складанні географічного покажчика до бібліографії Івано-Франківської області [97, арк. 139].

Наприкінці 60-х років розширилась структура бібліотек ВНЗ – створювалися кафедральні та факультетські бібліотеки на громадських засадах з пересувними фондами [449, с. 44; 454, с. 217]. Наявність таких підрозділів дещо ускладнювала роботу основної бібліотеки. В той же час така розгалужена мережа покращувала обслуговування читачів, бо при комплектуванні бібліотек факультетів, кафедр і кабінетів проводився більш ретельний відбір літератури за профілем, а читач у потрібний момент скоріше міг її отримати, оскільки книги та наукова періодика були наближені безпосередньо до студентів, аспірантів, наукових працівників, викладачів.

Кінець 70-х – початок 80-х років у бібліотечній справі СРСР характеризувався переходом до централізації мережі бібліотек, об’єднання бібліотек у відомчі (галузеві) чи міжвідомчі централізовані бібліотечні системи, якими керували відповідні великі центральні бібліотеки. Проте на засіданні Міжвідомчої ради Міністерства культури УРСР з питань бібліотечної роботи (1981 р.) вказувалось, що органи керівництва бібліотеками ПТУ, шкіл, технікумів, ВНЗ не вживають практичних заходів з централізації мережі підвідомчих їм бібліотек [48, арк. 29]. На початок 80-х років в освітянських бібліотеках склалася ситуація, коли екстенсивний шлях

розвитку викликав негативні тенденції. Склад фондів усе більше не відповідав постійно зростаючим і поглибленим запитам читачів на книги та інформацію. Норми книгозабезпеченості, встановлені Міністерством освіти, вимагали забезпеченості підручниками з суспільних дисциплін один до одного, тобто по одному підручнику на кожного читача. Це призвело до того, що фонди стали громіздкі, малокеровані, з низькою ефективністю використання. У цей час спостерігалася нерівномірність розвитку освітянських бібліотек: одні характеристики прогресували (зростання кількісних показників), інші, навпаки, деградували (задоволення читацьких запитів).

Через тісну взаємодію та координацію роботи дитячих і шкільних бібліотек була створена система організаційно-методичного забезпечення з реалізації основних напрямів реформи загальноосвітньої та професійно-технічної шкіл. Наприклад, Львівська обласна бібліотека для юнацтва спільно з методичними об'єднаннями бібліотек навчальних закладів вивчила досвід роботи молодіжних клубів за інтересами. Досвід спільної роботи бібліотеки-філії № 24 Львівської міської ЦБС для дітей та бібліотеки середньої школи № 79 м. Львів був узагальнений і поширений серед шкільних бібліотек і бібліотек для дітей області [325, с. 112]. У 80-х роках у кожному районі Івано-Франківської області були визначені показові шкільні бібліотеки – бази передового досвіду з питань обслуговування школярів. А центральні дитячі бібліотеки разом з методкабінетами райвно аналізували спільну діяльність державних та шкільних бібліотек, забезпечували підвищення кваліфікації працівників шкільних бібліотек, проводячи спільно семінари, методичні об'єднання шкільних бібліотекарів, практикуми [218, арк. 78].

Також було узагальнено та рекомендовано до впровадження досвід роботи масових та шкільних бібліотек Волинської області відповідно до вимог реформи школи. Було підготовлено лист директорам підвідомчих бібліотек про створення показових шкільних бібліотек та бібліотек середніх

професійно-технічних училищ (СПТУ) – баз передового досвіду учнівської молоді. Проте констатувалось, що ще в багатьох початкових та малокомплектних школах наявні лише поодинокі форми нестационарного бібліотечного обслуговування учнів [404, с. 54]. При перевірці у багатьох бібліотеках СПТУ відзначено відсутність каталогів, неправильне ведення облікової документації по фондах. Існувала незадовільна збереженість бібліотечних фондів: при злитті училищ, їх укрупненні чи розширенні спеціалізації бібліотечні фонди об'єднувались без належного контролю, а при переінвентаризації спостерігались значні недостачі. При цьому виявляли значну заборгованість випускників навчальних закладів перед бібліотекою [394, с. 36].

Волинська ОДБ на базі бібліотек Володимир-Волинського, Ковельського районів і міста Луцьк проводила семінари з питань впровадження бібліотечної класифікації в практику роботи шкільних бібліотек [213, арк. 28–29]. У більшості ЦБС Закарпатської області регулярно проводились засідання методичних нарад, на яких заслуховувалась робота окремих шкільних бібліотек з питань формування, використання і збереження книжкових фондів, складання довідкового апарату книгозбірень [217, арк. 94].

Особлива увага приділялась обслуговуванню читачів-дітей нестационарними формами – пересувками, стоянками бібліобуса, пунктами видачі. Активно в цьому напрямку працювали бібліотеки Івано-Франківської області, де у малонаселених пунктах були створені класи-комплекти при початкових, восьмирічних та середніх школах, усі учні яких були читачами бібліотек [352, с. 6]. Для них проводилися літературні ранки, вечори, голосні читання, бесіди, обговорення книг, вікторини, літературні подорожі, диспути, усні журнали та інші заходи.

В другій половині 80-х років у суспільстві спостерігалось широке національно-демократичне піднесення. В освітянських бібліотеках відбувався відхід від агресивної агітаційно-пропагандистської діяльності.

Суттєвою прикметою цього часу стали підвищений інтерес до національної культурної спадщини, читання українською мовою. Спостерігався вплив Закону “Про мови в Українській РСР” (1989 р.) на тематику масових заходів і книжкових виставок. Так, на обласному телебаченні бібліотека Чернівецького університету підготувала бібліографічний огляд на тему “Українські народні казки”, а в університетській багатотиражці “Радянський студент” опублікували статтю “Рідкісні видання книги “Кобзар”, які зберігаються в фондах наукової бібліотеки ЧДУ” [208, арк. 8]. У 1991 р. бібліотека УІВГ була нагороджена грамотою Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР за активну участь в огляді-конкурсі роботи бібліотек з реалізації Закону “Про мови в Українській РСР”, вагомий внесок у відродження української культури та підвищення національної свідомості студентів [449, с. 47].

Демократизація бібліотек у цей час полягала, насамперед, в їхній відкритості та доступності. Починаючи з 1988 р., відповідно до резолюцій XIX Всесоюзної партконференції, наказів Мінвузу УРСР було розгорнуто роботу з переведення до відкритих фондів видань, що перебували у фондах спеціального зберігання (“спецхранах”). Робота з переведення документів із спецфонду у відкриті фонди здійснювалась комісією, затвердженою ректором, яка складалась із провідних вчених кафедр ВНЗ та бібліотечних працівників. Так, у Чернівецькому університеті комісія переглянула майже 5 тис. видань, більшу половину яких включено до відкритих фондів. За рішенням комісії було значно спрощено доступ до тих видань, які зберігались у спецфонді [206, арк. 12]. Одночасно, згідно з наказом Мінвузу СРСР № 50 (1988 р.), було визначено особливості роботи вузівських бібліотек з обліку, виокремлення із загальних фондів рідкісних книг і створення кращих умов для їх збереження [249, с. 33]. Відповідно до цього наказу та рекомендацій Всесоюзної науково-методичної наради завідуючих відділами рідкісних книг вузівських бібліотек, новостворені відділи бібліотек

ВНЗ розпочали роботу з комплектування, розбору і розміщення рідкісних фондів [207, арк. 42].

Інший принциповий напрям змін, що почав здійснюватися у ВНЗ в другій половині 80-х років, – розвиток самостійності майбутніх спеціалістів. Така самостійність передбачала вільну орієнтацію в різних виданнях, перш за все зі своєї спеціальності, обов’язкове володіння навичками роботи з інформаційними та бібліографічними матеріалами. Спостерігався ріст з боку студентів питань довідково-бібліографічного характеру та випадків, коли навіть старшокурсники не завжди грамотно вміли користуватись каталогами, рекомендаційними покажчиками. Зокрема, близько 60 % читачів, що відвідували бібліотеку, досить слабо орієнтувались у каталогах і картотеках, не володіли методикою бібліографічного пошуку [206, арк. 27]. Тому постало питання про офіційне включення в шкільні навчально-тематичні плани і програми уроків, де навчали б користуватися книгою і бібліотекою. Так, було прийняте рішення колегії Міністерства освіти УРСР “Про впровадження бібліотечно-бібліографічних знань у школах і ПТУ республіки” [250, с. 9–15]. Починаючи з 1989–1990 навчального року, в школах було впроваджено факультативний курс “Основи бібліотечно-бібліографічних знань і роботи з книгою” для учнів 7–9 класів.

Отже, в системі освіти була створена розгалужена мережа бібліотечно-інформаційного обслуговування підростаючого покоління. Бібліотеки навчальних закладів стали найбільш масовими і доступними центрами для поширення знань та політехнічної освіти молоді. Широко використовуючи різноманітні форми й методи впливу на читачів, бібліотекарі впроваджували в життя відповідальні завдання партії та уряду, активізували свою роботу щодо ідейно-політичного виховання підростаючого покоління шляхом розгортання агітаційно-масової і пропагандистської роботи. Активно пропагувалися джерела марксизму-ленінізму, матеріали КПРС та КПУ, документи з’їздів, пленумів ЦК, постанови та інша ідеологічна продукція. Відповідна література надходила до бібліотек освітніх закладів у великій

кількості, інколи понад 200 примірників. Усі звіти і плани, вся робота бібліотеки виконувалася “у світлі рішень ... з’їзду”.

Незважаючи на вимушену політизацію та ідеологічну заангажованість діяльності, бібліотеки ВНЗ розвивались не тільки як ідеологічні, але і як культурно-просвітницькі, науково-інформаційні установи, які забезпечували навчально-виховний та науковий процес у навчальних закладах. Незважаючи на ідеологічні підходи й штампи в роботі, активно вивчалась історико-культурна спадщина, в останні роки вказаного періоду актуалізовувались фонди, що впродовж тривалого часу не були пріоритетними в обслуговуванні читачів. Бібліотека не лише інформаційно забезпечувала науковий та навчально-виховний процес, а й була важливим освітньо-культурним осередком, завоювала авторитет потужного інформаційно-навчального підрозділу – вагомого чинника послідовного зростання ВНЗ.

Перебування УРСР у загальносоюзній освітній системі обумовило значні негативні наслідки. Зокрема, комплектування бібліотек освітніх закладів здійснювалося виключно російськомовною літературою, відповідно книжкові фонди складалися на 70–80 % з російських видань. Радянська влада приділяла досить велику увагу очищенню фондів бібліотек ВНЗ від небажаної літератури. Зважаючи на те, що університети завжди залишалися в Україні вогнищем національної культури й вільнодумства, зрозумілими стають намагання органів цензури в досліджуваній період досягти ідеологічного одноманіття в якісному складі їхніх фондів.

На початку 80-х років були створені і працювали централізовані бібліотечні системи різних відомств, крім бібліотек освітянської мережі. Правове забезпечення освітянських бібліотек було привабливе на папері, а в житті – фінансово необґрунтоване і не змогло підняти якість роботи бібліотек навчальних закладів на достатній рівень. Хоча бібліотеки для дітей і юнацтва зміцнювали свої зв’язки із шкільними бібліотеками і позашкільними закладами, надавали їм практичну допомогу в проведенні масових заходів, керівництві читанням, усе це проводилось епізодично. Зовсім не було

взаємозв'язку з бібліотеками профтехучилищ, технікумів та бібліотеками ВНЗ, усі вони вирішували свої завдання окремо.

У зв'язку з політичними подіями кінця 80-х років – демократизацією, гласністю, значно розширився спектр та зміст запитів читачів бібліотек освітніх закладів. Разом з тим виявилось і протиріччя між великим бібліографічним потенціалом бібліотек і низьким рівнем бібліотечно-бібліографічних знань учнів та студентів.

3.2. Формування мережі бібліотек наукових закладів

З метою створення відповідних умов для розвитку наукової роботи в західних областях Української РСР Рада народних комісарів УРСР 2 січня 1940 р. прийняла постанову “Про організацію наукових установ в західних областях УРСР”. Згідно з цією постановою, у Львові було організовано цілий ряд відділів таких наукових установ АН УРСР, як Інститут літератури ім. Шевченка, Інститут мовознавства, Інститут історії України, Інститут археології та Інститут економіки, а також філіал Бібліотеки Академії наук УРСР, “передавши їй бібліотеки: а) Наукового товариства ім Т. Г. Шевченка; б) Наукового товариства “Осолоінеум” і в) Народного дому” [321, с. 147]. Проте ще наприкінці жовтня 1939 р. комісія з охорони пам'яток культури і бібліотек розробила проект великої центральної бібліотеки у Львові, якою мав стати створюваний філіал Бібліотеки АН УРСР. Проект передбачав зосередження книжкових фондів і архівних матеріалів найбільших бібліотек Львова в єдиній державній бібліотеці [288, с. 83; 383, с. 99].

Заснування в Західній Україні радянською владою такої бібліотеки має неоднозначну оцінку. З одного боку, в регіоні почала функціонувати і координувати роботу бібліотек наукових закладів велика наукова бібліотека з багатим універсальним фондом. В цьому розумінні в регіоні з'явилася потужна інформаційна база для забезпечення наукових досліджень. З другого

боку – радянська влада зруйнувала довоєнну унікальну мережу бібліотек у західноукраїнських областях.

У 1940 р. при Львівській науковій бібліотеці (далі ЛНБ) АН УРСР розпочали роботу особливі підрозділи, необхідні для виконання ідеологічних завдань радянського режиму. Зокрема, це відділ концентрації, створений на основі бібліотечних фондів ліквідованих або реорганізованих установ, конфіскованих і залишених без нагляду приватних збірок. Другим підрозділом був спеціальний відділ (“спецфонд”), де збиралась література, яка не відповідала ідеологічним вимогам радянської влади. На середину 1941 р. у спецфонді ЛНБ уже нараховувалось близько 50 тис. видань [370, с. 377].

Починаючи з 1940 р., ЛНБ отримувала з Всесоюзної книжкової палати обов’язковий примірник усіх видань, які виходили в СРСР російською мовою. Серед цих видань найбільшу частину складала суспільно-політична література [383, с. 99]. Перед німецько-радянською війною фонди ЛНБ нараховували близько 2 млн одиниць зберігання.

Під час окупації у серпні 1941 р. німецька влада створює єдину мережу бібліотек у місті – Staatsbibliothek Lemberg, об’єднавши в статусі окремих відділень наукові бібліотеки Львова: університету – відділ 1, інституту Оссолінських – відділ 2, НТШ і Народного дому – відділ 3, а також педагогічну і технічну. Нагляд над системою бібліотек на території т. зв. Генеральної Губернії здійснювала спеціальна урядова структура – Головне управління бібліотек [321, с. 150]. Пограбування бібліотеки продовжувалось протягом усього періоду німецької окупації. Орієнтовно з ЛНБ було вивезено близько 72 тис. книг та 46 ящиків архівних матеріалів [241, с. 328].

Фонди ЛНБ зазнали значних втрат і в повоєнні роки. За наказами радянського уряду в рамках “передачі історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки” протягом 1945–1947 років було вивезено до Польщі понад 217 тис. одиниць зберігання. Подібні передачі до Польщі здійснювались і

пізніше (остання – у 1987 р.). У 1949 р. 10 тис. томів було вивезено до Москви в Бібліотеку АН СРСР [418, с. 5]. Згодом, у 50–70-х роках, велику кількість унікальних колекцій передали до Державного історичного архіву УРСР. Таким чином, ЛНБ, як і інші бібліотеки західноукраїнського регіону, виявилась цілком безпорадною перед нищівним розпорошенням книжкових колекцій за наказами радянської влади.

Під загрозою знищення в повоєнні роки опинились цінні книжкові фонди, які залишались у бібліотеках. Зокрема, львівський облліт провів ряд заходів, спрямованих на вилучення з бібліотек міста ідеологічно шкідливої літератури. В кінці 40-х років лише в ЛНБ з цією метою функціонувало дев'ять бригад. Майже повністю протягом усього досліджуваного періоду активно розростався “спецфонд”.

У повоєнні роки ЛНБ прагнула зберегти універсальний характер своїх фондів. Першочергово, особлива увага приділялась придбанню суспільно-політичної літератури та видань, що відповідали профілю досліджень львівських наукових установ [383, с. 100]. Попри кількаразові зміни назви і підпорядкування (з 1944 р. – Львівська бібліотека АН УРСР, з липня 1963 р. – Львівська державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР, з 1969 р. – Львівська державна наукова бібліотека АН УРСР, з травня 1971 р. – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР), ЛНБ завжди залишалась найбільшою книгозбірнею регіону та методичним центром для бібліотек наукових установ регіону.

Розвиткові мережі наукових закладів у західноукраїнських областях передувало відновлення та розвиток економічної діяльності СРСР у повоєнні роки, в т.ч. і у західному регіоні України. Так, згідно з постановою РНК і ЦК КП(б)У від 1945 р., у Львові створювались підрозділи АН УРСР – Відділ математичної теорії пружності, Відділ теорії ймовірності та математичної статистики Інституту математики АН УРСР, а також організовано Львівську групу автоматичного контролю Інституту автоматики і телемеханіки АН СРСР [356, с. 83]. Розвиток нових виробництв у західних областях

вимагав не лише кваліфікованих спеціалістів, але й нових наукових розробок, тобто наукового супроводу випуску нової продукції. Це сприяло прийняттю урядами СРСР та УРСР постанов про створення у Львові нових академічних наукових закладів. Створення в 1951 р. у Львові філіалу АН УРСР [258, с. 471], концентрація зусиль наукових закладів (інститути суспільних наук, геології корисних копалин, машинознавства і автоматики, агробіології та ін.) на розробці найбільш актуальних народногосподарських і суспільно-політичних проблем, пов'язаних з далшим розвитком регіону, сприяли активізації роботи ЛНБ та бібліотек наукових закладів з організації їх фондів, удосконалення обслуговування працівників науки та спеціалістів народного господарства. Для більш успішної роботи ЛНБ при Львівському філіалі АН УРСР була створена бібліотечна рада, до якої ввійшли провідні вчені багатьох інститутів. Очолював раду директор Інституту машинознавства і автоматики, згодом академік АН УРСР Г. В. Карпенко. Було складено і затверджено Президією АН УРСР положення про ЛНБ, яке узаконювало новий її статус як головної бібліотеки філіалу.

Керуючись постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР з питань ідеологічної роботи, господарського і культурного будівництва, бібліотеки наукових закладів спрямовували свою наукову діяльність на комуністичне виховання трудящих, на пропаганду матеріалів з'їздів КПРС і літератури про радянський патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм і дружбу народів, про антинародну сутність українського буржуазного націоналізму. Так, відповідно до перспективного плану наукової роботи в ЛНБ розроблялись такі теми: “Реакційна сутність ідеології та політики українського буржуазного націоналізму”, “Антинародна діяльність уніатської церкви на Україні” та ін. В підготовці цих показників брали участь наукові співробітники Інституту суспільних наук АН УРСР [407, с. 111].

Основними принципами комплектування фондів бібліотек наукових установ поряд з принципом партійності і плановості були принципи наукового відбору літератури і координації комплектування з іншими

бібліотеками системи АН УРСР. Формування фондів бібліотек наукових закладів базувалось на напрямках наукової діяльності в них і впливало з тематики наукових досліджень. Бібліотечні фонди активно поповнювалися виданнями матеріалів конференцій та симпозіумів, у яких брали участь наукові працівники установи. Також створювалися фонди особистих зібрань праць провідних наукових працівників [297, с. 153].

У цілому фонди бібліотек наукових закладів були, зазвичай, невеликими, за винятком ЛНБ. Наприклад, бібліотека Інституту прикладних проблем механіки і математики нараховувала понад 35 тис. примірників, а у фонді бібліотеки Інституту суспільних наук було близько 9 тис. одиниць [297, с. 43, 136]. Особливістю фондів бібліотек наукових закладів було те, що книги займали лише до третини всієї кількості. Значну частину документів у бібліотеках наукових закладів складали періодичні видання, серед яких переважна більшість була іноземними мовами [358, с. 85; 379, с. 44–50]. У фондах таких бібліотек, як правило, були присутні унікальні наукові видання, яких не було в обласних наукових бібліотеках та бібліотеках ВНЗ. Також у бібліотеках наукових закладів зосереджувались автореферати з досліджуваної тематики та спеціальні види літератури (патенти, неопубліковані матеріали тощо). Штати таких бібліотек були невеликими – приблизно 5 осіб. Зазвичай лише незначна їх кількість мала бібліотечну освіту [356, с. 85].

Бібліотеки наукових закладів здійснювали інформаційне забезпечення досліджень: проводили виставки нових надходжень, надавали бібліографічну інформацію читачам, здійснювали пошук необхідної літератури, за потребою по системі МБА отримували необхідні публікації з інших бібліотек. Вони завжди працювали в тісній співпраці, особливо коли це стосувалося інформаційного забезпечення спільної проблематики досліджень. Основне завдання для бібліотек наукових закладів полягало у забезпеченні наукових працівників і спеціалістів літературою, необхідною для наукових досліджень

і практичної роботи. Головна увага приділялась оперативності в інформаційно-бібліографічній роботі та вичерпності поданої інформації.

ЛНБ організовувала свою бібліотечно-бібліографічну роботу залежно від тем і проблем, які розроблялися науково-дослідними інститутами АН УРСР. У 50–60-х роках вона видала ряд бібліографічних покажчиків суспільно-політичної, літературної тематики та покажчиків з актуальних технічних проблем, таких як автоматизація технологічних процесів у машинобудуванні, типізація технологічних процесів, модернізація обладнання тощо (всього понад 140 бібліографічних покажчиків рекомендаційного та науково-допоміжного характеру) [380, с. 113]. У підготовці та редагуванні окремих бібліографічних покажчиків брали безпосередню участь вчені наукових закладів. Наприклад, у виданні систематичного покажчика змісту журналу “Фізико-хімічна механіка матеріалів” брали участь співробітники Фізико-механічного інституту АН УРСР [407, с. 110].

Керуючись постановою ЦК КПРС “Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві” (1967 р.), ЛНБ активізувала роботу з пропаганди творів класиків марксизму-ленінізму, суспільно-політичної літератури. Було відкрито окремо читальний зал відділу марксизму-ленінізму для наукових працівників [380, с. 80]. У рамках ідеологічно-пропагандистської роботи ЛНБ в 1969 р. підготувала фундаментальний покажчик “Комуністична партія Західної України”, а в 1977 та 1987 рр. видавався покажчик “Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях” [434, с. 68].

З передачею в 1963 р. ЛНБ у відання Міністерства культури УРСР на неї покладалось методичне керівництво бібліотеками т. зв. Прикарпатської зони, куди входили сім західноукраїнських областей.¹ Задля керівництва великою мережею масових бібліотек на початку 1964 р. у структурі ЛНБ

¹ До бібліотечної мережі Прикарпатської зони на той час входило майже 5 тис. бібліотек.

було створено окремий відділ – науково-методичний як реформований кабінет бібліотекознавства.

На кінець 60-х років у західних областях України сформувався потужний науково-технічний потенціал. Здобутки радянських вчених, зокрема вчених Львова, у найважливіших галузях науки і техніки відомі в усьому світі. З метою забезпечення дальшого розвитку в економічних районах Української РСР наукових досліджень з найважливіших проблем природничих і суспільних наук, зміцнення зв'язків з виробництвом і посилення координації наукової роботи, що проводиться науковими установами Академії наук УРСР, 11 травня 1971 р. ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР прийняли постанову “Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР”. Згідно з цією постановою у Львові було створено Західний науковий центр (далі ЗНЦ) АН УРСР. До його складу увійшли Фізико-математичний інститут, Інститут геології і геохімії горючих копалин, Інститут суспільних наук, Львівське відділення Інституту економіки АН УРСР, філіал Інституту геофізики, Державний природознавчий музей, Львівський музей етнографії і художнього промислу, Львівська наукова бібліотека та відділи інших академічних установ у Львові, Івано-Франківську, Ужгороді й Чернівцях [251, с. 25–30].

Загалом ЗНЦ об'єднував і координував діяльність 20 академічних, 25 галузевих об'єднань з галузевими підрозділами [349, с. 376]. На початок 1973 р. мережа бібліотек ЗНЦ АН УРСР нараховувала 14 бібліотек, з яких вісім розташовувалися у Львові: Фізико-механічного інституту, Інституту геології і геохімії горючих копалин, філіалу Інституту математичної фізики, Інституту математики, Відділення Інституту економіки, Інституту суспільних наук, Природознавчого музею, Музею етнографії і художнього промислу. Організовувалися бібліотеки при новостворених відділах інститутів: відділі фотоядерних процесів Інституту ядерних досліджень (м. Ужгород), відділі теорії адронів Інституту теоретичної фізики (м. Ужгород), відділі історії

європейських соціалістичних країн Інституту історії (м. Ужгород), відділі наукового атеїзму Інституту філософії (м. Івано-Франківськ), відділенні фізики і технології вузькозонних напівпровідників Інституту напівпровідників (м. Чернівці), відділі історії Північної Буковини Інституту історії (м. Чернівці) [333, с. 169].

В галузевому аспекті у фонді бібліотек переважали видання суспільно-політичних, природничих, технічних і філологічних наук, що відповідало тематиці наукових досліджень установ ЗНЦ АН УРСР. У 1975 р. ЛНБ отримала статус республіканського галузевого депозитарію з філологічної та художньої літератури [383, с. 104]. Як головна бібліотечна установа ЗНЦ АН УРСР і науково-методичний центр ЛНБ спрямовувала всі зусилля на оптимізацію бібліотечно-бібліографічних процесів, розгортання науково-дослідної і науково-бібліографічної роботи. З метою підвищення рівня інформаційної роботи бібліотек наукових установ АН УРСР і створення диференційованої інформаційної системи у ЗНЦ ЛНБ налагодила тісні зв'язки з науковими бібліотеками Львова, організувала і провела науково-практичну конференцію працівників наукових і спеціалізованих бібліотек на тему “Бібліотека на допомогу науці”. На ній були розроблені конкретні рекомендації, які лягли в основу інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек наукових установ ЗНЦ АН УРСР.

Тематичні виставки розкривали фонди бібліотек, інші були присвячені науковим конференціям, нарадам, симпозіумам або висвітлювали окремі теми, над якими працювали наукові заклади. Так, бібліотека Інституту геології і геохімії горючих копалин влаштувала виставку літератури до Другої республіканської наради з питань розподілу покладів нафти і газу. Також були організовані виставки, присвячені науковим проблемам “Тектоніка плит” і “Нова тектоніка плит”. Бібліотека Фізико-механічного інституту влаштувала виставки до 6-ї Всесоюзної конференції з питань фізико-хімічної механіки матеріалів і конструкційних матеріалів. У бібліотеці Державного природознавчого музею відбулась виставка на тему

“Природа західних областей України та її охорона”, в бібліотеці відділення Інституту економіки АН УРСР – “Соціологія на службі виробництва” та “Удосконалення управління – запорука підвищення ефективності народного господарства” [318, с. 151].

У 1970-х рр. інформаційна діяльність бібліотек наукових закладів розвивалася за галузевим принципом, що передбачало відповідне формування фондів і ДБА, довідково-бібліографічну роботу відповідно до профілю діяльності установи. Для оперативного і якомога повнішого науково-інформаційного забезпечення тематики наукових досліджень ЗНЦ АН УРСР бібліотеки використовували різноманітні форми і методи інформаційного пошуку: відкритий доступ до підсобних фондів спеціалізованих читальних залів, постійно діючу виставку нових надходжень, систему вибіркового розповсюдження інформації (ВРІ), поточні інформаційні показники тощо. Разом з інформаційними службами та бібліотеками наукових закладів ЛНБ постійно працювала над удосконаленням і виробленням єдиної системи інформаційно-бібліографічного забезпечення вчених науково-дослідних інститутів та установ. Також велась робота зі зміцнення зв'язків бібліотек наукових закладів з наукою та виробництвом. Так, для підприємств Львова ЛНБ виконувала письмові довідки на теми: “Планування перевезень”, “Розвиток промисловості західного регіону України”, “Витяжна вентиляція зварювальних цехів, постів”, “Збір і переробка металевої стружки з видачею брикетів” та ін. Особливістю довідково-бібліографічного обслуговування віддалених кореспондентів у цей час в ЛНБ було надання за виконанням тематичним бібліографічним запитом копій першоджерел, що підвищувало якість бібліотечно-інформаційної послуги і сприяло використанню інформаційних ресурсів [362, с. 117].

З метою координації інформаційної роботи в установах ЗНЦ АН УРСР на початку 1975 р. було проведено семінар-нараду працівників бібліотек та інформаційних груп. ЛНБ та бібліотеки ЗНЦ АН УРСР налагодили

щотижневе інформування вчених про нові надходження до бібліотек, а в Інституті геології і геохімії горючих копалин, Львівському відділенні Інституту економіки АН УРСР інформували вчених про матеріали з видань по суміжних і віддалених галузях знань, які рідко переглядалися самими вченими. Всі бібліотеки, які обслуговували вчених науковою інформацією за системою ВРІ, на запити абонентів оперативно замовляли копії необхідних матеріалів у ЛНБ, у відповідних центрах інформації або центральних бібліотеках [407, с. 114].

У 1976 р. прийнято рішення бюро ЗНЦ АН УРСР “Про стан інформаційної роботи в установах ЗНЦ АН УРСР та заходи з їх покращення” [406, с. 17]. Це рішення повинно було сприяти вдосконаленню системи інформаційного забезпечення наукових досліджень установ ЗНЦ. Посилились координація і співробітництво ЛНБ з інформаційними підрозділами установ ЗНЦ (бібліотеками, інформаційними відділами і групами), особлива увага була приділена поліпшенню довідково-бібліографічного апарату. Установи ЗНЦ АН УРСР вели плідну науково-дослідну роботу в різних галузях техніки і промисловості. З метою висвітлення їх діяльності ЛНБ в 1977 р. підготувала показник “Львівські установи Західного наукового центру АН УРСР”. Також для допомоги вченим ЗНЦ у розробці комплексної програми “Карпати і Волино-Поділля” з 1977 р. ЛНБ видавала науково-інформаційний щорічник “Радянські Карпати”, який включав літературу про природні умови, народне господарство, історію, археологію тощо [434, с. 69].

У 80-х роках на діяльність бібліотек наукових закладів продовжували впливати рішення партійних та урядових органів, зокрема постанов ЦК КПРС “Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі” (1974 р.) і “Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи” (1979 р.). Так, на засіданні Міжвідомчої ради Міністерства культури УРСР з питань бібліотечної роботи (1981 р.) бібліотекам системи АН вказувалось на

необхідність активізації роботи в галузі суспільних наук, фундаментальних досліджень з актуальних проблем філософії, соціології, економічної теорії, права, підвищення їх ролі в практиці комуністичного будівництва [48, арк. 15].

У цей час розглядались питання централізації комплектування фондів бібліотек ЗНЦ АН УРСР, а також перерозподілу обмінних фондів між усіма бібліотеками мережі. Констатувалось, що за умов завершення централізації бібліотек ЗНЦ, основні показники з обслуговування читачів можуть зрости на 10 % [406, с. 7].

Перебудова, яка розпочалася в середині 80-х років у політичній, економічній та соціальній сферах життя радянського суспільства, означала і новий етап у розвитку бібліотек наукових закладів, зокрема в комплектуванні фондів. Перш за все, це скасування принципу партійності, спрямування роботи з формування фондів у русло деполітизації. Змінилося ставлення і до наявних фондів, зокрема національної, релігійної літератури, зростав попит читачів на неї. Важливим моментом стало відкриття спецфонду в ЛНБ і повернення великих масивів заборонених у радянські часи видань – книг, довоєнної періодики, рукописів для відкритого використання.

В цей період активізувались і міжнародні стосунки наукових установ України, що позначилось на комплектуванні фондів їх бібліотек. Так, у 1988 р. ЛНБ було надано право на самостійний міжнародний книгообмін [383, с. 108]. Перші зв'язки з книгообміну були налагоджені з Канадським інститутом українських студій, Українським музеєм у Нью-Йорку та ін. На кінець 1991 р. ЛНБ мала 52 партнери з міжнародного книгообміну. Особлива увага приділялась збору україніки діаспори.

Велика увага у ЛНБ приділялась пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань, бесідам, індивідуальним і груповим консультаціям з бібліографічного опису документів за державними стандартами. Для студентів ВНЗ проводилися консультації та семінари на тему “Науково-бібліографічна робота ЛНБ ім. В. Стефаника АН України. Організація,

методика, облік”, “Бібліографія з суспільних наук”, “Довідкові видання українською і російською мовами кінця XIX – початку XX ст.”, “Загальна бібліографія як джерело розшуків літератури з питань слов’янознавства”, “Словники в редакторській роботі” тощо [362, с. 117–118].

Працівники ЛНБ надавали науково-практичну допомогу бібліотекам наукових закладів ЗНЦ щодо організації ДБА та ведення картотек. Проводились семінари для вчених та спеціалістів з основ бібліотечно-бібліографічних знань, методики пошуку документів, оформлення списків літератури до наукових праць тощо. Так, з метою підвищення бібліографічної культури науковців, аспірантів наукових закладів ЗНЦ, пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань ЛНБ розробила 4-годинну програму з питань: “Вступ до бібліографії”, “Бібліографія та інформатика”, “Поточна державна бібліографія. Видання Всесоюзної і республіканської книжкових палат. ДБА бібліотеки”, “Галузева бібліографія”, “Як оформити бібліографію до наукової роботи. Правила бібліографічного опису”, за якою були проведені семінари у Фізико-механічному інституті, Інституті суспільних наук, Львівському відділенні Інституту економіки, Інституті геології і геохімії горючих копалин [408, с. 59]. Рішенням наукових рад в академічних інститутах та установах ЗНЦ були затверджені наукові консультанти, які визначали коло джерел для тематичних картотек, брали участь в розробленні класифікації наукової тематики НДУ тощо.

В кінці 80-х років ЛНБ надано статус науково-дослідного інституту. В цей час було налагоджено систематичну науково-дослідну роботу, розбудовано редакційно-видавничу базу і створено окремий підрозділ для дослідження української преси, який вивчав періодику західноукраїнських та еміграційних видавництв.

Отже, становлення мережі бібліотек наукових закладів у західноукраїнських областях було невіддільним від організації та розвитку системи науково-дослідних установ у регіоні. Центральне місце в цій системі займала ЛНБ АН УРСР. Вона координувала роботу всіх інших бібліотек

ЗНЦ, надавала їм методичну допомогу. Специфіка ЛНБ полягала в тому, що вона була не лише бібліотекою, а й самостійним науковим закладом, зокрема, мала важливе значення в розвитку української бібліотечної науки та книгознавства.

Мережа бібліотек наукових закладів не була значною за кількістю. Проте ці бібліотеки відіграли значну роль у розвитку науки в західноукраїнських областях. Діяльність бібліотек наукових установ спрямовувалась на виконання завдань соціального і науково-технічного прогресу в західних областях УРСР, на підготовку наукових кадрів і кваліфікованих спеціалістів народного господарства. Крім того, на діяльність бібліотек наукових закладів мало вплив загальне ідеологічне спрямування діяльності бібліотек усіх систем і відомств СРСР.

Варто зазначити, що принцип загальнодоступності радянських бібліотек, який був закладений в основу організації бібліотечної справи в СРСР для бібліотек наукових закладів був не абсолютним, враховуючи специфічність їх завдань. Але й до цих бібліотек приділялась увага стосовно посилення їх ідеологічної роботи, активізації діяльності з виконання завдань і функцій як ідеологічних установ, як “опорних баз партійних організацій”. Бібліотеки наукових закладів вели велику пропагандистську роботу серед читачів, у першу чергу, в формі книжкових виставок, лекційних заходів тощо. Зазначалось, що бібліотеки наукових установ, на відміну від масових, повинні досить обережно проявляти себе в ідеологічній роботі, роблячи основний акцент на інформаційні форми. Найбільш поширеною формою інформування була підготовка бібліографічних покажчиків, що сприяло вивченню економічного, історичного й культурного розвитку регіону, його природних ресурсів, пропаганді політичних і наукових знань про край серед працівників науки і виробництва та вихованню населення у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

3.3. Розвиток мережі медичних, технічних та сільськогосподарських бібліотек

Розвиток галузей народного господарства, а також науки, медицини в західноукраїнських областях після 1939 р. привів до виникнення цілої мережі медичних, технічних та сільськогосподарських бібліотек. Крім інформаційного забезпечення потреб суспільства, ці бібліотеки стали ще однією складовою ідеологічного впливу в регіоні. Мережа цих бібліотек розвивалась досить інтенсивно. Вони створювались на підприємствах і виробництвах, в установах та організаціях. Їх кількість у цілому була такою ж, як і кількість державних масових бібліотек.

Спеціальні бібліотеки підпорядковувались міністерствам і відомствам, до яких належали підприємства та організації, на яких вони були відкриті. Так, у Волинській області (1957 р.) діяли 193 бібліотеки від 12 міністерств і відомств, з них: центральних і місцевих установ – 67, підприємств промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку – 51, наукових установ та проектних організацій – 2, технічних училищ, шкіл і курсів – 11, МТС, радгоспів, лісництв – 12, бібліотеки лікарень, поліклінік, медичних установ – 36, інші – 14 [51, арк. 9]. А в Івано-Франківській області (1965 р.) працювало 169 спеціальних бібліотек від 30 міністерств, державних комітетів та управлінь, з них: центральних і місцевих організацій та установ – 45, підприємств промисловості, будівництва, транспорту – 55, проектних і конструкторських організацій – 8, радгоспів, лісозахисних станцій – 3, медичних установ – 56, інші – 2 [93, арк. 2–9].

В системі спеціальних бібліотек окремою групою існувала мережа профспілкових бібліотек. Профспілкова бібліотека мала універсальний фонд і комплектувалась, як і будь-яка державна масова бібліотека, літературою з усіх галузей знання (науковою, політичною і художньою). Але оскільки профспілкова бібліотека була покликана надавати допомогу конкретному виробництву, то вона обов'язково комплектувалась спеціальною літературою

відповідно до профілю виробництва чи установи, враховуючи інтереси і запити своїх читачів. Так, профспілкові бібліотеки керувались постановою Секретаріату ВЦРПС (1967 р.), якою рекомендувалось у складі фондів профспілкових бібліотек мати 14–15 % технічної літератури [309, с. 252–255]. Переважна більшість профспілкових бібліотек виконувала функції технічних бібліотек, яких було недостатньо – в цілому по Україні технічні бібліотеки наявні були лише в 10 % підприємств і організацій (1979 р.) [427, с. 13].

Розвиток промисловості в західних областях України, науково-технічний прогрес, зростання енергооснащення, автоматизація виробництва вимагали подальшого підвищення культурно-технічного рівня робітників, а також кваліфікації керівних та інженерно-технічних кадрів. У виконанні накреслень партії з господарського будівництва, з розробки і впровадження нової техніки, наукової організації праці, підвищення економічної ефективності велике значення мало впровадження у виробництво найновіших досягнень вітчизняної та зарубіжної науки і техніки, що неможливо було здійснити без використання технічної літератури. Акцентувалось, що радянські технічні бібліотеки відрізнялись від технічних бібліотек капіталістичних країн не тільки своєю розгалуженістю, а й тим, що вони охоплювали усі ділянки виробництва. Перед технічними бібліотеками СРСР ставились завдання, крім бібліотечно-бібліографічного обслуговування інженерно-технічних працівників і науковців, ще й підвищення ідейно-культурного рівня усіх робітників і службовців виробництва. Вони повинні були допомагати піднесенню культурно-технічного рівня робітників, брати активну участь у комуністичному будівництві.

В роботі технічних бібліотек саме функції допомоги науці і виробництву належить переважна роль. Її реалізація більшою мірою виявляла специфіку цих бібліотек. Проте технічні бібліотеки повинні були також виконувати завдання радянської влади з “виховання” трудящих.

Мережа технічних бібліотек у системі відомчих бібліотек СРСР займала близько 45 % (1981 р.) [354, с. 38].

Мережа медичних бібліотек становила цілісну систему органічно пов'язаних між собою бібліотек, які активно допомагали органам охорони здоров'я у підготовці та перепідготовці медичних працівників, підвищенні їх професіонального рівня, розвитку медичної науки і розв'язанні практичних питань з охорони здоров'я радянської людини. Медичні бібліотеки входили до системи органів охорони здоров'я, в той же час вони були складовою частиною загальнодержавної системи радянських бібліотек. Ці бібліотеки працювали у тісному контакті з іншими бібліотеками країни, координували з ними свою діяльність. Мережа медичних бібліотек розміщувалась за двома ознаками – територіальною і виробничою. До територіальних медичних бібліотек належали обласні медичні бібліотеки, які розміщувались відповідно до адміністративно-територіального поділу і обслуговували медичних працівників за місцем проживання. Бібліотеки науково-дослідних інститутів, інститутів удосконалення лікарів, лікувально-профілактичних закладів, а також бібліотеки при будинках санітарної освіти обслуговували медичних працівників, головним чином, за місцем роботи і навчання. На початку 1967 р. в Українській РСР налічувалась 1521 медична бібліотека, і всі вони розміщувались не тільки у великих містах, але й у селах [430, с. 208].

Мережа сільськогосподарських бібліотек була однією з найменших у системі спеціальних бібліотек. Так, в Україні на початку 80-х років нараховувалось 234 сільськогосподарські бібліотеки із загальним фондом 16 млн друкованих одиниць [446, с. 92]. До цієї групи бібліотек належали бібліотеки сільськогосподарських науково-дослідних інститутів, дослідних станцій. Основні напрямки, зміст, форми і методи роботи сільськогосподарських бібліотек визначались аграрною політикою партії та держави, разом з тим, як і всі інші бібліотеки в СРСР, вони зобов'язані були вести ідейно-виховну роботу. Так, видача суспільно-політичної літератури в

середньому по мережі сільськогосподарських бібліотек в Україні складала 20 % від загальної (1982 р.) [393, с. 89].

В основі роботи всіх спеціальних бібліотек лежала широка пропаганда директивних матеріалів партії та уряду, надання всебічної допомоги виробництву, сприяння успішному виконанню виробничих планів, подальше поширення передового виробничого досвіду. Так, Волинська обласна медична бібліотека направляла всю свою роботу на “виховання трудящих в дусі беззавітної відданості справі Леніна-Сталіна і Соціалістичної Батьківщини, на їх комуністичне виховання, [...] на боротьбу з космополітизмом і низькопоклонством” [68, арк. 39]. У той же час відзначалось, що хоча ці бібліотеки і проводили певну роботу з обслуговування інженерно-технічного персоналу, робітників та спеціалістів літературою, яка сприяла підвищенню ідейно-політичного і фахового рівня, більшість спеціальних, зокрема профспілкових, бібліотек не стали справжніми помічниками партійних організацій у боротьбі за виконання народно господарських планів, працювали у “відриві від виробництва” (1960 р.) [127, арк. 16].

Згодом на засіданні Міжвідомчої ради Міністерства культури УРСР з питань бібліотечної роботи (1981 р.) було вказано на необхідність активізації діяльності на допомогу ідейно-політичного виховання медичних працівників, упровадження в медичну практику науково-технічних досліджень медичними бібліотеками республіки. Так само і бібліотечні заклади сільськогосподарського профілю мали приділяти велику увагу розвитку АПК у світлі рішень XXVI з’їзду КПРС та XXVI з’їзду КПУ, а девіз “Бібліотеки – виробництву” повинен був становити основу діяльності профспілкових бібліотек з пропаганди рішень з’їздів Комуністичної партії [48, арк. 15–16].

З перших днів радянської влади в західноукраїнських областях на промислових підприємствах почали створюватись фабрично-заводські профспілкові комітети. Так, у кінці листопада 1939 р. на фабриках і заводах Львова уже діяло 60 робітничих клубів, а при них були створені профспілкові

бібліотеки. Однією з перших почала працювати бібліотека профспілкового клубу Львівського пивоварного заводу. Вона видавала робітникам книжки, газети, журнали [325, с. 52].

В перші повоєнні роки в регіоні розпочалася організація мережі медичних бібліотек. У першу чергу, були створені обласні медичні бібліотеки (ОМБ) [136, арк. 11]. Спочатку вони мали досить мізерні фонди – деяка література збереглася в обласних лікарнях, незначну кількість профільних видань було придбано у практикуючих лікарів, які виїжджали з України (в Польщу тощо), частину літератури було передано з профільних установ Східної України. Так, ВНЗ Харкова та Харківська наукова медична бібліотека в 1945 р. передали для Станіславської обласної медичної бібліотеки 1 тис. примірників профільної літератури [345]. Цими бібліотеками користувалась відносно невелика кількість спеціалістів, а бібліотекарі переважно працювали на громадських засадах [466, с. 8]. З метою забезпечення потреби спеціалістів літературою, обласні медичні бібліотеки майже щоденно були відкриті для лікарів та медпрацівників [450]. Наприкінці 40-х років невеличкі бібліотеки почали створюватись практично при всіх дільничних та районних лікарнях. Так, на території Ровенської області в 1947 р. функціонувало уже 30 стаціонарних медичних бібліотечних пунктів [136, арк. 26].

У 50-х роках з розвитком промисловості в західноукраїнських областях активно розвивалася мережа технічних бібліотек. Наприклад, у 1957 р. загалом по м. Ровно 68 підприємств мали спеціальні і технічні бібліотеки [137, арк. 21]. Паралельно з технічними на підприємствах розвивалася мережа профспілкових бібліотек, зокрема на транспорті, – лише в Ровенській області діяла 81 профспілкова бібліотека (1959) [див. дод. Е] – в паровозному депо Сарни, в клубах станцій Ровно, Здолбунів, Сарни [138, арк. 7].

В Станіславській області теж набула широкого розвитку мережа технічних бібліотек підприємств і організацій. Методичне керівництво технічними бібліотеками промислових підприємств здійснювала обласна

науково-технічна бібліотека з універсальним книжковим фондом. Якщо в перші роки свого існування бібліотека обслуговувала 500-700 читачів, то згодом її послугами користувались близько 3 тис. робітників, інженерно-технічних працівників, службовців Прикарпаття [103, арк. 12]. Активно працювали бібліотеки приладобудівного заводу, лісокомбінату, Калуського хіміко-металургійного комбінату та ін. Промислова характеристика регіону мала вплив на розвиток технічних бібліотек тієї чи іншої галузі. Так, саме на Прикарпатті особливого розвитку набули технічні бібліотеки Міністерства лісової та деревообробної промисловості УРСР, яких нараховувалося 16 [91, арк. 16].

З 60-х років почала зменшуватися кількість профспілкових бібліотек, більшість з яких мала досить мізерні фонди. Наприклад, половина профспілкових бібліотек у Волинській області (1968 р.) мали фонд від 300 до 3 тис. примірників [64, арк. 7]. В Івано-Франківській області з 134 профспілкових бібліотек (1963 р.), значна кількість мала фонд до 1 тис. (200-500 прим.) [94, арк. 2–5], хоча ще постанова ЦК КПРС “Про стан і заходи покращення бібліотечної справи в країні” (1959 р.) передбачала ліквідацію або укрупнення таких бібліотек [12, арк. 2; 61, арк. 59]. В регіоні почався процес об’єднання невеликих бібліотек. Зокрема, виконком Івано-Франківської обласної ради депутатів трудящих та президії обласної ради профспілок прийняв постанову “Про впорядкування, дальший розвиток мережі масових бібліотек і поліпшення бібліотечного обслуговування міського населення області” (1971 р.). Від обкомів і місцевих комітетів профспілок вимагалось створити на підприємствах, в організаціях та установах області з числом працюючих понад 500 чоловік профспілкові бібліотеки, а наявні невеликі бібліотеки реорганізувати в нестационарні форми бібліотечного обслуговування [92, арк. 154]. Після реорганізації профспілкові бібліотеки ставали філіалами міських бібліотек. Проте згодом констатувалось, що профспілкові органи дуже повільно проводять роботу з реорганізації та упорядкування мережі бібліотек [103, арк. 18].

У цей час активно обговорювалось питання об'єднання технічних та профспілкових бібліотек [120, арк. 6]. Переважна частина профспілкових бібліотек розташовувалась безпосередньо на території підприємств і обслуговувала тільки працюючих на даному виробництві. З метою допомоги виробництву вони комплектувались виробничо-технічною літературою. З іншого боку, профспілкові бібліотеки часто дублювали діяльність державних бібліотек у плані масової роботи та обслуговуванні художньою літературою. Але переважно все залишилось лише на рівні координування основних напрямків роботи профспілкових і технічних бібліотек, зокрема комплектування, проведення інформаційних заходів тощо. Процес об'єднання профспілкових і технічних бібліотек отримав своє логічне завершення на початку 90-х років. Вони почали об'єднуватись в одну систему за галузями народного господарства, наприклад, на Львівській залізниці (1991 р.) [443]. Основним із аргументів стала економічна недоцільність та дублювання роботи, лише одиничні великі профспілкові бібліотеки продовжували функціонувати [339].

Значним поштовхом до розвитку інших спеціалізованих бібліотек стала постанова Ради Міністрів УРСР “Про подальший розвиток науково-технічної інформації” (1970 р.). Це дало можливість значно розширити мережу спеціальних бібліотек. На початку 1974 р. лише у Львівській області функціонувало 202 науково-технічні бібліотеки, з яких 105 – зі штатними працівниками, 97 – за сумісництвом чи на громадських засадах [120, арк. 24].

Важливою ділянкою в роботі спеціальних бібліотек було створення цілеспрямованих, науково сформованих фондів. Так, на середину 70-х років фонди технічних бібліотек Львівської області становили понад 10 млн друкованих одиниць, у тому числі в бібліотеці Львівського центру науково-технічної інформації налічувалось понад 5 млн. До їх складу входили не лише книги та періодичні видання, але й спеціальна література, зокрема нормативно-технічні документи – патентна література, промислові каталоги тощо, яка могла становити до 75 % загального фонду [120, арк. 26].

Комплектування фондів спеціальних бібліотек координувалось з найбільшими бібліотеками в областях. Процес комплектування технічних бібліотек досить тісно погоджувався з профспілковими бібліотеками.

Переважно відомчі бібліотеки не мали звільнених штатних працівників. Так, у 205 відомчих бібліотеках Івано-Франківської області працювало 103 штатних працівники (1965 р.), зокрема в 56 бібліотеках медичних установ – 14 [див. дод. Л]. Внаслідок такого кадрового забезпечення інформаційна робота велась незадовільно, оскільки ці працівники часто вели на підприємствах та в організаціях по декілька сумісництв – винахідництво, раціоналізацію, навчання і т.п. Водночас для створення лише стаціонарних технічних бібліотек на кожному підприємстві необхідно було б додатково по республіці 400 тис. штатних працівників та близько 10 млн друківаних одиниць науково-технічної літератури [120, арк. 28]. Це потребувало додаткових асигнувань та неминуче призвело б до збільшення паралелізму й дублювання комплектування. З метою усунення таких негативних явищ всі спеціальні бібліотеки активно використовували різні форми нестационарного обслуговування.

Ще в перші повоєнні роки, коли мережа спеціальних бібліотек ще не розвинулась, їх роль певною мірою виконували пересувні бібліотечки, які організовували масові бібліотеки. Так, у 1947 р. масові бібліотеки Львова організували 90 пересувок, якими обслуговувалися підприємства міста (Львівсільмаш, газзавод, металзавод та ін.) [112, арк. 320]. А в 1949 р. Станіславською обласною бібліотекою було організовано 57 пересувних бібліотек, у т. ч. на підприємствах міста – 17, ліспромгоспах – 12 [87, арк. 4]. Також і спеціальні бібліотеки організовували пересувки, зокрема технічна бібліотека Чернівецького залізничного вузла з метою кращого поширення технічної літератури серед працівників організувала 8 книжкових пересувок [287]. Діяли пересувки і в лікувальних установах. Так в Івано-Франківській області (1972 р.) діяло їх 60: 16 – в лікувальних закладах міста та 44 – в лікувальних установах області [91, арк. 16]. На початок 1974 р. при технічних

бібліотеках Львівщини функціонувало 267 нестационарних форм обслуговування [120, арк. 26]. У 1975 р. в Ровенській області працювало 39 стаціонарних, 46 пересувних медичних бібліотек та 50 груп науково-медичної інформації, що дало можливість за декілька років охопити інформаційним та бібліотечним обслуговуванням усіх лікарів області [323, с. 54].

Відсутність у державі широкої мережі сільськогосподарських бібліотек перекладала значну частину роботи з обслуговування спеціалістів сільського господарства на масові бібліотеки. В 1971 р. було прийнято “Положення про бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування спеціалістів сільськогосподарського виробництва універсальними та сільськогосподарськими бібліотеками”. В результаті народилась нова форма координації – територіальні об’єднання бібліотек, які обслуговували працівників сільського господарства [393, с. 82]. Створювались такі об’єднання на базі великих сільськогосподарських інститутів, які визначались як головні бібліотеки. До об’єднань входили також бібліотеки сільськогосподарських ВНЗ, технікумів, НДІ та дослідних станцій, а також сільськогосподарські відділи обласних універсальних бібліотек. Зокрема, комплексний підхід у роботі спостерігався при підготовці тематичних бібліографічних покажчиків (бібліотека НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР та Львівський сільськогосподарський інститут Львівського об’єднання) [446, с. 96].

Комплектування фондів спеціальних бібліотек координувалося з іншими великими бібліотеками в регіоні, а також проводилась централізація окремих видів фонду. Зокрема, ЛНБ і Львівська обласна бібліотека передали фонди патентної і науково-технічної літератури бібліотеці Львівського центру науково-технічної інформації, що дало можливість підприємствам та установам широко їх використовувати у виробництві, в конструкторських розробках і т. п., при цьому бібліотеки значно виграли в асигнуванні на інші види літератури [12, арк. 25].

У досліджуваний період на процес формування фонду мали позитивний вплив розробка і впровадження нового методичного плану, даліше уточнення плану координації комплектування з великими центральними науковими і спеціальними бібліотеками, зокрема, визначення обласної бібліотеки як головної в галузі сільського господарства і краєзнавства. Так, Львівська обласна бібліотека налагодила координацію комплектування з бібліотеками сільськогосподарських вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів сільськогосподарського профілю, зокрема, НДІ землеробства і тваринництва західних областей України (с. Оброшине Пустомитівського району). Більше уваги приділялось поповненню бібліотечного фонду обласних масових бібліотек літературою за профілем тих виробництв області, які не мали власних технічних бібліотек і служб технічної інформації [325, с. 104].

Однак у більшості спеціальних бібліотек фонди залишались у незадовільному стані. Зокрема, це стосувалось так званої “засміченості” фондів і не лише в ідеологічному аспекті [118, арк. 120]. Спостерігалась невідповідність фонду бібліотеки профілю виробництва, наявність застарілої літератури. Зокрема, в бібліотеці Дрогобицького нафтопереробного заводу близько половини фонду – художня література, технічна складала лише четверту частину (1957 р.) [29, арк. 47]. Неодноразово ставилось питання проведення суцільних перевірок книжкових фондів всіх бібліотек незалежно від відомчого підпорядкування [118, арк. 122]. З боку відділів культури та масових бібліотек не здійснювався контроль за діяльністю спеціальних бібліотек, не надавалася їм жодна методична допомога. Внаслідок цього книжкові фонди профспілкових та відомчих бібліотек не впорядковані та не розкриті перед читачами.

Основні показники роботи майже всіх спеціальних бібліотек були невисокими. Зокрема, існувала значна кількість невеликих, так би мовити “карликових”, бібліотек відомств та організацій з книжковим фондом до тисячі примірників, які або зовсім не займались обслуговуванням, або ж

ними користувалось дуже обмежене коло читачів (“з начальства”). До механічної видачі книг була зведена вся робота бібліотеки Надвірнянського нафтопромислу (Івано-Франківська область), також вказувалось, що бібліотека комплектується виключно художньою літературою, не проводить жодних інформаційних заходів [103, арк. 19]. На незадовільний стан роботи вказувалось у багатьох спеціальних бібліотеках – завідувачі бібліотек використовувались не за призначенням, залучались до технічної роботи в організаціях, обкомах профспілок, робота, як і в інших таких закладах, зводилась до механічної книговидачі, не здійснювалась інформаційна та масова робота, відсутня наочна агітація [73, арк. 180].

В окремих організаціях відповідальними за бібліотеки призначались працівники, які не мали ні спеціальної (медичної, технічної тощо), ні бібліотечної освіти [85, арк. 59]. Відсутність працівника з бібліотечною освітою призводила до незадовільного стану книжкових фондів, каталогів, внутрішньої документації [29, арк. 6, 127; 127, арк. 17]. Відповідно все це призводило до формалізму в бібліотечній роботі, стовідсоткового охоплення “на папері” всіх працюючих бібліотечним обслуговуванням.

У середині 70-х років на гребені хвилі централізації бібліотек проходить централізація і спеціальних бібліотек. Так, у 1975 р. Українська рада профспілок ухвалює рішення про централізацію профспілкових бібліотек. Спеціалізована бібліотека Укрпрофради була затверджена як центральна. Раніше розрізнені профспілкові бібліотеки областей були об’єднані в єдину ЦБС. Наприклад Ровенська проспілкова ЦБС нараховувала 25 філіалів, зокрема включала великі бібліотеки Ровенського льонокомбінату, Дубнівського м’ясокомбінатів, шести цукрових заводів, Костопільського склозаводу, Ровенської АЕС та ін. [466, с. 9].

Центральними методичними центрами мережі медичних бібліотек стали обласні наукові медичні бібліотеки. На початку 80-х років в Україні нараховувалось понад 1300 таких бібліотек різних рівнів. Було визначено декілька варіантів централізації медичних бібліотек, вибір їх залежав від

характеру сформованої мережі книгозбірень. У Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівенській областях централізовані системи очолили обласні медичні бібліотеки. Вони об'єднали і бібліотеки лікувально-профілактичних установ (ЛПУ). Бібліотеки ЛПУ, які не мали до централізації штатного співробітника, були реорганізовані в пункти видачі і пересувки ОНМБ [400, с. 27].

Медичні бібліотеки західноукраїнських областей зробили вагомий внесок у вирішення питання централізації галузевої мережі, зокрема, по Україні впроваджувався передовий досвід з централізованого організаційно-методичного керівництва мережею медичних бібліотек (Івано-Франківська ОНМБ) та централізованого інформаційного обслуговування медичних працівників сільської місцевості (Рівенська ОНМБ) (1979 р.) [398, с. 12]. Інтенсивно проходило об'єднання профспілкових, медичних, сільськогосподарських бібліотек у 80-х роках [48, арк. 29]. Станом на 1984 р. в цілому по Україні було організовано 188 профспілкових ЦБС (65 % мережі); 29 ЦБС лікувально-профілактичних закладів (60 %); 21 сільськогосподарська ЦБС (89 %) [49, арк. 27].

У 80-х роках фонди медичних, технічних та сільськогосподарських бібліотек почали зростати за рахунок періодичних видань та спеціальних видів літератури (неопубліковані матеріали і малотиражні видання, нормативно-технічна документація тощо). Проводиться дослідницька робота з вивчення фондів, зокрема питання використання окремих видів документів та частин фонду (Волинська, Львівська області). Так, на базі Закарпатської ОНМБ було проведено республіканську нараду-семінар директорів обласних науково-медичних бібліотек України з питань ефективності використання фондів медичних бібліотек. З метою удосконалення обслуговування працівників сфери охорони здоров'я склалися "Єдині координаційні плани бібліотечно-інформаційного обслуговування медичних працівників області" (Івано-Франківська, Львівська, Рівенська ОНМБ) [400, с. 34].

Одне з центральних місць у пропаганді та агітаційно-масовій роботі спеціальних бібліотек займало “глибоке роз’яснення читачам суті і значень рішень з’їздів партії” і широка пропаганда спеціальної літератури. Для більш повного розкриття книжкових фондів перед читачами біля виставок проводився цілий комплекс робіт – бесіди, бібліографічні огляди, вивішувались рекомендаційні списки літератури. Так, обласні медичні бібліотеки щоквартально видавали “Інформаційний бюлетень” книг, що надійшли до бібліотеки [91, арк. 39]. Значна увага в інформаційній роботі приділялась індивідуальній інформації та її вибіркового поширенню для спеціалістів народного господарства. Зокрема, за системою вибіркового розповсюдження інформації (далі ВРІ) обслуговувались наукові працівники в бібліотеці Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції [446, с. 92]. А у Львівській області технічні бібліотеки за системою ВРІ обслуговували понад 4 тис. абонентів, які отримували в рік понад 20 тис. сигнальних повідомлень [120, арк. 26].

Отже, спеціальні бібліотеки в західних областях України були органічною складовою загальнодержавної бібліотечної мережі. Їх вплив на розвиток народного господарства в регіоні був відчутним, проводилась значна наукова та інформаційна робота. Але в цілому такі бібліотеки, відповідаючи за бібліотечне обслуговування інформаційних потреб спеціалістів народного господарства, в той же час були інструментом для поширення комуністичної ідеології та пропаганди радянського способу життя в регіоні. Спеціальні бібліотеки можна поділити на дві великі групи. До першої належала переважна більшість спеціалізованих книгозбірень, що мали досить незначні фонди, які не дозволяли ефективно проводити інформаційне та бібліотечне обслуговування спеціалістів народного господарства. В цих бібліотеках працювали часто випадкові люди, які не мали спеціальної освіти, досвіду роботи. Друга група, досить невелика, це переважно обласні бібліотеки (медична, технічна тощо), бібліотеки ЦНТІ, в

яких були зосереджені значні фонди, проводили довідково-інформаційне обслуговування, створювали бібліографічні покажчики.

Процес ліквідації та об'єднання спеціальних бібліотек, який розпочався в кінці 80-х років, крім економічного підґрунтя, був також індикатором фактичної ефективності мережі спеціальних бібліотек. Суттєве зменшення мережі цих бібліотек пов'язане з тим, що в цей час вони у своїй діяльності були позбавлені ідеологічної складової і відповідно змушені зосередитись на інформаційному обслуговуванні потреб народного господарства, яке в цей час переживало певний занепад та перебувало в стані реорганізації.

Отже, становлення мережі відомчих бібліотек у західноукраїнських областях було невіддільним від організації та розвитку соціально-економічного і культурно-освітнього життя в регіоні. Діяльність відомчих бібліотек спрямовувалась на виконання завдань соціального і науково-технічного прогресу в західних областях України, на підготовку наукових кадрів і кваліфікованих спеціалістів народного господарства. Крім того, на їх діяльність мало вплив загальне ідеологічне спрямування діяльності бібліотек всіх систем і відомств СРСР.

Кількісний підхід до організації мережі відомчих бібліотек, особливо на підприємствах і в організаціях, та вимога стовідсоткового охоплення всіх працюючих бібліотечним обслуговуванням призвели до того, що переважна більшість із них працювала лише формально. Фонди, довідково-інформаційна робота, кадрове забезпечення перебували в незадовільному стані. Значну частину відповідальності за забезпечення їх роботи було покладено на мережу масових бібліотек, які, в свою чергу, мали власні проблеми в повсякденній діяльності.

РОЗДІЛ IV

Розвиток системи бібліотечної освіти

4.1. Підготовка бібліотечних кадрів у середніх та вищих навчальних закладах

Успішне виконання бібліотеками покладених на них завдань значною мірою визначалось ідейно-теоретичним рівнем та фаховою підготовкою бібліотечних працівників. В СРСР існувала державна система, яка дозволяла готувати спеціалістів бібліотечної справи різної кваліфікації.

Формування та розвиток розгалуженої мережі бібліотечних установ у західноукраїнських областях [456, с. 168] потребували наявності й відповідних кадрів. До Другої світової війни бібліотечні кадри в УРСР готували два бібліотечних ВНЗ (Харківський бібліотечний та Одеський політосвітній інститути), бібліотечні та політосвітні школи. В навчальних закладах читались лекції з двох напрямків: загального та фахового. Лекції загальноосвітнього циклу включали, крім обов'язкових на всіх курсах марксизму-ленінізму, історію світову, СРСР та України; літературу – світову, російську та українську. Викладались такі фахові дисципліни, як організація і планування бібліотечної справи, організація книжкових фондів та каталогів, бібліографія та комплектування, форми й методи роботи з читачем, історія книгодрукування [395, с. 30].

Водночас варто наголосити, що на території Західної України до 1939 р. значна увага приділялася бібліотечній освіті. Зокрема, на сторінках періодичних видань регулярно обговорювались питання важливості фахової освіти як основи бібліотечної справи, створення та діяльності курсів для бібліотекарів тощо [308; 337; 370]. Окремі бібліотекарі мали змогу отримати фахові знання у Державній школі бібліотекарів у Празі та Вищій книгарській школі Вільного університету у Варшаві [368, с. 12–13].

За відсутності спеціалізованих навчальних закладів у Західній Україні завдання підготовки бібліотечних працівників взяли на себе громадські спілки, які формували мережі своїх книгозбірень (“Просвіта”, “Союз українців” та інші). Також керівництво бібліотек, особливо університетських чи наукових, ставило дуже високі кваліфікаційні вимоги до своїх підлеглих. Наприклад, для призначення на посаду бібліотекаря та кустоса (працівник відділу бібліотеки) в бібліотеку Народного дому у Львові потрібно було мати ступінь доктора філософії або скласти іспит на вчителя середньої школи [369, с. 35].

Процес формування кадрів для бібліотек у західноукраїнських областях після 1939 р. мав свою специфіку. На перших порах відповідно до кадрової політики комуністичної партії щодо західноукраїнських областей, туди направлялись фахівці зі Східної України у різні галузі народного господарства, зокрема, редактори районних і багатотиражних газет, судово-прокурорські працівники, вчителі, бібліотечні працівники тощо [327, с. 22, 219; 403, с. 305]. Уже в повоєнний період лише через Комітету в справах КОУ було направлено в західноукраїнські області: станом на 01.01.1945 р. – 926 осіб, на 01.07.1945 р. – 1025 осіб, на 01.01.1946 р. – 1084 особи, на 01.07.1946 р. – 1267 осіб [456, с. 169]. У 1941 р. з 293 бібліотекарів із середньою спеціальною освітою, випускників п’яти політосвітніх шкіл України, близько половини було розподілено в західноукраїнські області [див. дод. А]. Але цього було недостатньо, і тому радянська влада почала приділяти увагу питанню підготовки бібліотечних кадрів безпосередньо в західних областях.

У грудні 1939 р. у Львові було створено бібліотечну школу, яка функціонувала як курси. Проте навчальний процес у школі не був організований, а через відсіювання студентів залишилась лише одна навчальна група [325, с. 53]. Вже в повоєнні роки на базі бібліотечної школи було створено Львівський технікум політосвіти. У 1940 р. в Терехові

(Тернопільська область) було відкрито бібліотечну школу з контингентом 90 учнів.

Протягом перших повоєнних років в Україні працювало 13 технікумів політосвіти (ТПО), що готували бібліотечні кадри, в т. ч. в західному регіоні – 5 (Львівський, Теребовлянський, Чернівецький, Дубнівський, Хустський). Але для забезпечення набору студентів оголошення про прийом надсилались аж у Полтавську, Вінницьку, Чернігівську та в інші області. Зокрема, з дозволу Комітету культурно-освітніх установ УРСР при Київському та Ніжинському технікумах підготовки культосвітніх працівників було оголошено про набір студентів до Чернівецького технікуму [178, арк. 3–4]. Тривалий час значну частину учнів у технікумах західноукраїнських областей складали немісцеві жителі [180, арк. 1]. Так, навіть у 1959–1960 рр. лише 60 % учнів Чернівецького культурно-освітнього училища були місцевими [186, арк. 7].

Більшість технікумів не мали власних приміщень і гуртожитків, не було також і навчальних кабінетів. Навчання проводилось у другу зміну в приміщеннях шкіл. Хоча у кожному технікумі було організовано бібліотеку, підручників та методичних матеріалів також не вистачало або вони були застарілими. Через незадовільні матеріально-побутові умови навіть наприкінці навчального року частина учнів змушена була залишити навчання. Так, у Львівському технікумі під кінець 1945–1946 н. р. на 1-му курсі бібліотечного відділу з 27 учнів залишилось 18 [395, с. 30]. Через відсутність відповідних приміщень навчальний процес у Хустському технікумі розпочався аж у квітні 1947 р. При цьому за планом прийому на 1946–1947 н. р. передбачалося зарахувати 120 учнів, а змогла приступити до навчання лише одна академічна група бібліотекарів у складі 36 чоловік [37, арк. 9].

Суть бібліотечної освіти зводилась значною мірою до теорії, а меншою – до практичної діяльності. Навчальні плани спеціальних курсів “Організація фондів і каталогів”, “Бібліографія та комплектування” були розроблені таким

чином, щоб теоретичний матеріал закріплювався на практиці (на другому курсі – “Загальна бібліографія”, на третьому – “Галузева бібліографія”). Практичне закріплення теоретичного матеріалу відбувалося безпосередньо в бібліотеці два рази на тиждень.

Пізніше програми спеціальних дисциплін коригувались з практикою, яка проходила з відривом від навчання на третьому курсі. Умови для забезпечення навчального процесу були незадовільними: зокрема, були відсутні необхідні книги в бібліотеці технікуму чи бібліотеках міста на той чи інший вид опису документа, щоб практично показати учням [40, арк. 45]. Попри те, що підручниками і навчальними посібниками не була забезпечена більшість навчальних дисциплін, зокрема “Українська література і мова”, “Організація книжкових фондів і каталогів”, деякі дисципліни частково – “Російська література” (30 %), “Природознавство” (30 %), то предмет “Історія ВКП(б)” забезпечувався на 100 %. Серед спеціальних предметів викладались також основи культосвітроботи, організація планування бібліотечної справи, організація книжкового фонду і каталогів, бібліографія і комплектування, методика роботи з читачами [177, арк. 8, 24].

Повоєнний час наклав відбиток на навчальний процес. У технікумах приділялась значна увага військово-фізичній підготовці – організовувались тсоавіахімівські роти, підрозділи радистів, телефоністів, вивчалась військова топографія. Наприклад, у Чернівецькому ТПО в 1947–1948 н. р. було підготовлено 25 телефоністів центральної телефонної станції і 45 лінійників-телефоністів [178, арк. 17]. Особлива увага зверталась на збереження військової і державної таємниці, мова йшла про “підривні, шкідницькі задуми англо-американських розвідників”, підкреслювався “пріоритет російської військової науки” [181, арк. 38].

У 1947 р. політосвітні технікуми було перейменовано у технікуми підготовки культурно-освітніх працівників (ТПКОП). Важливим кроком у справі підготовки бібліотечних працівників було рішення про організацію заочного навчання. Це обумовлювалось рядом причин, а саме – розширенням

діяльності бібліотек, посиленням кваліфікаційних вимог до бібліотечних працівників та введенням нових номенклатурних посад для бібліотек, які відповідно до кваліфікаційних вимог повинні були мати вищу або середню бібліотечну освіту. З 1947 р. при технікумах підготовки культурно-освітніх працівників відкрилися заочні відділи з чотирирічним терміном навчання на базі неповної середньої школи і дворічним – для осіб із середньою освітою. З метою підготовки бібліотекарів для дитячих і шкільних книгозбірень у 1950–1951 н. р. при Львівському технікумі було створено відділ з підготовки бібліотекарів середньої кваліфікації для дитячих та шкільних бібліотек.

У 1949 р. було прийнято п'ятирічний план розвитку мережі масових бібліотек, за яким передбачалось суттєве збільшення кількості книгозбірень – майже в п'ять разів. У цьому плані значну увагу приділяли і кадровому забезпеченню мережі. Було поставлено умову, що всі бібліотечні працівники повинні мати спеціальну вищу і середню освіту: в обласних бібліотеках – 70 % – вищу, 30 % – середню; в міських – 50 % – вищу, 50 % – середню; в районних – завідувачі мають бути з вищою, бібліотекарі – з середньою; в сільських, колгоспних і приклубних – із середньою спеціальною освітою [22, арк. 1].

Відповідно, враховуючи гостру потребу у кваліфікованих кадрах для сільських і районних бібліотек, Комітет у справах культурно-освітніх установ вийшов у 1950 р. з пропозицією до Ради Міністрів УРСР про відкриття у м. Києві Інституту підвищення кваліфікації культурно-освітніх працівників а також технікумів підготовки культосвітніх працівників ще в 9-ти областях України з тим, щоб кожна область мала свій навчальний заклад [4, арк. 6–7]. Всього в першій половині 50-х років було заплановано відкриття 9-ти нових культосвітніх технікумів. А бібліотекарі-практики, які не мали закінченої середньої освіти, повинні бути обов'язково охоплені заочним навчанням при технікумах [22, арк. 2–3; 70, арк. 9]. В цілому в кінці 50-х років в областях Західної України діяли: Дубнівський, Ківерцівський, Львівський, Снятинський, Самбірський, Терехівський, Хустський, і Чернівецький

технікуми підготовки культурно-освітніх працівників. Також, у зв'язку з тим, що назва “технікум підготовки культурно-освітніх працівників” не відповідала навчальним планам, у яких не було, по суті, жодного технічного предмета, у 1959 р. їх було перейменовано на культурно-освітні училища.

Процес відкриття навчальних закладів з підготовки бібліотечних працівників у західних областях України був досить складним та суперечливим. Так, питання відкриття технікуму підготовки культосвітніх працівників у Станіславській області порушувалось виконкомом обласної ади депутатів трудящих та обкомом Компартії України перед Радою Міністрів УРСР декілька разів протягом трьох років. Аргументом органів влади стосовно невідкриття технікуму підготовки культосвітніх працівників в Станіславській області було те, що план набору слухачів на перші курси в Україні виконано повністю, і Державна планова комісія відмовляла в збільшенні набору першокурсників [99, арк. 6–8]. Також попередньо висловлювалось побажання відкрити технікум у Коломиї, оскільки там була більш підготовлена навчально-матеріальна база, функціонували численні установи освіти та культури, що значно полегшувало вирішення питання із забезпечення технікуму педагогічними кадрами і базами для проходження практики, але технікум відкрили в Снятині.

Оскільки в райцентрах матеріально-технічна база була досить низькою, а також виникали проблеми із викладацьким складом і забезпеченням учнів якісними базами практики [40, арк. 70], то в подальші роки окремі культосвітні училища були переміщені до інших міст. Зокрема, Ківерцівське культурно-освітнє училище було переміщено в Луцьк (1963 р.), Снятинське – в Калуш (1976 р.), Хустське – в Ужгород (1985 р.) відповідно, відбулася й зміна назв.

Система спеціальної бібліотечної освіти в СРСР весь час змінювалась. У зв'язку з бурхливим розвитком науки, техніки, культури та змінами в акцентах державної політики, що відображалось у матеріалах численних пленумів та з'їздів Комуністичної партії, постійно виникала необхідність

удосконалювати підготовку бібліотечних працівників, вносились певні корективи до існуючої системи. Але основоположним елементом завжди залишалось ідеологічне виховання. Вся робота в навчальних закладах велася під “знаком втілення в життя історичних постанов з’їздів Комуністичної партії, виконання величних завдань п’ятирічних планів” [103, арк. 17]. Дирекція навчальних закладів керувалась постановами та рішеннями комуністичної партії, наказами і директивами Міністерства культури СРСР та УРСР. Уся навчально-виховна діяльність в технікумах була підпорядкована справі виховання і підготовки освічених, відданих комуністичній партії і радянській державі кваліфікованих бібліотекарів.

На бібліотечного працівника в західноукраїнських областях, крім ліквідації неписьменності, покладалась важлива місія політико-виховної роботи – “вся система і всі засоби масово-політичної роботи мають виховувати, вирощувати соціалістичну свідомість, закликати на боротьбу з рештками капіталізму в свідомості людей [...] масово-політична робота на селі не може бути обмежена тільки питаннями сільського господарства. Вона мусить охоплювати собою всі питання, що хвилюють радянських людей: як підіймається промисловість, культура, що відбувається за кордоном, як бореться радянська держава за міцний і тривалий мир” [457, арк. 111]. До культосвітнього працівника ставилась вимога працювати не “взагалі” і відірвано від політичних завдань. Його робота повинна була бути пов’язана з політичними і господарськими завданнями як держави в цілому, так і окремого регіону.

Особлива увага зверталась на боротьбу із залишками буржуазної ідеології, систематично проводилась антирелігійна пропаганда [37, арк. 2; 77, арк. 25; 182, арк. 15]. Основну виховну роботу серед учнів проводили класні керівники в тісному зв’язку з комсомольською організацією. Так, у Снятинському ТПКОП в 1956–1957 н. р. було проведено 14 загальних зборів і мітингів учнів та викладачів технікуму з питань діяльності антипартійної групи Маленкова, Кагановича, Молотова, протесту проти франко-ізраїльської

агресії в Єгипті тощо [100, арк. 45]. В політико-виховній роботі навчальних закладів активну участь брала і комсомольська організація, до якої входили майже всі учні [100, арк. 46; 187, арк. 15].

В середньому щорічний прийом на бібліотечні відділення у технікумах нараховував близько 30 чоловік. Також проводився набір у т. зв. спецгрупу, для осіб із середньою освітою, на скорочене навчання [35, арк. 4; 76, арк. 2]. Згодом у кінці 50-х років технікуми повністю перейшли на прийом десятикласників [100, арк. 8]. Відповідно, з навчальних планів були вилучені загальноосвітні предмети та збільшено час на фахові дисципліни, навчальну і виробничу практику. Переважно план набору виконувався повністю. Для прикладу, в 1956 р. на 30 місць у Снятинський ТПКОП було подано 85 заяв [155, арк. 8]. Проте нерідко зустрічались випадки, коли навіть конкурсу при вступі до технікумів не було [181, арк. 6].

Звичайно, заздалегідь велась значна робота з організації набору – широка популяризація закладу шляхом виїздів у села і районні центри; відвідування окремих шкіл з відповідною агітаційною роботою серед учнів. Також велась розмова і про необхідність якісного набору до технікуму на нарадах завідувачів районних відділів культури, надсилались оголошення до відділів агітації і пропаганди райкомів партії, районних відділів культури не лише своєї, а й інших областей [37, арк. 8–9; 100, арк. 8]. Зокрема, для забезпечення набору, з дозволу Комітету в справах КОУ, при Київському технікумі підготовки культосвітніх працівників було оголошено про набір студентів до Чернівецького технікуму. А при підготовці до нового набору заплановано оголосити про прийом студентів до Чернівецького технікуму в Київському, Дніпропетровському і Ніжинському технікумах підготовки культосвітніх працівників [178, арк. 3–4].

Оголошення про набір до технікуму друкувались в обласних газетах та передавались по радіо. В окремих випадках невиконання плану набору аргументувалось тим, що населення не знало про навчальні заклади і професії, які готувались у технікумах. Хоча заяв подавалось багато, іноді на

екзамени не з'являлось до 20 % вступників [181, арк. 6]. Значна частина учнів, випускників місцевих сільських шкіл, мала слабку підготовку, особливо в багатонаціональних районах, які погано розуміли російську та українську мови [102, арк. 7; 179, арк. 6]. Початково навіть існувала плата за навчання – 360 рублів у рік (1952), однак згодом її скасували [329, с. 13].

Звичайно, велась робота і зі збереження контингенту учнів. Більшість відсіву становили учні, які були виключені з технікуму за неуспішність. Викладачі аналізували причини вибуття учнів, особливо коли це стосувалось сімейних обставин чи важких матеріальних умов. Так, зі Снятинського ТПКОП протягом 1956–1957 навчального року вибуло 13 учнів (близько 3,7 % від загальної кількості) [100, арк. 9]. Серед основних причин – неуспішність, порушення дисципліни, важкі матеріальні умови.

На якості занять позначалась відсутність у значної частини викладачів належного педагогічного та практичного досвіду, недостатня забезпеченість технікуму необхідними наочними навчальними матеріалами, недостатня кількість аудиторій, незадовільне забезпечення гуртожитками [36, арк. 3; 100, арк. 3, 12; 178, арк. 2; 184, арк. 2]. Через нестачу класів них кімнат навчання проводилось в дві зміни. В другу зміну були часті перебої з освітленням, тому доводилось навчатись при гасових лампах. Для гуртожитків орендувались приміщення, яких було недостатньо, через що частина учнів змушена була жити на приватних квартирах, іноді студенти навіть проживали в навчальних корпусах. При цьому варто зазначити, що за відсутності клубу, спортзалу, кімнат для кабінетів, придатного приміщення для бібліотеки в технікумах функціонували військові кабінети, тири [181, арк. 38].

Більшість викладачів були молодими спеціалістами без достатнього педагогічного та практичного досвіду роботи, спостерігалась перенавантаженість викладачів бібліотечних дисциплін, значна їх частина були сумісниками [39, арк. 16; 181, арк. 4]. Але в той же час особлива увага приділялась підвищенню їх ідейно-політичного рівня. Так, при

Снятинському ТПКОП працював гурток з поглибленого вивчення історії КПРС, членами якого були всі викладачі, адміністративно-технічні працівники навчалися в гуртку “поточної політики” [100, арк. 5]. Викладачі Чернівецького ТПКОП раз на місяць відвідували методичний загальноміський семінар, лекції на педагогічні, науково-літературні та суспільно-політичні теми [185, арк. 11]. Переважна більшість викладачів технікумів брали активну участь у громадсько-політичному житті як навчального закладу, так і району, проводили пропагандистську й агітаційну роботу серед населення.

На першому курсі бібліотечного відділення вивчали історію КПРС, основи соціалістичного сільського господарства, наочну агітацію, іноземну мову, бібліотекознавство, культуру мови, бібліографію, організацію бібліотечних фондів, зарубіжну літературу, російську і радянську літературу. На старших курсах додатково вивчали декоративне оформлення, дитячу літературу, палітурну справу [74, арк. 13–14].

Головним в ідейно-виховній роботі технікумів було “підняття ідейного рівня кожного уроку” і, в першу чергу, таких предметів, як історія КПРС, суспільствознавство, історія СРСР, російська та українська література [187, арк. 15]. Наприклад, у Снятинському ТПКОП значна кількість часу в навчальному процесі виділялась на вивчення суспільно-політичних наук, зокрема на “Історію КПРС” – 1088 годин, що становило трохи менше, ніж на бібліотекознавство (793 год.) та бібліографію (696 год.) разом [100, арк. 14]. На вивчення російської мови і літератури виділялося більше годин, ніж на вивчення української мови та літератури, відповідно 144 і 216 проти 110 і 144 [102, арк. 10].

В основі викладання всіх предметів лежав принцип більшовицької партійності. Викладання історії КПРС та СРСР велось з врахуванням вказівок з’їздів та постанов партії, а викладачі ставили за мету прищепити любов до героїчної історії радянського народу, підкреслювали “всесвітньо історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції”. Під час

вивчення літератури наголошувалося, що вона є відображенням соціально-економічних умов, а при вивченні радянської літератури особлива увага зверталась на постанови партії в галузі літератури і мистецтва. Викладання української та російської мов проводилося з використанням праці Й. Сталіна “Марксизм і мовне питання”. На уроках основ соціалістичного сільського господарства наголошувалося на докорінній перевазі колгоспного соціалістичного сільського господарства над індивідуальним капіталістичним, висвітлювався досвід кращих колгоспів, особливо місцевих [39, арк. 11; 100, арк. 21–22; 179, арк. 12; 183, арк. 14–17].

Бібліотечні дисципліни викладалися відповідно до рішень партії та уряду про бібліотечну роботу. На уроках бібліотекознавства учням доводилась важливість культурно-освітньої роботи, її значення для розвитку радянської культури. Пояснювалось керівне значення для розвитку радянської соціалістичної культури рішень Комуністичної партії і вказівок В. Леніна. Завдання роботи культосвітніх установ подавалось у світлі з’їздів та постанов пленумів Компартії.

В цілому програма з бібліотечних дисциплін виконувалась повністю. Важче засвоювались учнями питання марксистсько-ленінського вчення про науку, історія партії тощо. Значна кількість учнів мала погану успішність з російської мови і літератури [36, арк. 22; 38, арк. 39; 75, арк. 1; 100, арк. 36; 183, арк. 29]. На державні экзамени виносились – історія ВКП(б) (згодом – історія КПРС, суспільствознавство), техніка і організація роботи бібліотеки (згодом – бібліографія, бібліотекознавство) [78, арк. 18; 179, арк. 6].

Для надання допомоги викладачам у проведенні уроків з бібліотечних дисциплін організовувались бібліотечні кабінети, де зосереджувалась вся основна література з питань бібліотекознавства, бібліографії, організації бібліотечних фондів і каталогів, спеціальні періодичні видання, література, необхідна для практичних занять [35, арк. 9]. Також організовувались постійно діючі виставки практичних робіт учнів (каталоги, картотеки, плакати та інші матеріали навчальної і виробничої практики). У зв’язку з

відсутністю коштів обладнання кабінету виготовлялось зусиллями самих учнів [36, арк. 26; 100, арк. 16].

При кабінетах працювали бібліотечні гуртки, метою яких було прищеплення учням любові до майбутньої професії, поглиблення знань з питань бібліотечної роботи. Проводились екскурсії в кращі сільські та міські бібліотеки, друкарні. В діяльності гуртків основний акцент також ставився й на ідеологічно-пропагандистську роботу – готувались доповіді “В. І. Ленін про бібліотеки”, “Культура читання і методи роботи з книгою”, “Класики марксизму-ленінізму про художню літературу”, бібліографічні огляди літератури, які обговорювались на засіданнях гуртка, а потім проводились в гуртожитках, бібліотеках, установах – “Героїчний подвиг комсомольців-цілинників”, “Спогади про В. І. Леніна” тощо [37, арк. 16; 100, арк. 18].

В 60-х роках для покращення викладання спеціальних та загальноосвітніх дисциплін в училищах створювались спеціальні секції, керівниками яких призначались провідні викладачі [184, арк. 11].

Аналіз роботи бібліотечних відділів культурно-освітніх училищ свідчив про те, що одним з головних аспектів навчання бібліотекарів був тісний зв'язок теорії з практикою: поєднання навчання з проходженням навчальної та виробничої практики. Поряд з вивченням теоретичного матеріалу в навчальних закладах зверталася увага на прищеплення практичних навиків: готування і проведення оглядів літератури, складання рекомендаційних списків літератури, виготовлення плакатів, проведення читацьких конференцій тощо [39, арк. 15]. Успіх роботи молодих спеціалістів, у першу чергу, залежав від того, як вони зможуть застосувати на практиці свої теоретичні знання.

В перші роки програми навчальної та виробничої практик були відсутні, вони складались самими викладачами, виходячи з потреб бібліотечних предметів. Для проходження практики визначались основні бази: для навчальної – бібліотеки міста і навколишніх сіл, для виробничої – бібліотеки області. Так, для учнів Ківерцівського ТПКОП базами практики

були визначені 10 центральних районних бібліотек, 2 міські та 23 сільські бібліотеки [79, арк. 10]. А базами виробничої практики учнів Львівського ТПКОП виступали бібліотеки м. Львова, Яворівського, Брюховицького районів, які мали добре укомплектовані книжкові фонди, широко проводили масову роботу [37, арк. 25]. Проте в багатьох випадках спостерігалась відсутність достатньої кількості баз-бібліотек для практики [35, арк. 7]. Учні знайомились з роботою бібліотек, оформлювали книжкові виставки, працювали на абонементі, проводили бесіди, видавали читачам бібліографічні довідки та інформації, брали участь в організації та проведенні масових заходів тощо [37, арк. 28; 79, арк. 10; 100, арк. 19; 184, арк. 29]. Навчальна практика на перших курсах носила переважно пасивний характер, оскільки учні вивчали лише особливості роботи культосвітніх установ різних типів, для чого організовувались екскурсії в бібліотеки, клуби, будинки культури, музеї. Виробнича практика учнів оцінювалась не лише виконанням програм, а, в першу чергу, тим, як і чим вони допомагали в роботі бібліотек з питань пропаганди літератури і залучення читачів.

Частим недоліком виробничої практики було те, що завідувачі районними відділами культури не завжди направляли учнів у кращі сільські бібліотеки та недостатньо цікавились практикою учнів, а завідувачі районними бібліотеками використовували їх для того, щоб “підігнати” запущені ділянки роботи [100, арк. 31]. Вказувалось, що студенти-практиканти виконували лише технічну роботу, мало проводили заходів масового характеру [103, арк. 42]. Іноді за підсумками практики в обласне управління культури надходили прохання від райвідділів культури направити на постійну роботу тих учнів, які проходили в них виробничу практику [184, арк. 30].

Розподіл випускників училищ здійснювався безпосередньо в бібліотеки цієї ж області, незначна кількість розподілялась по сусідніх областях [41, арк. 6]. Зокрема, з 1286 випускників Луцького культосвітнього училища

у бібліотеках Волинської області працювало понад 800 [76, арк. 29]. Найбільш підготовлені випускники направлялись на інспекторські роботи в районні відділи культури та районні бібліотеки, переважна ж частина розподілялась по сільських бібліотеках. Багато випускників подавали заяви до вищих навчальних закладів, бажаючи продовжувати навчання заочно [183, арк. 6].

Наприкінці 60-х років в основному була вирішена проблема кадрового забезпечення бібліотек фахівцями із середньою спеціальною освітою. Крім поповнення бібліотек випускниками ВНЗ та училищ, на бібліотечну роботу приходила молодь із середньою освітою, яка після проходження місячних курсів направлялась працювати в бібліотеки, в основному сільські. Більша частина з них вступала на заочні відділення культурно-освітніх училищ. Однак окремі положення кваліфікаційних вимог щодо освіти бібліотечних працівників сільських, шкільних, профспілкових та інших бібліотек, згідно з якими працівники зазначених бібліотек могли мати середню освіту, неодноразово критикувались. Бібліотечна робота вважалась в СРСР насамперед ідеологічною справою, певним сплавом культурно-виховної та педагогічної діяльності і вимагала фахівців вищої кваліфікації. Працівники бібліотек безпосередньо спілкувались з читачами, виступали “керівниками читання” інтелігенції, робітників, колгоспників, учнів та інших груп населення, і тому, з точки зору владних органів, повинні були мати вищу бібліотечну освіту. А це вимагало різкого розширення підготовки фахівців з вищою бібліотечною освітою в регіоні.

Наступним етапом розвитку бібліотечної освіти в західних областях УРСР стала організація спеціалізованого вищого навчального закладу. В цей період у кожній області на Заході України функціонували середні навчальні заклади для підготовки бібліотечних фахівців, але для отримання вищої освіти випускникам шкіл або культосвітніх училищ необхідно було їхати до Києва або Харкова [76, арк. 2; 181, арк. 7]. Звичайно, це було складним та обтяжливим для більшості бажаючих здобути вищу бібліотечну освіту. Тому

відсоток бібліотекарів з вищою спеціальною освітою в західних областях був значно нижчим, ніж у цілому по Україні. Так, у Волинській області з 810 працівників масових бібліотек вищу спеціальну освіту мали лише 42 бібліотекаря, середню бібліотечну – 535, близько 23 % працівників не мали спеціальної освіти (1960 р.) [52, арк. 31]. У 1970 р. в цій же області з 618 працівників сільських бібліотек понад 16 % не мали спеціальної освіти [65, арк. 19].

У 1970 р. Міністерством культури УРСР було підготовлено аналіз стосовно співвідношення мережі бібліотечних установ республіки та забезпечення її фахівцями, а також перспективи потреби в підготовці бібліотекарів. Зі зростанням мережі масових бібліотек одночасно зростала й мережа бібліотек інших систем та відомств. Заплановано розвиток мережі самостійних бібліотек системи МК УРСР у 1966–1980 роках, у тис.: 16,6 (1965 р.); 20,3 (1970 р.); 22,1 (1975 р.); 23,4 (1980 р.). Відповідно, значно збільшилася і потреба у фахівцях. Так, прийом до ВНЗ за спеціальністю бібліотечна справа мав зрости з 389 (1965 р.) до 1270 (1975 р.) осіб, а прийом учнів до середніх спеціальних навчальних закладів зі спеціальності бібліотечна справа – з 1155 (1965 р.) до 2850 (1975 р.) [42, арк. 6, 11–12]. Розподіл за освітою бібліотечних працівників масових бібліотек МК УРСР на кінець 1971 р.: всього масових бібліотек в Україні – 20797 (у західних областях – 5823), працівників – 29987 (7671), з них з вищою спеціальною освітою – 4268 (766), середньою спеціальною освітою – 14256 (4380), без спеціальної освіти – 10176 (2338) [див. дод. М]. У західних областях був менший відсоток бібліотечних працівників без спеціальної освіти, ніж в цілому по Україні, – 30 проти 34 %. Також спостерігався більший відсоток бібліотекарів із середньою спеціальною освітою – 57 проти 48 %, але менше бібліотекарів з вищою спеціальною освітою – 10 проти 14 %.¹

Підготовка бібліотечних кадрів з вищою освітою в Західній Україні бере початок з 1970 р., коли на базі загальнонаукового факультету

¹ Підраховано автором.

Київського державного університету був створений Ровенський культурно-освітній факультет Київського державного інституту культури. На факультеті готували фахівців двох напрямів: культурно-освітня робота та бібліотекознавство і бібліографія. Приймалися випускники культурно-освітніх училищ та середніх шкіл без спеціальної підготовки на чотирирічне навчання. Конкурс на одне місце становив понад 5 осіб [153, арк. 1; 370, с. 8]. За період з 1970 по 1979 рік Ровенський культурно-освітній факультет КДІК підготував понад 500 бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації. Більшість із них була направлена за державним розподілом у провідні бібліотеки обласних центрів західного регіону України.

На виконання наказу Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР “Про стан і заходи по покращенню підготовки спеціалістів з вищою бібліотечною і бібліографічною освітою” (1978 р.) Міністерство культури УРСР підготувало ряд заходів. Відповідно до цих заходів передбачалось забезпечення подальшого підвищення ідейно-теоретичного рівня підготовки спеціалістів для бібліотек, єдності марксистсько-ленінської підготовки, трудового та морального виховання на основі єдиних планів ідейно-виховної роботи. Також вимагалось посилити контроль за станом навчально-виховної роботи у ВНЗ культури та культурно-освітніх училищах [153, арк. 57].

У 1979 р. на базі культурно-освітнього факультету Київського інституту культури було засновано Ровенський державний інститут культури (РДІК). Одним з основних навчально-наукових та адміністративних підрозділів інституту став його бібліотечний факультет, який здійснював підготовку студентів зі спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія”. На початку 80-х років Міністерство культури УРСР збільшило ліцензований набір абітурієнтів на спеціальність “Бібліотекознавство і бібліографія” до 90 осіб. Було сформовано три студентські групи. У цей час у Радянському Союзі була запроваджена галузева підготовка бібліотечних кадрів. Тому у РДІК студенти-бібліотекарі однієї групи одержували кваліфікацію

“Бібліотекознавство і бібліографія суспільно-політичної літератури”, а двох інших – “Бібліотекознавство і бібліографія художньої літератури та мистецтва”. Крім того, 60 чоловік приймалися на заочну форму навчання [153, арк. 13]. Переважна частина вступників була із західних областей України, в першу чергу з Ровенської області, хоча також вступали на навчання й з інших областей України, а також республік СРСР, зокрема, Білорусії [157, арк. 13]. РДІК готував бібліотекарів-бібліографів за спеціальностями – бібліотекознавство і бібліографознавство суспільно-політичної літератури та бібліотекознавство і бібліографознавство художньої літератури та літератури з мистецтва [155, арк. 12]. Бібліотечний факультет був забезпечений аудиторіями – навчання проходило в одну зміну, близько 74% студентів були забезпечені гуртожитком.

Серед головних завдань РДІК, закріплених у статуті, була підготовка висококваліфікованих спеціалістів для установ культури, які володіли марксистсько-ленінською теорією, вихованих у дусі високої комуністичної свідомості, радянського патріотизму, дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму [154, арк. 2]. Вся навчальна, навчально-методична, науково-методична, науково-дослідницька і виховна робота в інституті будувалась і проводилась відповідно з директивними положеннями з'їздів КПРС та Компартії України, постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, положеннями і висновками, які містяться у виступах і працях Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, вказівками і розпорядженнями керівних органів [155, арк. 14].

Проводячи ідейно-виховну роботу, в керівництві та викладацькому складі виходили з того, що партія приділяла особливу увагу посиленню всієї ідеологічної діяльності, а це вимагало “наступальної боротьби проти буржуазної ідеології, виховання почуттів радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, вміння протистояти всім формам буржуазного впливу”. Щотижнево для студентів проводились політінформації, згідно з тематикою, затвердженою партійним бюро. На

політінформаціях обговорювались важливі постанови партії та уряду, міжнародні події, а також матеріали, опубліковані на сторінках центральних газет. В інституті регулярно підбивались підсумки соціалістичного змагання, які вважались важливою сферою підвищення суспільно-політичної активності студентів [155, арк. 34].

У 1983 р. була проведена перевірка та підготовлено питання на бюро Ровенського міськкому Компартії України “Про роботу партійної організації і ректорату інституту культури з підвищення рівня викладання суспільних наук і посилення їх впливу на формування комуністичного світогляду студентів у відповідності з вимогами XXVI з’їзду КПРС”. На кожній кафедрі суспільних наук були розроблені заходи з ідеологічного виховання студентів і співробітників інституту, формування у них марксистсько-ленінського світогляду, глибокої ідейної переконаності, комуністичної свідомості та дисципліни, відданості справі КПРС і Радянського уряду [157, арк. 44–45].

Серед студентів проводився конкурс на кращий конспект творів класиків марксизму-ленінізму. Лекційні фонди з суспільних дисциплін оновлювались та доповнювались матеріалами чергових і позачергових пленумів ЦК КПРС. За активної участі викладачів кафедри бібліографознавства при факультеті організовано діяльність народного університету “Книга” (1983 р.), слухачами якого були працівники бібліотек, закладів книжкової торгівлі, а також студенти молодших курсів педагогічного інституту та факультету культосвітньої роботи інституту культури [156, арк. 23].

На факультеті було організовано чотири кафедри: бібліографознавства, бібліотекознавства, літератури та іноземних мов, соціальних наук. Також функціонували кафедра медицини та цивільної оборони – в досліджуваний період студентів-бібліотекарів, переважну більшість яких становили дівчата, готували як медсестер запасу [405, с. 29]. Навчальний процес на бібліотечному факультеті здійснювався згідно з навчальним планом, в основу якого було покладено навчальний план Київського державного інституту

культури, з деякими змінами, затвердженими радою інституту. Спеціальні кафедри бібліотечного факультету підтримували тісні науково-методичні зв'язки з інститутами культури Києва, Москви та Ленінграда [155, арк. 17]. Частина фахових дисципліни, які викладались на факультеті, були затверджені Міністерством культури СРСР (чи РРФСР) ще на початку 70-х років і потребували поновлення. Крім загального заідеологізованого характеру, вони не передбачали вивчення історії української бібліографії та бібліотечної справи, в них мало уваги приділялося вивченню вітчизняних бібліографічних ресурсів. Для дисциплін, які не були достатньо забезпечені навчально-методичною літературою, на кафедрах розроблялись методичні вказівки, наприклад, “Робота з читачем”, “Управління та організація роботи ЦБС” та ін. [156, арк. 6].

Безумовно, що одна людина, якою б здібною вона не була, не могла всебічно і глибоко опанувати всі галузі знання, але основні положення усіх галузей бібліотекар повинен був знати. Студенти бібліотечного факультету вивчали різні галузеві бібліографії, тобто знайомились з різними типами видань літератури та бібліографічними посібниками з усіх основних галузей знання, досить повно вивчався цикл гуманітарних наук. Проте вони не володіли відповідними знаннями для вільного читання літератури на іноземних мовах. За навчальним планом для опанування іноземних мов відводилось дуже мало часу, а бібліотекар повинен був володіти іноземними мовами, щоб працювати із зарубіжною літературою з різних галузей знання, кількість якої у фондах бібліотек невпинно збільшувалась.

В академічних групах проводилась значна робота з професійної орієнтації – в групах організовувались зустрічі із студентами-заочниками старших курсів, обговорювались газетні та журнальні матеріали з найбільш актуальних питань культурно-освітньої роботи. Все це сприяло процесу цілеспрямованого формування думки студентів довкола найбільш гострих проблем культурно-освітньої роботи [155, арк. 34].

На всіх кафедрах бібліотечного факультету працювали методологічні семінари, на яких обговорювались актуальні проблеми дисциплін, що викладались. Так, на кафедрах бібліотекознавства та бібліографознавства функціонував міжкафедральний науково-методологічний семінар “Теоретичні і методологічні питання сучасного радянського бібліотекознавства і бібліографознавства”. Також працював навчально-науково-виробничий комплекс “Пошук” з вивчення проблеми “Бібліотеки і працююча молодь” [156, арк. 8].

У 1980 р. при спеціальних кафедрах були організовані навчальні лабораторії, які забезпечували навчально-виховний процес та науково-дослідну роботу кафедр. У лабораторіях була зібрана необхідна фахова наукова, довідкова та навчальна література для викладачів і студентів, бібліографічні покажчики для проведення практичних робіт з бібліографічних дисциплін, зберігалися схеми, діаграми та інші наочні матеріали. Також тут зосереджувався фонд кращих студентських курсових, контрольних, практичних та лабораторних робіт, який надавав допомогу студентам у підготовці до занять, заліків та екзаменів.

Для зміцнення наукового цензу спеціальних кафедр з провідних ВНЗ Радянського Союзу запрошувались фахівці зі спеціальності “Бібліотекознавство і бібліографія”. Крім того, у 1980 р. керівництво РДІК добилося виділення шести цільових місць для підготовки науково-педагогічних кадрів бібліотечно-бібліографічного профілю (по два місця в Московському, Ленінградському та Київському інститутах культури) [405, с. 28]. Основний напрям наукових досліджень викладачів бібліотечного факультету був присвячений проблемі ролі книги в комуністичному вихованні трудящих та науково-технічному прогресі [156, арк. 15]. Кафедри факультету розробляли наступні теми: “Сучасні проблеми бібліотекознавства і бібліографознавства”, “Питання патріотичного та інтернаціонального виховання радянської молоді” та ін.

Незважаючи на певне забезпечення бібліотечного факультету технічними засобами навчання, відзначалось, що вони ще недостатньо використовувались у навчальному процесі. Серед основних причин – незадовільна оснащеність факультету технічними засобами, відсутність власного кабінету технічних засобів. Також спостерігалась схильність більшості викладачів до традиційних форм навчання [156, арк. 5].

Основними базами практики для студентів бібліотечного факультету були бібліотеки ВНЗ та обласні бібліотеки регіону, а також бібліотеки Хмельницького, Житомира, Дніпропетровська, Києва, Харкова, Ленінграда [405, с. 41]. На першому курсі проводилася навчально-екскурсійна практика, під час якої студенти знайомилися з роботою основних типів бібліотек м. Ровно. На старших курсах вони проходили виробничу практику, в процесі якої підключалися до діяльності наукових та масових бібліотек, виконували завдання, які дозволяли застосовувати на практиці отримані у ВНЗ теоретичні знання, збирали матеріал для курсових та наукових робіт на основі узагальнення передового бібліотечного досвіду. Підсумки практики обговорювались на підсумкових конференціях, на які запрошувались керівники підрозділів обласних бібліотек м. Ровно [158, арк. 12]. Аналізувався ступінь теоретичної підготовки студентів, уміння на практиці застосовувати знання, а також ступінь їх “суспільної активності”, що виражалось в організації і проведенні комуністичних суботників, політінформацій, лекцій і доповідей перед працівниками бібліотек [159, арк. 7].

Одним із пріоритетів системи підготовки спеціалістів було забезпечення зв’язку навчального процесу з практикою. В 1981 р. РДІК та Ровенська обласна універсальна наукова бібліотека створили навчально-науково-виробниче об’єднання (ННВО) “Книга”. Об’єднання забезпечувало координацію спільної діяльності інституту та бібліотеки для ефективного використання науково-педагогічних кадрів, навчально-лабораторної та виробничої баз, організації підвищення кваліфікації викладачів інституту та

працівників бібліотеки, спільного проведення науково-дослідних робіт, апробації та використання результатів цих досліджень, розробки навчально-методичного забезпечення тощо. З різних дисциплін спеціальних кафедр бібліотечного факультету РДІК на філіали у Рівенській обласній універсальній науковій бібліотеці винесено понад 300 годин практичних і семінарських занять, більшість з яких проводилась у вигляді ділових ігор, прес-конференцій тощо. На базі бібліотеки студенти виконували різні самостійні завдання з навчальних дисциплін. Під час самостійної роботи під контролем викладачів та працівників бібліотеки майбутні бібліотечні спеціалісти ознайомлювалися з різними технологічними процесами в бібліотеці, описували та аналізували їх [343, с. 75].

Основні напрями перебудови вищої спеціальної освіти в країні в вередині 80-х років чітко визначили завдання для ВНЗ. Це вимагало кардинального перегляду застарілих форм і методів організації навчального процесу. Обсяг програмного матеріалу з року в рік збільшувався. Це обумовлювалось надзвичайно швидким розвитком науки. Тому не тільки якість навчання, але й прискорення його процесу почали набувати виняткового значення. Особлива увага приділялась максимальному розвитку навиків самостійної роботи студентів.

У другій половині 80-х років у навчальних закладах розпочалися перші кроки на шляху гуманізації і демократизації навчального процесу. Зміна соціальних акцентів при пошуках місця бібліотеки та бібліотекаря в суспільстві визначала відповідні підходи до організації фахової підготовки бібліотечних кадрів, стану освіти бібліотекарів, вимоги до професії. В навчальний процес та громадське життя впроваджувалися принципи гуманізації та демократизації. В навчальних закладах проводилось вивчення колективної думки і пропозицій для переходу на нові умови господарювання в рамках ринкової економіки [80, арк. 5].

На бібліотечному факультеті РДІК почали вдосконалюватися навчальні плани, які відповідали певною мірою потребам замовника та були

зорієнтовані на світові стандарти бібліотечної освіти. Підготовка спеціалістів почала здійснюватися на гуманітарній і психолого-педагогічній основі, ставився акцент на вивченні інформатики і комп'ютеризації бібліотечних процесів [161, арк. 2–4]. Так, замість курсу “Методика пропаганди художньої літератури” було введено курс “Психолого-педагогічні аспекти пропаганди художньої літератури”. Також у навчальну програму було впроваджено новий курс “Економіка бібліотечної справи”. Здійснювався пошук нових форм та методів для надання навчальному процесу творчого характеру – проводились ділові ігри з курсів “Робота з читачами”, “Бібліографія” тощо. З багатьох спеціальних дисциплін семінарські заняття проходили у вигляді прес-конференцій, круглих столів.

Різке збільшення випуску друкованої продукції і зосередження в бібліотеках великої кількості джерел інформації викликали необхідність широкого застосування засобів автоматизації і механізації процесів бібліотечно-бібліографічної роботи й, відповідно, навчання цьому студентів. Почав активно вивчатися курс “Інформатика”, спочатку в комп'ютерних класах Українського інституту інженерів водного господарства, але в 1989–1990 н. р. були придбані комп'ютери на кафедру бібліографознавства і розпочато роботи з обладнання власного комп'ютерного класу. Це дозволило значно вдосконалити підготовку спеціалістів, спрямувати їх на розуміння важливості високого рівня бібліотечної практики.

Згідно з рекомендаціями Міністерства освіти, були відкореговані робочі програми, йшов процес укрупнення дисциплін за рахунок ліквідації вузьких спецкурсів. У результаті переробки навчальних планів зменшувалася кількість тижневих аудиторних занять, збільшувалася кількість годин на самостійну роботу студентів під контролем викладача, скорочувалася кількість екзаменів та заліків у сесійний період. Особлива увага в кінці 80-х років почала приділятися удосконаленню самостійної роботи студентів як елементу демократизації навчального процесу. Вивчався досвід інших вузів,

багатьом студентам було надано право самостійного вивчення дисциплін, які мали добре методичне забезпечення.

З кожним роком зростала кількість випускників, які захищали дипломні роботи. 16 % випускників захищали дипломні роботи, що виконувалися за спеціальними замовленнями бібліотек на актуальну тематику, наприклад, “Проблеми ефективності використання бібліотечних ресурсів в умовах міжвідомчої централізації (на прикладі Дрогобицької МЦБС Львівської області)”, “Бібліотечне обслуговування майбутніх робітників (на прикладі бібліотек ПТУ м. Ровно)” та ін. До керівництва дипломними роботами в ролі консультантів залучались бібліотечні працівники. Ряд дипломних робіт містив практичні рекомендації для бібліотек [159, арк. 4; 160, арк. 12; 161, арк. 8].

У кінці 80-х років значна увага приділялась зміцненню зв'язків з виробництвом, бібліотечною практикою, удосконаленню роботи УНПО “Книга”. Під керівництвом викладачів кафедри бібліотекознавства були проведені дослідження, присвячені реальним потребам у кадрах бібліотечних спеціалістів по Ровенській області [161, арк. 6].

Отже, у зв'язку з вимогою створення широкої мережі бібліотек у західних областях УРСР кваліфікованих бібліотечних кадрів для її забезпечення не вистачало. На бібліотечну роботу, особливо в низову мережу, прийшло багато працівників, які не мали належної освіти та стажу бібліотечної роботи. Не поліпшило ситуацію і надсилання фахівців зі східних та центральних областей. Тому в повоєнні роки в західних областях створювалася та розширювалася мережа середніх навчальних закладів, які спеціалізувались на підготовці кадрів для бібліотек. У 50-х роках уже в кожній області регіону функціонував такий заклад.

На перших порах навчальні заклади не мали потрібної кількості студентів та кваліфікованих викладачів загальноосвітніх дисциплін. Спеціальні дисципліни викладали переважно за сумісництвом бібліотекарі-практики. Наприкінці 60-х років в основному була вирішена проблема

кадрового складу бібліотек регіону фахівцями із середньою спеціальною освітою. Підготовлений на початку 70-х років аналіз розвитку мережі бібліотек та забезпечення її висококваліфікованими кадрами засвідчив гостру потребу в бібліотечних фахівцях, особливо в західноукраїнських областях. Створення центру з підготовки бібліотекарів з вищою освітою в м. Ровно дозволило значно покращити забезпечення кваліфікованими спеціалістами бібліотечної мережі регіону.

В цілому процес формування кадрів для бібліотек здійснювався за ідеологічними догмами та партійними постановами. Вся навчально-виховна робота в технікумах була підпорядкована справі виховання і підготовки освічених, відданих комуністичній партії і радянській державі кваліфікованих бібліотечних працівників. Особлива увага зверталась на боротьбу із залишками буржуазної ідеології, систематично проводилась антирелігійна пропаганда. В основі викладання всіх предметів лежав принцип більшовицької партійності. Аналіз роботи навчальних закладів свідчив про те, що одним із головних аспектів навчання бібліотекарів був тісний зв'язок теорії з практикою – поєднання навчання з проходженням навчальної та виробничої практики. Поряд з вивченням теоретичного матеріалу зверталася увага і на прищеплення практичних навиків.

Основні напрями перебудови освіти в країні у другій половині 80-х років чітко визначили завдання й навчальних закладів у подальшій підготовці бібліотечних фахівців. У навчальних закладах розпочалися перші кроки на шляху гуманізації і демократизації навчального процесу. Зміна соціальних акцентів при пошуках місця бібліотеки та бібліотекаря в суспільстві визначала відповідні підходи до організації фахової підготовки бібліотечних кадрів, стану освіти бібліотекарів, вимоги до професії.

4.2. Формування системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників

Протягом всього часу радянської влади погляди на роль бібліотек у суспільстві принципово не змінювалися. Раз і назавжди відведене їм місце однієї з опорних баз КПРС з комуністичного виховання трудящих, провідників державної моноідеології визначало кадрову політику радянської держави в галузі бібліотечної справи. У зв'язку з бурхливим розвитком науки, здійсненням культурно-технічної революції підвищення кваліфікації бібліотекарів було неодмінною умовою успішної пропаганди книги, організації культурно-масової роботи серед населення. З цієї точки зору постійне підвищення кваліфікації бібліотечних працівників мало в СРСР не менше значення, ніж сама підготовка їх. По суті, було важливим не лише дати бібліотечну освіту, а постійно та регулярно проводити навчання та виховання бібліотекарів відповідно із завданнями, які ставила Комуністична партія. Тому справа підвищення кваліфікації бібліотечних працівників розглядалась не як щось особисте, не як завдання окремої бібліотеки, а як важлива державна справа. В Українській РСР, крім розгалуженої мережі навчальних закладів, що готували кадри для бібліотек, існувала ціла система підвищення їх кваліфікації.

Центральним питанням підвищення кваліфікації фахівців в СРСР було “розширення і поглиблення ідейно-політичного рівня” [316, с. 25]. Працівники бібліотек повинні були займатись у системі партійного і комсомольського політичного навчання. Вони залучались до теоретичних семінарів, університетів марксизму-ленінізму, слухали лекції з ідейно-політичних питань в обласних бібліотеках, навчальних закладах. Багато з бібліотекарів були політінформаторами, агітаторами, пропагандистами. Ідейно-політична та загальноосвітня тематика тією чи іншою мірою була представлена у всіх формах підвищення кваліфікації.

Після приєднання західноукраїнських областей та проведення

радянзації в регіоні перед радянською владою гостро постало кадрове питання. Яскравою характеристикою політичного життя суспільства і складовою процесу “радянзації” регіону була кадрова політика. Спостерігалась тотальна недовіра до місцевих українців – корінне населення не допускалося до управління життям краю, відверто зневажалися його національні інтереси, неприховано нехтувалися мовні потреби тощо. З метою нівелювання місцевої самобутності і денаціоналізації Західної України відбувалося масове засилля у промислових центрах російськомовного населення з центральних районів Радянського Союзу та східноукраїнських областей. Усе це посилювало гостроту суперечностей соціального та суспільно-політичного характеру і зумовлювало специфіку ситуації у західному регіоні України.

Розгалужена мережа бібліотек та ідеологічне навантаження, яке покладено на них, вимагали і значної кількості кадрів. Можливо, і не достатньо підготовлених бібліотечних спеціалістів, але відданих політиці Комуністичної партії, які проводитимуть відповідну ідеологічну роботу. Початково левову частку бібліотекарів складали відряджені із східних областей України. Зрозуміло, що із східних областей направлялись працівники у різні галузі народного господарства, а не лише до бібліотек, у т.ч. редактори районних і багатотиражних газет, судово-прокурорські працівники, працівники відділів народної освіти тощо [327, с. 22, 219]. Нова влада звертала особливу увагу на жорсткий відбір кадрів, при якому керувалася насамперед політичними міркуваннями і враховувала соціальне становище претендентів [401, с. 111]. Крім того, законодавчо була закріплена норма про необхідність приймати на бібліотечну роботу (з 1940 р.) в масові і шкільні бібліотеки тільки осіб, які мали освіту не нижче 7 класів середньої школи і пройшли атестаційну комісію [237, с. 803]. Часто складалась ситуація, коли бібліотекарям не давали працювати за спеціальністю, переводили на іншу роботу (пошту тощо) [325, с. 53].

У 1940 р. обласними відділами народної освіти західних областей були організовані місячні курси працівників міських, районних і сільських бібліотек, які, проте, не виконали повністю затверджених Народним комісаріатом освіти контрольних цифр охоплення курсами працівників бібліотек [109, арк. 59]. Тому згодом, згідно з наказом НКО УРСР, було передбачено провести протягом 1941 р. одномісячні курси районних та сільських бібліотечних працівників в кількості 475 осіб. Відповідно, ще в 1940 р. науково-методичним кабінетом бібліотекознавства і масової бібліографії Народного комісаріату освіти УРСР була розроблена програма з фахових дисциплін місячних курсів підготовки працівників сільських бібліотек західних областей України. Ця програма передбачала розгляд різноманітних питань організації роботи бібліотеки – від організації книжкових фондів до складання планів і звітів [109, арк. 5–11]. Звичайно, що всі теми, які виносились на вивчення, мали ідеологічне спрямування, наприклад – партія та уряд про бібліотечну справу; потреба більшовицької пильності й політичної витриманості в роботі з каталогами; оцінка книги з погляду її ідеологічної витриманості та відповідності завданням соціалістичного будівництва; підпорядкованість усієї справи комплектування завданням комуністичного виховання мас; забезпечення провідної ролі марксистсько-ленінської літератури; антирелігійна пропаганда бібліотеки; завдання комуністичного виховання дітей та ін.

Відповідно, навесні 1941 р. у Львові розпочалася робота з організації місячних курсів при обласному відділі народної освіти для бібліотечних працівників західних областей (90 осіб). Було заплановано провести роботу курсів у травні, червні, липні групами по 30 осіб. Для проведення навчання виділялись кімнати в одній із шкіл Львова [109, арк. 55–58].

В цей же час впроваджено “Положення про кваліфікаційні комісії з перевірки бібліотечних працівників”. Згідно з цим положенням усі бібліотекарі повинні були пройти через кваліфікаційні комісії, які встановлювали їм розряд відповідно до загальної освіти та фахової

підготовки. Всього встановлено шість розрядів – від технічного робітника (закінчена початкова освіта – 4 класи і фахова підготовка в обсязі бібліотечного мінімуму) до бібліотекаря вищої кваліфікації (вища фахова освіта або закінчена середня школа з практичним стажем не менше 10 років). Бібліотекарі, що відповідали всім вимогам відповідного розряду бібліотечних робітників, отримували від кваліфікаційної комісії посвідчення про те, що вони пройшли “експертизу” і яку кваліфікацію вони отримали [109, арк. 36–38].

Процес розбудови сталінської моделі соціалізму в Західній Україні передбачав радикальну заміну складу найбільш освіченої і незалежної верстви населення, яка мала змогу очолити інтелектуальне протистояння владі – інтелігенції. На практиці, в першу чергу, було продемонстровано недовіру до місцевих кадрів. Сталінський ідеологічний курс щодо західноукраїнської інтелігенції демонстрував повне зневажливе ставлення до фахівців, які отримали освіту в довоєнний час, до традиційних цінностей, пам’яток історії і культури. Основою його здійснення стали ідеологічні кампанії по “боротьбі з українським буржуазним націоналізмом” і політика русифікації. Так, Львівський обком КП(б)У, аналізуючи ряд факторів про “засміченість окремих підприємств класово-ворожими елементами”, організував роботу з проведення кадрової “очистки”. Станом на квітень 1940 р. з радянських установ і підприємств звільнено загалом по Львівській області 13847 осіб [241, с. 98]. Основними причинами звільнення працівників з бібліотек вказувались: “аполітичність, політично ненадійний, не має політичного довір’я”. У повоєнні роки в регіоні продовжувала розгортатись діяльність з “викриття ворожих елементів” в установах, організаціях, навчальних закладах [241, с. 630–633]. Була прийнята низка відповідних партійних рішень, у тому числі “Про підвищення пильності, посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” (лютий 1946 р.). Навіть була спеціально підготовлена Львівським обкомом КП(б)У пам’ятка для проведення чистки педагогічних і

культосвітніх кадрів (1947 р.) в якій давалось розпорядження замінити тих, хто “не вселяє політичної довіри”. На їх місце рекомендувалось одразу ж підібрати інших людей з числа місцевого партійно-радянського і комсомольського активу [241, арк. с. 442–443].

У повоєнні роки на плечі бібліотечних працівників регіону було покладено відповідальне завдання – “перевірити наявні книжкові фонди бібліотек, очистити їх від антирадянської літератури і в найкоротший термін розпочати широку пропаганду серед населення кращих творів радянських письменників” [106, арк. 8]. У цей час проблема кадрового складу була однією з основних у відновленні діяльності бібліотек, тому що на роботу поряд з бібліотекарями-професіоналами приходили нові люди, значна частина яких за своїм культурним, загальноосвітнім рівнем та спеціальною підготовкою не відповідала вимогам часу. Переважно це було притаманне районним та сільським бібліотекам, де часто посади завідувачів бібліотек та відділами обіймали люди без спеціальної підготовки та навичок бібліотечної роботи [17, арк. 178].

Особливо негативну картину являло собою комплектування кадрами сільських бібліотек, яке часто носило випадковий характер. Працівники сільських бібліотек здебільшого мали неповний рівень освіти (початкову або незакінчену середню освіту) і стаж бібліотечної роботи менше одного року. Така ситуація спостерігалась у регіоні ще досить тривалий час. Зокрема, в Івано-Франківській області працювало 959 бібліотечних працівників (1960 р.), з них з вищою освітою лише 74 особи, з незакінченою вищою – 25, з середньою спеціальною – 512, 43 бібліотечні працівники мали освіту за 7–9 класів і 4 працівники – лише початкову освіту [100, арк. 2]. Проте, незважаючи на такий якісний склад бібліотечних кадрів, заочно навчались у вузах лише 55 бібліотечних працівників і в середніх спеціальних закладах – 94 особи.

Велика кількість працівників, які не мали бібліотечної освіти, призводила до частої змінюваності, плинності кадрів. За відсутності

працівника бібліотеки тимчасово закривались або ж у них працювали випадкові люди. Значні кошти і сили затратувались на навчання і перепідготовку працівників, які згодом йшли з бібліотек. Наприклад, у багатьох бібліотеках, клубах, хатах-читальнях областей щомісяця змінювались завідувачі, а в деяких з них їх взагалі не було, що призводило не лише до погіршення стану діяльності бібліотек, а й взагалі до їх закриття. Так, у 1949 р. тільки в сільських бібліотеках Станіславщини змінилось 116 працівників із 152, лише в 5-ти сільських бібліотеках Жовтневого району за рік змінилось 20 працівників, зокрема в с. Сілець за рік змінилось 6 працівників [95, арк. 4]. У Волинській області з 569 бібліотекарів за 1951 р. звільнилось 112 [26, арк. 114], а в 1953 р. з півтори тисячі культосвітніх працівників області залишили місце роботи майже 800 [329, с. 20]. Велика плінність кадрів негативно відбивалась на роботі бібліотек, і, як свідчать архівні документи, бібліотеки були недоукомплектовані кадрами. Так, після війни у Тернопільській обласній бібліотеці для дітей та юнацтва було 2 з 18 працівників згідно зі штатом [395, с. 30].

Особливо критичним був стан кадрового забезпечення колгоспних бібліотек, у яких часто бібліотекарями працювали рахівники і помічники рахівників колгоспів, які не “проводили ніякої роботи з залучення читачів до бібліотеки та пропаганди літератури” [95, арк. 2]. Відповідальність за критичний стан бібліотечних кадрів, у першу чергу, покладалась на райкоми КПУ та райвиконкоми, які не підбирали в бібліотеки “освічених, політично грамотних працівників”, що могли б забезпечити проведення масово-політичної і культурно-освітньої роботи на селі. Тому вимагалось терміново укомплектувати сільські і колгоспні бібліотеки працівниками з числа найбільш освіченої молоді і, в першу чергу, комсомольців і колгоспників, які були б здатні забезпечити проведення масово-політичної роботи на високому ідейному рівні – “слід ліквідувати серйозні недоліки в доборі, розстановці та вихованні бібліотечних кадрів, забезпечивши найближчим часом всі бібліотеки кваліфікованими кадрами” [103, арк. 21].

Також передбачалось охопити всіх завідувачів сільських бібліотек заочним навчанням на бібліотечних відділах при технікумах підготовки культосвітніх працівників [95, арк. 2, 4–6; 103, арк. 21]. Відповідно, вимагалось призначати завідувачами міських та районних бібліотек осіб із середньою спеціальною освітою, завідувачами і бібліотекарями сільських бібліотек – осіб з закінченою середньою освітою. Переміщати, призначати і звільняти з роботи завідувачів і бібліотекарів міських, районних і сільських бібліотек можна було лише за наказами обласних відділів у справах культурно-освітніх установ.

Однак вказувалось, що багато бібліотекарів працювали “відірвано від читача” і займались тільки видачею книжок [453, с. 109]. В окремих районах зовсім не дбали про якісний добір кадрів, фахівців безпідставно звільняли з роботи. Так, у Войнилівському районі на Станіславщині завідувачами бібліотек призначали кулінара, агронома, меліоратора. А в Більшівцівському районі за рік змінилося 14 бібліотечних працівників. У цьому ж районі завідувачку сільської бібліотеки, яка мала середню освіту і заочно навчалася в культурно-освітньому технікумі, сільською радою було звільнено з роботи і за згодою районного відділу культури призначено на цю посаду працівника торгівлі (1959 р.). Тому в рішеннях органів місцевої влади акцентувалась увага на охопленні заочним навчанням у спеціальних навчальних закладах усіх осіб, які працювали в бібліотеках і не мали спеціальної бібліотечної освіти, та недопущення прийняття на роботу осіб без бібліотечної освіти [103, арк. 24].

Вирішуючи проблему кадрів, обласні відділи культурно-освітніх установ разом з обласними бібліотеками для дорослих уже з 1945 р. почали проводити перші семінари завідувачів районних бібліотек, а згодом групові та індивідуальні семінари-практикуми. Важливою формою підготовки бібліотекарів були курси з різними термінами навчання. Курси створювались, головним чином, для підготовки бібліотекарів сільських та районних бібліотек, особливо у післявоєнні роки. Для забезпечення кадрами сільських

бібліотек західних областей були створені постійно діючі шестимісячні курси в Терєбовлі (Тернопільська область) і у Львові. В 1948 р. такі ж курси організовані в місті Хусті Закарпатської області.

На курси у Львові брали бібліотекарів зі Львівської, Волинської, Станіславської і Дрогобицької областей з освітою не нижче 7 класів [13, арк. 5; 17, арк. 179]. При аналізуванні роботи цих курсів виявилось, що вони готували в основному завідувачів районних бібліотек. Тому була висловлена думка про необхідність підготовки кадрів для сільських бібліотек через семінари і короткотермінові курси [13, арк. 4].

На нараді працівників бібліотек західних областей УРСР про стан бібліотечної роботи у Львові (1946 р.) питання кадрового забезпечення займало особливе місце. Крім посилення ідеологічної роботи, серед основних завдань у галузі бібліотечної справи також відзначалось підвищення кваліфікації бібліотечних працівників через курси, семінари, наради тощо [17, арк. 90].

Директори обласних і завідувачі міськими і районними бібліотеками були введені в номенклатуру обкомів КП(б)У, а завідувачі сільських бібліотек – у номенклатуру райкомів КП(б)У. В постанові ЦК КП(б)У “Про стан бібліотек і заходи щодо поліпшення їхньої роботи” (1947 р.) приділялась увага питанню підбору і підвищенню ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації бібліотечних кадрів – завідувачі сільських бібліотек повинні мати середню закінчену освіту, а завідувачі районних і міських – вищу [20, арк. 20]. Але в більшості областей рішення ЦК КП(б)У про зміцнення складу директорів і завідувачів бібліотек комуністами й комсомольцями, що мали необхідну освіту і досвід роботи, не були виконані [20, арк. 110].

В цілому по Україні в кінці 40-х років констатувався незадовільний стан бібліотечних кадрів – з 4222 бібліотечних працівників системи комітету в справах культурно-освітніх установ вищу освіту мали 507 (12 %), середню – 1657 (39 %). Тільки 455 осіб працювали в бібліотеках понад 5 років, до 1

року – 2039. З 4222 осіб – 368 були членами і кандидатами в члени КП(б)У, 1169 були членами ЛКСМУ (1947 р.) [20, арк. 19].

У перші післявоєнні роки широко застосовувалось бібліотечне учнівство, яке було запроваджено з 1948 р. на основі постанови Ради Міністрів УРСР (1947 р.) [26, арк. 94]. Учніство було найефективнішою формою підготовки бібліотекарів середньої кваліфікації, чому сприяв тісний зв'язок теоретичного навчання з практикою, яка проводилась безпосередньо у відділах бібліотеки. З учнями проводились заняття за певною програмою, вони практично вивчали всі процеси бібліотечної роботи. Навчальний план передбачав близько 30 годин на тиждень виробничої роботи та 18 академічних годин теоретичних занять для вивчення бібліотечних предметів в обсязі програми бібліотечного технікуму. Учні розподілялись за відділами і під керівництвом наставників з найкваліфікованіших бібліотечних працівників освоювали виробничі процеси. В цілому підготовка бібліотечних працівників шляхом учнівства в бібліотеках цілком виправдала себе. Учніство було одним із важливих джерел поповнення бібліотек кадрами в умовах дефіциту бібліотечних спеціалістів. Після закінчення навчання учні направлялись до сільських бібліотек. Зокрема, тільки в 1950 р. при обласних, Золочівській міській, Радехівській і Городоцькій районних бібліотеках на Львівщині учнівство пройшли 20 осіб [325, с. 67].

Наприкінці 40-х років в Українській РСР активізувався процес формування кваліфікованих кадрів для бібліотек, складовим елементом якого була перепідготовка бібліотечних працівників, зокрема, було проведено по всіх областях 15-денні семінари з підвищення кваліфікації. Особливо поширився цей процес у західних областях, де потреба в кадрах для бібліотек була гострою. При технікумах підготовки культурно-освітніх працівників організовували одно- та шестимісячні курси перепідготовки бібліотечних кадрів. Проте для сільських і районних бібліотек до кінця 40-х років характерним залишався хронічний некомплект і значна плинність кадрів. За статистичними даними архівних документів, плинність керівних кадрів на

той час становила 20–60 %. Причин було багато, і одна з основних – матеріальна. Це відповідно позначалось на якості культурно-освітньої діяльності бібліотек, викликало тривогу партійних органів, особливо у західних регіонах.

У 60-х рр. в бібліотеках регіону продовжував спостерігатись дефіцит працівників із спеціальною освітою. Зокрема, в бібліотеках Івано-Франківської області (1967 р.) працювало 800 бібліотекарів, з них із середньою і вищою спеціальною освітою 588 осіб [106, арк. 10]. За відсутності фахівців до роботи залучалася громадськість. Так в Івано-Франківській області в 1967 р. в бібліотеках на громадських засадах працювало понад 1500 осіб [163, арк. 11]. Зазвичай це були люди без спеціальної освіти та без стажу практичної роботи, які забезпечували переважно технічні процеси та вели агітаційно-пропагандистську роботу. Особливо критичним був стан кадрового забезпечення у відомчих бібліотеках. Зокрема, в Івано-Франківській області із 103 штатних працівників у 205 відомчих бібліотеках лише 50 мали бібліотечну освіту [див. дод. Л].

В цей період у бібліотечній мережі почала створюватись система підвищення кваліфікації: заходи набували систематичного характеру, формувалася організаційна структура, застосовувався диференційований підхід у навчанні. Безпосередньо впливала на її організацію система методичного керівництва бібліотеками, яка формувалася на той час. Організація роботи з підвищення ідейно-політичного, культурного та професійного рівня бібліотечних працівників різних категорій була одним з основних завдань організаційно-методичної роботи обласної бібліотеки. Проводились, як правило, тематичні семінари, присвячені глибокому вивченню одного питання з використанням методів активної роботи слухачів: рефератів, доповідей, повідомлень, обговорень досвіду [90, арк. 45].

Семінари були однією з основних форм підвищення кваліфікації бібліотекарів. В перші повоєнні роки на семінари виносились загальні

питання – розглядались постанови партії та уряду про ідеологічну роботу, подавались методичні рекомендації з розробки планів роботи бібліотеки, аналізувались річні звіти тощо. Також проводились спеціальні заняття з практики бібліотечної справи – планування та облік бібліотечних фондів, форми бібліографічної роботи, масова робота з читачами тощо [86, арк. 9, 11].

По областях систематично проводились дводенні семінари культосвітніх працівників. Перший день відводився на читання доповідей, у першу чергу, на суспільно-політичні теми, де “роз’яснювались” постанови партії та уряду, а на другий день працювали секції, на яких розглядались окремі напрямки практичної роботи бібліотеки: методики обслуговування читачів; планування роботи; комплектування та організації книжкових фондів; навчали, як краще пропагувати ту чи іншу літературу; вивчали нові методичні та бібліографічні посібники; знайомили з новинками літератури.

Також практикувалось проведення семінарів безпосередньо на базі кращих районних та сільських бібліотек. Проте частими були випадки, коли навчання бібліотечних працівників на щомісячних семінарах було формальним або взагалі не проводилось. Так, у Ланчинському, Заболотівському, Отинянському, Галицькому районах Івано-Франківської області семінари культурно-освітніх працівників проводились від випадку до випадку, неорганізовано, була погано підготовлена тематика. А в Яблунові взагалі не проводились такі семінари [103, арк. 18].

Ще однією формою підвищенням кваліфікації були обласні семінари. Щорічно обласні бібліотеки проводили, як правило, по 3-4 п’ятиденні семінари, на які здебільшого викликались завідувачі районних і міських бібліотек та провідні фахівці цих бібліотек. Тематика обласних семінарів обов’язково тісно пов’язувалась з політичним і господарським життям країни, області. Також розглядались завдання бібліотек у світлі останніх рішень партії та уряду, аналізувалась та підсумовувалась робота бібліотек

області за певний відрізок часу, відвідувались показові бібліотеки, обмінювались досвідом та методикою роботи.

Часто на таких семінарах з лекціями та доповідями виступали працівники обласних бібліотек, лектори товариства “Знання”, представники партійних організацій. Так, в Івано-Франківській області (1968 р.) було проведено семінар завідувачів районних і міських бібліотек з питань обслуговування працівників сільського господарства книгою на базі Городенківської районної та Серафинської сільської бібліотек. Учасники семінару прослухали лекції науковців міста: “Досягнення науки і передового досвіду в сільському господарстві”, “Особливості і напрямки розвитку рослинництва області”, “Основні напрямки розвитку тваринництва в області”, “Матеріальна зацікавленість колгоспників у підвищенні продуктивності праці”. Головний бібліотекар Республіканської бібліотеки УРСР ім. КПРС надала учасникам семінару консультацію “Завдання бібліотек з обслуговування працівників сільського господарства в світлі рішень XXIII з’їзду КПРС і завдань п’ятирічного плану”. Бібліотекарі обмінялися досвідом роботи з питання “Спільна робота бібліотек із спеціалістами сільського господарства по пропаганді та впровадженні в практику колгоспного виробництва досягнень науки і передового досвіду” [90, арк. 45].

Обласні бібліотеки практикували також проведення міжрайонних та міжобласних семінарів завідувачів бібліотек та провідних фахівців. Так, у 1964 р. було проведено п’ятиденний міжобласний семінар методистів районних бібліотек Закарпатської та Івано-Франківської областей з питань організації методичної роботи в районі, в якому взяло участь 40 методистів [88, арк. 53]. У Волинській області проводились кожного кварталу районні і 2 рази в рік зональні семінари. До навчальних планів семінарів включались питання вивчення історико-партійної літератури, питання пропаганди і впровадження передового досвіду роботи бібліотек тощо [61, арк. 76]. Іноді за тематикою семінарів видавались рекомендаційно-бібліографічні

матеріали. Наприклад, при проведенні семінару працівників відділів обслуговування центральних бібліотек Волинської області на тему “Вдосконалення роботи бібліотек на допомогу атеїстичному вихованню трудящих” було видано рекомендаційно-бібліографічні матеріали “Атеїстичні переконання – кожній радянській людині” [210, арк. 26].

Для завідувачів сільських бібліотек організовувались районні семінари, орієнтовно раз у два місяці. Для їх проведення використовувалася примірна тематика, яка надсилалася з Республіканської бібліотеки УРСР ім. КПРС. У цю тематику методичний відділ обласних чи районних бібліотек вносив зміни відповідно до потреб того чи іншого району [90, арк. 47].

Менш масовою, але більш запитуваною формою підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, у першу чергу, районних та сільських бібліотек були практикуми. Суть їх полягала в тому, що певна категорія працівників бібліотек приїжджала на 4–6 днів до обласної бібліотеки для практичного вивчення певної ділянки роботи. З часом зміст і форма проведення практикумів змінювались: якщо в перші повоєнні роки вони були однією з найелементарніших форм підготовки бібліотечних працівників, головним чином, для сільських бібліотек, то згодом практикум став певною формою перепідготовки (навіть і кваліфікованих) бібліотечних працівників районних і міських бібліотек. Так, в Івано-Франківській області завідувачів читальних залів районних бібліотек пройшли практикум в обласній бібліотеці з питань редагування, впорядкування загальної картотеки газетно-журнальних статей та краєзнавчої картотеки при довідково-бібліографічному відділі [90, арк. 47]. В 1984 р. в м. Луцьк було проведено Всесоюзний семінар-практикум “Удосконалення контрпропагандної діяльності бібліотек” [49, арк. 106].

Особливо актуальним було проведення практикумів для працівників спеціальних бібліотек (технічних, медичних, сільськогосподарських тощо), переважна більшість яких не мала спеціальної освіти та не володіла знаннями з питань бібліотечної теорії [85, арк. 62]. Проведення практикумів, за

сприяння обласних та районних бібліотек, дозволяло зорієнтувати працівників спеціальних бібліотек та надати їм практичну допомогу в основних напрямках бібліотечної роботи: ведення документації, формування каталогів та картотек, створення бібліографічних покажчиків, організації виставок тощо.

Найбільш дієвою формою надання методичної і практичної допомоги бібліотекарям в областях вважались виїзди на місця, які здійснювала методична група обласної бібліотеки, що складалась з дирекції бібліотеки, методистів, окремих завідувачів відділів і бібліографів. Так, для надання методичної і практичної допомоги, перевірки стану діяльності бібліотек Івано-Франківської області в 1968 р. було здійснено 65 виїздів [90, арк. 44].

Також практикувалось проведення тематичних виїздів з метою вивчення стану, глибокого аналізу і практичної допомоги бібліотекам з окремих питань. Вони присвячувались методичній і практичній допомозі бібліотекам у пропаганді науково-природничої та атеїстичної літератури, налагодженні роботи нестационарних форм бібліотечного обслуговування населення, підготовці і проведенні Республіканської читацької конференції “Ленін і Україна”, виконанню основних умов Всесоюзного громадського огляду, присвяченого 100-річчю від дня народження В. Леніна, пропаганді матеріалів міжнародної наради комуністичних і робітничих партій та ін. Ряд виїздів було присвячено підготовці і проведенню районних семінарів. Такі виїзди були здійснені в Івано-Франківський, Богородчанський, Верховинський та Надвірнянський райони.

У 70-х роках уже визначились системні риси, основні форми підвищення кваліфікації. Для напрацювань того періоду характерним є комплексний підхід до проблеми, соціологічний аспект її подолання. Система підвищення кваліфікації розглядалася вже як частина загальної системи освіти і виховання фахівців, що вирішує завдання розширення загальнокультурного світогляду й підвищення майстерності. Для фахівців, які мали вищу небібліотечну освіту, створювались курси з бібліотечного

мінімуму різної тривалості з відривом та без відриву від виробництва. Для них, а також для молодих фахівців розповсюдженою формою навчання стало наставництво.

Додатково для нових працівників у спеціальних бібліотеках фахівці установи організовували лекції за темами, спеціальностями, галузями знань, профілями певної установи, організації, підприємства. Для вивчення досвіду роботи інших бібліотек використовувались відрядження й екскурсії до них. Розповсюдженою формою професійної самоосвіти був індивідуальний план підвищення кваліфікації конкретного працівника.

З актуальних питань бібліотечної роботи (відкритий доступ до фондів, пропаганда бібліотечно-бібліографічних знань, форми й методи ідейно-виховної роботи серед студентів) у бібліотеках ВНЗ організовувалися оперативні короткотермінові семінари. Як правило, на семінарах навчалися фахівці бібліотек одного профілю. Зазвичай проведення семінарів припадало на зимові та літні канікули студентів, коли бібліотекарі більшою мірою були звільнені від процесу обслуговування читачів. Для підбиття підсумків наукової роботи й обміну досвідом великими бібліотеками вищої школи, зазвичай університетськими, проводились науково-практичні конференції. Найчастіше вони набували не тільки міжуніверситетського, а й міжвідомчого характеру. Комплекс заходів, який забезпечував підвищення кваліфікації співробітників у кожній конкретній бібліотеці ВНЗ, організовувала її адміністрація разом із методистами.

Певне ідеологічне навантаження несло виробниче навчання – щотижня для колективів бібліотек проводились політінформації, працівники брали участь у різноманітних семінарах (“Марксистсько-ленінська програма по національному питанню і її здійснення в СРСР” та ін.) [90, арк. 53]. Також під час виробничого навчання читались лекції, відбувались огляди нових методичних матеріалів та бібліографічних посібників, розглядались актуальні питання бібліотечної роботи.

На початок 80-х років у кожній із областей регіону склалась система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, яка являла собою комплекс заходів, що забезпечував піднесення рівня діяльності бібліотек. Це семінари, науково-практичні конференції, заняття шкіл передового досвіду, практикуми, стажування, обласні курси тощо. Проводилась робота з підвищення ідейно-політичного і фахового рівня працівників в обласних бібліотеках. За затвердженими програмами щомісячно проводились заняття у відділах. Крім того, актуальні питання бібліотечної роботи вивчались на заняттях всього колективу, зокрема на теми: “Завдання і суть наукової організації праці в бібліотеках”, “Проблеми координації діяльності бібліотек” тощо [209, арк. 59].

Важливою і найбільш масовою формою підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів продовжували залишатись семінари, яких у середньому кожна районна бібліотека проводила щорічно 6-7. Так, в 1980 р. у Ровенській області було проведено 98 семінарів, з них за участю працівників обласної бібліотеки – 25 [220, арк. 78]. Теми, з якими виступали на семінарах працівники обласних бібліотек, були різноманітні, але обов’язково з ідеологічною складовою, наприклад, “Пропаганда бібліотеками ленінської теоретичної спадщини”, “Шляхи поліпшення науково-атеїстичної пропаганди як складової частини комуністичного виховання”, “Робота бібліотек на допомогу виробничим колективам із забезпечення успішного виконання соціалістичних зобов’язань” та ін. Програми семінарів включали виконання домашніх завдань, проведення показових масових заходів, обмін досвідом.

В обласних бібліотеках вивчався та узагальнювався досвід роботи окремих книгозбірень для поширення серед інших бібліотек області. Проводилась робота з пошуку унікальних форм культурно-масової роботи, тематики тощо. Матеріали за наслідками вивчення роботи бібліотек розглядались на сесіях рад народних депутатів, колегій обласних управлінь культури, готувались матеріали типу “Запровадьте в себе!”, зокрема, досвід

Ратнівської ЦБС (Волинська область) “Славимо подвиг переможців!”, з військово-патріотичного та інтернаціонального виховання [210, арк. 25].

Вивчення досвіду роботи окремих бібліотек для поширення серед інших бібліотек спричинило появу такої форми підвищення кваліфікації, як школи передового досвіду. Вони були започатковані ще в 60-х роках. Так, у Волинській області на виконання постанови колегії МК УРСР (1964 р.) було визначено 143 опорні бібліотеки, які перебудували свою роботу і стали школами передового досвіду [61, арк. 74].

Особливого розвитку школи передового досвіду набули у 80-х роках. Зокрема, у Волинській області діяли обласні школи передового досвіду з питань контрпропаганди (Маневицька ЦБС), з питань пропаганди природничо-наукових та атеїстичних знань (Володимир-Волинська ЦБС), з питань інформаційно-бібліографічної роботи (Луцька міська ЦБС) та інші [209, арк. 58; 210, арк. 25–29]. У 1980 р. на базі Свалявської ЦБ (Закарпаття) було проведено заняття школи передового досвіду на тему “Вдосконалення нестационарного обслуговування населення” [215, арк. 109]. В Рівенській області працювало п’ять шкіл передового досвіду з питань комплектування, використання та збереження книжкових фондів, з краєзнавчої та інформаційної роботи, з питань пропаганди сільськогосподарських знань та з питань атеїстичного виховання. Щорічно в них проводилось по два заняття. Також в області діяли ще 49 районних шкіл передового досвіду, в яких навчалось близько 400 осіб [220, арк. 79]. Для уніфікації цього процесу розроблялись інструктивно-організаційні документи, типу “Положення про школу передового досвіду з питань контрпропаганди”.

На базі обласних бібліотек організовувались курси підвищення кваліфікації, орієнтовно двохмісячні, на яких проходили перепідготовку працівники сільських бібліотек, що не мали спеціальної освіти [209, арк. 58]. Така система підвищення кваліфікації з різноманітними формами дозволяла покращити стан бібліотечних кадрів, особливо в книгозбірнях нижчого рівня та спеціальних бібліотеках.

Разом з тим, у другій половині 80-х років спостерігалось подальше погіршення якісного складу працівників бібліотек. Плинність кадрів в окремих ЦБС становила до 13 % (Волинська область) [60, арк. 5]. Серед основних причин такої ситуації вказувалась низька заробітна плата та матеріально-технічна незабезпеченість бібліотек, відсутність уваги до цієї категорії працівників культури з боку радянських та партійних органів.

Однак поступово утверджувалися інші погляди на бібліотеки, у тому числі як один із інститутів, що сприяє демократизації суспільства. Реалізація невід'ємного права людини на вільний доступ до інформації, переоцінка ролі бібліотек у суспільстві, перехід до існування в умовах ринкової економіки – ці та інші нові вимоги суспільства до бібліотечних працівників зумовили необхідність освоєння ними нових знань, підвищення відповідальності, ділової кваліфікації і творчої ініціативи. Наприклад, у Волинській обласній бібліотеці працював теоретичний семінар, в якому вивчалися питання розвитку національної культури і літератури, перебудови діяльності закладів культури в нових умовах господарювання, використання засобів комп'ютеризації в бібліотеках та ін. [212, арк. 14].

В організаційно-методичній роботі обласних книгозбірень регіону утвердилася система підвищення кваліфікації працівників ЦБС, зокрема щорічне проведення занять для директорів ЦБС у формі Днів керівника з діловими іграми і широким обміном досвіду. Для фахового навчання сільських бібліотекарів, які не мали спеціальної бібліотечної освіти, організовувалися обласні двомісячні курси, заняття яких проводили працівники обласних бібліотек [325, с. 112]. Широкої популярності набула також така форма підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, як виробничі навчання. Вони проводились як для всього колективу, так і для керівників структурних підрозділів, зокрема вивчались такі теми, як: “Організація роботи в нових умовах господарювання”, “Розвиток української національної культури” та ін. [213, арк. 14].

Отже, в західних областях України, крім розгалуженої мережі навчальних закладів, що готували кадри бібліотечних працівників, була сформована та розвинулась ціла система підвищення їх кваліфікації. Ідейно-політична тематика, тією чи іншою мірою, була представлена у всіх формах підвищення кваліфікації. Працівники бібліотек займались у системі партійного і комсомольського політичного навчання. Вони залучались до теоретичних семінарів, університетів марксизму-ленінізму, слухали лекції з ідейно-політичних питань в обласних бібліотеках, навчальних закладах.

Початковою формою підготовки бібліотекарів у регіоні були курси з різними термінами навчання. Курси створювались, головним чином, для підготовки бібліотекарів сільських та районних бібліотек, особливо у післявоєнні роки. До початку 80-х років у кожній із областей регіону склалась система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, яка являла собою комплекс заходів, що забезпечував зростання рівня діяльності бібліотек. Це семінари, науково-практичні конференції, заняття шкіл передового досвіду, практикуми, стажування, обласні курси тощо. Важливою і найбільш масовою формою підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів були різнопланові семінари.

В кінці 80-х років процеси демократизації та гуманізації в суспільстві зумовили освоєння бібліотечними працівниками нових знань, підвищення кваліфікації і творчої ініціативи. В системі підвищення кваліфікації бібліотечних працівників упроваджувалися нові форми, в тематиці спостерігалось відображення нових економічних відносин, відбувався розвиток національного відродження.

Сформована ще у 70-х рр. XX ст. рівнева структура системи підвищення кваліфікації кадрів у мережі бібліотек в основних своїх позиціях зберігається й дотепер і, як свідчить час і досвід, є оптимальним варіантом. Важливим і принциповим, що відрізняло колишню систему підвищення кваліфікації кадрів бібліотек на всіх рівнях від сьогодення, є те, що всі заходи, у тому числі й курси, досить складні за своєю підготовкою та

проведенням, організовувалися на громадських засадах на безоплатній основі.

Отже, в західних областях було створено мережу навчальних закладів, які спеціалізувались на підготовці кадрів для бібліотек. у цілому процес формування кадрів для бібліотек здійснювався за ідеологічними догмами та партійними постановами. Вся навчально-виховна робота в навчальних закладах була підпорядкована справі виховання і підготовки освічених, відданих комуністичній партії і радянській державі кваліфікованих бібліотечних працівників. Особлива увага зверталась на боротьбу із залишками буржуазної ідеології, систематично проводилась антирелігійна пропаганда.

Підвищення кваліфікації бібліотекарів було неодмінною умовою успішної пропаганди книги, організації культурно-масової роботи серед населення в СРСР. Було важливим не лише дати бібліотечну освіту, а й постійно та регулярно проводити навчання і виховання бібліотекарів відповідно із завданнями, які ставила комуністична партія.

Зміна соціальних акцентів у другій половині 80-х років при пошуках місця бібліотеки та бібліотекаря в суспільстві визначала відповідні підходи до організації фахової підготовки бібліотечних кадрів, стану освіти бібліотекарів, підвищення кваліфікації, вимоги до професії.

ВИСНОВКИ

Дослідження розвитку бібліотечної справи в західноукраїнських областях показало суттєву залежність її стану від державної політики в галузі бібліотечного будівництва та особливостей соціально-економічного й історико-культурного життя регіону. Політичне і соціально-культурне життя в західному регіоні України істотно відрізнялося від загальносоюзних стандартів, що було зумовлене своєрідністю історії краю в дорадянські часи. Ці особливості стали певним гальмуючим фактором на шляху процесів радянзації регіону.

Хоча бібліотечна справа в західних областях розвивалася як складова частина загальносоюзної, її розвиток залежав від державної політики в галузі бібліотечного будівництва та особливостей соціально-економічного й історико-культурного життя регіону. Встановлення радянського режиму в західних областях УРСР супроводжувалось впровадженням комуністичної ідеології серед населення. Найвагомішим інструментом у процесі радянзації стала радянська культурна політика, яка серед іншого передбачала ліквідацію бібліотек громадських організацій та державних установ, що функціонували в міжвоєнний період, і створення натомість мережі культурно-освітніх закладів, де бібліотеки займали головне місце. Діяльність бібліотек у регіоні носила суперечливий характер. Поряд з прогресивним впливом на населення, що полягав у підвищенні та підтримці певного культурно-освітнього та інформаційного рівня, існували й негативні явища, в першу чергу, заідеологізованість бібліотечної діяльності.

Розвиток бібліотечної справи в західноукраїнських областях в окреслених хронологічних межах поділяється на три періоди:

- період ліквідації бібліотечної мережі попередніх державних устроїв та формування основ радянської бібліотечної справи (1939 – 1959 рр.);
- період подальшого розвитку бібліотечної справи, упорядкування та централізація мережі масових бібліотек (1960 – перша половина 1980-х рр.);

- розвиток бібліотечної справи з урахуванням процесів перебудови у суспільстві (1985 – 1991 рр.).

В першому періоді загальні закономірності розвитку бібліотечної справи в Україні в західних областях характеризувалися специфічними проявами та особливою увагою з боку партійного і радянського керівництва. Головними завданнями бібліотечної справи в цей період було перенесення в західноукраїнські області принципів та вимог радянського бібліотекознавства і побудова бібліотечної мережі з “чистого аркуша”. Одним з головних показників розвитку мережі книгозбірень були кількісні параметри, що мало вплив на не зовсім раціональне кількісне зростання установ.

У другому періоді органами державної влади була здійснена спроба упорядкувати мережу бібліотечних установ та провести її реформування згідно з планами централізації всієї бібліотечної галузі країни. Бібліотечна справа у 60-х – першій половині 80-х років, хоча й справляла враження динамічності, залишалась повністю контрольованою партійно-державним апаратом і переважно дотримувалася принципу “партійності бібліотек”, який певною мірою нівелював творчість бібліотекарів. Тоталітарний режим використовував бібліотеки в ідеологічних цілях та докладав зусилля до підвищення їх ролі у комуністичному вихованні.

Третій період характеризувався поступовим трансформуванням бібліотечної справи з урахуванням процесів демократизації і перебудови в суспільстві, національного відродження. У функціонуванні бібліотечної системи регіону проявились негативні тенденції, які свідчили про зниження ролі бібліотек у житті людей та падіння їх престижу. Ці процеси проявлялись, перш за все, у скороченні відвідування бібліотек, книговидачі, зростання частки випадкових пасивних читачів. Перед бібліотеками постало завдання активізувати роботу, спрямовану на підвищення авторитету, перебудувати систему управління інформаційною справою, організувати обмін ідеями, нестандартними підходами для вирішення проблем функціонування бібліотек у нових умовах господарювання, адаптації їх до

ринкової економіки. Важливою складовою роботи бібліотек стало більш уважне ставлення до вивчення місця читання серед інших видів культурної, навчальної діяльності читачів, факторів, які впливають на характер вибору книг, інтереси та уподобання користувачів, вплив бібліотеки і бібліотекаря на читацьку діяльність. Бібліотекарі вже не “диктували”, що краще для читача.

Доведено, що ставлячи за завдання зміцнення й поширення радянської в західноукраїнських областях, де було нестабільне та суперечливе ставлення до соціалістичного ладу, влада використовувала різноманітні інструменти та форми впливу на суспільну думку, серед яких особливе місце займали бібліотеки. Темпи розвитку бібліотечної мережі, відсоток охоплення населення бібліотечним обслуговуванням, зростання книжкових фондів у західних областях були вищі, ніж в цілому по Україні. Водночас ідеологічна складова, формальний підхід до бібліотечної справи, акцентування уваги на кількісних показниках значно нівелювали ефективність діяльності бібліотек як інформаційних та культурно-освітніх установ.

Встановлено, що науково-освітній та соціально-економічний розвиток регіону зумовили появу системи відомчих бібліотек, зокрема освітніх, наукових та медичних закладів, бібліотек виробничого спрямування (профспілкових, технічних та сільськогосподарських). Вказані книгозбірні, відповідаючи за бібліотечне обслуговування інформаційних потреб спеціалістів певних сфер, одночасно були інструментом поширення комуністичної ідеології та пропаганди радянського способу життя в регіоні. Констатується, що діяльність переважної більшості відомчих бібліотек була формальною та неефективною.

Складні й суперечливі події політичної, соціальної, культурної сфер визначали форми і методи діяльності бібліотек у західних областях. Індивідуальна та масова робота з читачами, виставки, читацькі конференції, інформаційно-бібліографічне обслуговування сприяли ліквідації неписьменності, розвитку освіти, культури, інформаційному обслуговуванню галузей народного господарства. Водночас на форми та

методи роботи книгозбірень значний вплив мали ідеологічна складова діяльності бібліотек, ступінь впливу урядових структур на культурно-освітні процеси, що відбувалися в державі, характер і світогляд радянської бюрократії. Широко використовуючи різноманітні форми й методи впливу на читачів, бібліотекарі впроваджували в життя відповідальні завдання партії та уряду, провадили ідейно-політичне виховання підростаючого покоління шляхом розгортання агітаційно-масової і пропагандистської роботи. Активно пропагувалися джерела марксизму-ленінізму, матеріали КПРС та КПУ, документи з'їздів, пленумів ЦК, постанови та інша ідеологічна продукція.

Все це гальмувало розвиток культурно-освітньої роботи, звужувало її форми і методи, породжувало формалізм, відірваність від життя. В пропаганді книги, в роботі з читачами було багато компанійщини, шаблону і формалізму. Іноді захоплюючись організаційною стороною, бібліотечні працівники випускали головне – індивідуальний підхід до читачів, максимальне задоволення їх інтересів і запитів на книгу.

У зв'язку з політичними подіями кінця 80-х років – демократизацією, гласністю, значно розширився спектр та зміст запитів читачів бібліотек освітніх закладів. Зусилля бібліотекарів спрямовувалися на подолання розриву між потребами у книзі і формами бібліотечного обслуговування. Акцент зміщувався на більш повне й оперативне задоволення фактичних і прогнозованих потреб читачів. Відхід від ідеологічних догм сприяв зосередженню уваги на виконанні бібліотеками їх родових функцій – бути інформаційними, культурними, рекреаційними центрами для користувачів.

При розвитку широкої мережі бібліотек водночас у регіоні не вистачало кваліфікованих кадрів. Особливо в низовій ланці працювало багато бібліотекарів без відповідної освіти та стажу роботи. Не покращило ситуацію й прибуття фахівців зі східних та центральних областей. Відповідно, у повоєнні роки в західних областях створювалася та розширювалася мережа середніх навчальних закладів, які спеціалізувались на підготовці кадрів для бібліотек. У 50-х роках уже в кожній області регіону функціонував такий

заклад, однак дефіцит кадрів зберігався. Вся навчально-виховна робота в навчальних закладах була підпорядкована справі виховання і підготовки освічених, відданих комуністичній партії і радянській державі кваліфікованих бібліотечних працівників, тому що процес формування кадрів для книгозбірень здійснювався за ідеологічними догмами та партійними постановами. Особлива увага зверталась на боротьбу із залишками “буржуазної” ідеології, систематично проводилась антирелігійна пропаганда. В основі викладання всіх предметів лежав принцип більшовицької партійності.

Неодмінною умовою успішної пропаганди книги, організації культурно-масової роботи серед населення в СРСР було підвищення кваліфікації бібліотекарів. Важливим було не лише дати бібліотечну освіту, а постійно й регулярно проводити навчання та виховання бібліотекарів відповідно із завданнями, які ставила комуністична партія. В західних областях України, крім розгалуженої мережі навчальних закладів, була сформована та розвинулась ціла система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, де ідейно-політична тематика, тією чи іншою мірою, була представлена у всіх її формах. У кінці 80-х років процеси демократизації та гуманізації в суспільстві зумовили освоєння бібліотечними працівниками нових знань, підвищення кваліфікації і творчої ініціативи. Зміна соціальних акцентів при пошуках ролі й місця бібліотеки та бібліотекаря в суспільстві визначала відповідні підходи до організації фахової підготовки бібліотечних кадрів, стану освіти бібліотекарів, вимоги до професії.

Організація бібліотечної справи в регіоні за радянським зразком призвела до виокремлення у спецховища або знищення фондів книгозбірень, утворених у попередні роки. В подальшому радянська влада приділяла досить велику увагу формуванню фондів бібліотек, у тому числі й очищенню їх від небажаної, з тих чи інших позицій, літератури. Значної шкоди фондам у досліджуваний період завдавала робота численних комісій,

що здійснювали “чистки” з ідеологічних причин. Надмірність у масових бібліотеках літератури суспільно-політичної тематики, творів класиків марксизму-ленінізму, партійних документів зумовлювала дисбаланс між накопиченням і використанням фондів: у бібліотеках нагромаджувалися великі за обсягом маловикористовувані або зовсім невикористовувані видання.

У другій половині 1980-х років розпочався процес розкриття фондів літератури спеціального зберігання. Було реалізовано один із напрямів загального процесу перебудови та демократизації суспільного життя в країні – відкрито доступ до великої кількості видань з фондів книгозбірень, які радянська ідеологія раніше вважала шкідливими, ворожими й небезпечними.

Отже, бібліотечна справа західних областях УРСР розглядається в історичному і культурологічному плані як соціальний інститут, що зберігав духовні цінності, сприяв ліквідації неписьменності та науково-інформаційному розвитку регіону. Хоча у пропаганді книги, роботі з читачами було багато компанійщини, шаблону і формалізму, а бібліотеки виконували ідеологічне замовлення партійних та радянських органів, у цілому зберігалась загальнокультурна спрямованість роботи книгозбірень, індивідуальний підхід до читачів та максимальне задоволення їх інтересів і запитів на книгу.

Врахування помилок минулих часів у підході до діяльності бібліотек сприятиме модернізації державного управління бібліотечною справою в Україні, що, у свою чергу, має поліпшити загальний стан справ вітчизняних бібліотек та прискорить розбудову в країні інформаційного суспільства, яке базується на освіті, знаннях, інформації та культурі; створить оптимальні можливості для задоволення інформаційних, культурних, освітніх, дозвіллевих потреб населення регіону.

Додаток А

План розподілу випусників політосвітніх шкіл УРСР у 1941 р.

	Всього	Зокрема по школах				
		Черкаська	Харківська	Артемівська	Олександрійська	Тульчинська
Випусників	281	55	55	44	61	66
з них направлено в західні області	109	19	22	16	25	27
<i>Волинська</i>	17	2	3	2	6	4
<i>Дрогобицька</i>	13	2	2	1	4	4
<i>Львівська</i>	15	2	3	3	3	4
<i>Ровенська</i>	28	5	6	3	7	7
<i>Станіславська</i>	8	1	2	1	2	2
<i>Тернопільська</i>	13	2	2	4	2	3
<i>Чернівецька</i>	15	5	4	2	1	3

Складено на підставі: 109, арк. 50-51.

Додаток Б

**Бібліотечна мережа Комітету в справах КОУ
в західних областях УРСР (1940–1945 рр.)**

Область	Бібліотек на 01.01.1941	Бібліотек на 01.01.1945	Надіслано літератури з держлітфо нду і Наркомосу УРСР (тис.)	Бібліотек на 01.01.1946
Волинська	61	21	45,6	135
Дрогобицька	57	52	49,1	154
Закарпатська	-	-	-	487
Львівська	111	28	48,9	175
Ровенська	94	24	39,7	150
Станіславська	77	22	48,0	170
Тернопільська	70	51	51,9	256
Чернівецька	18	41	30,9	94
Всього	488	239	314,1	1621

Складено на підставі: 241, с. 247-248; 325.

Додаток В

План розгортання мережі бібліотек Комітету в справах КОУ у західних областях УРСР на 1941 р.

Область	Міських і районних бібліотек		Сільських бібліотек	Розподіл асигнувань на комплектування бібліотек (у тис. крб)
	всього	в т. ч. дитячих		
Волинська	35	3	30	275
Дрогобицька	31	2	27	240
Львівська	46	5	92	540
Ровенська	32	2	30	285
Станіславська	40	3	29	325
Тернопільська	42	3	30	345
Чернівецька	19	2	10	140
РАЗОМ	245	20	248	2150

Скл
аде
но
на
під
ста
ві:
109, арк. 26-27.

Додаток Г

Розгортання у Львівській області мережі бібліотек Комітету в справах КОУ в 1940-х рр.

	Роки						
	1940	1944	1945	1946	1947	1948	I півр. 1949
Всього бібліотек	118	74	134	158	171	207	224
Книжковий фонд	н.д.	н.д.	416809	620075	871202	1025600	111730
Кількість читачів	н.д.	н.д.	н.д.	66230	89601	141428	147667

Складено на підставі: 241, с. 613.

Додаток Д

Мережа масових бібліотек в УРСР (наприкінці року)

	Роки								
	1940	1945	1950	1960	1970	1975	1980	1985	1990
Українська РСР	22295	4844	34913	32645	27608	26881	26233	25978	25644
у т.ч. в західних областях	2189	1424	9844	7674	6525	6714	6736	6744	6632
<i>Волинська</i>	360	198	1625	1030	771	837	842	840	837
<i>Закарпатська</i>	...	...	973	930	819	823	812	818	767
<i>Івано-Франківська</i>	557	132	1358	1010	961	896	879	888	884
<i>Львівська</i>	708	300	2260	1897	1577	1714	1751	1747	1724
<i>Ровенська</i>	130	116	1312	965	838	839	857	852	848
<i>Тернопільська</i>	434	335	1705	1279	955	1033	1027	1027	1007
<i>Чернівецька</i>	...	343	611	563	604	572	568	572	565

Складено на підставі: 245, с. 457–458; 246, с. 194; 248, с. 343–345.

Додаток Е

Розвиток мережі бібліотек у Рівенській області (1947-1991 рр.)

	Роки												
	1947	1949	1959	1970	1971	1975	1977	1978	1980	1983	1985	1990	1991
Всього	304	764	н.д.	н.д.	1409	1405	н.д.	н.д.	1459	1419	н.д.	н.д.	н.д.
Системи Міністерства культури (Комітету в справах КОУ)	198	225	683	788	798	805	811	817	826	822	817	813	809
профспілкових	9	20	81	36	35	24	н.д.	н.д.	23	24	н.д.	н.д.	н.д.
приклубних (при хатах-читальнях)	96	466	н.д.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
відомчих	н.д.	53	21	63	55	54	н.д.	н.д.	98	57	н.д.	н.д.	н.д.
шкільних	н.д.	н.д.	н.д.	519	521	522	н.д.	н.д.	512	516	н.д.	н.д.	н.д.
колгоспних	1		11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Складено на підставі: 134, арк. 31; 136, арк. 2; 138, арк. 7; 151, арк. 2, 152, арк. 2-3, 199, арк. 2.

Додаток Ж

Розвиток мережі бібліотек у Чернівецькій області (1940–1986 рр.)

	Роки														
	1940	1944	1945	1947	1949	1952	1960	1965	1969	1972	1975	1976	1979	1983	1986
Бібліотеки системи МК (Комітету в справах КОУ), в т. ч.	59	38	67	98	123	116	322	396	467	490	499	511	525	528	529
обласних	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3
районних	13	13	13	13	14	14	14	12	12	11	11	10	10	10	10
сільських	41	21	48	75	90	124	286	341	395	419	424	435	449	499	499
дитячих	1	-	-	4	11	19	16	12	15	15	16	16	16	16	17
міських	2	3	4	4	6	7	4	29	43	44	46	48	47	-	-
<i>при них пересувок</i>	<i>н.д.</i>	<i>н.д.</i>	<i>н.д.</i>	<i>243</i>	<i>435</i>	<i>н.д.</i>	<i>810</i>	<i>953</i>	<i>786</i>	<i>673</i>	<i>665</i>	<i>660</i>	<i>713</i>	<i>н.д.</i>	<i>616</i>
Профспілкових	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	138	108	103	н.д.	н.д.	38	36	36
Профтехосвіти	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	6	11	12	н.д.	н.д.	17	16	17
Навчальних закладів (вищих та середніх)	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	18	19	27	н.д.	н.д.	26	25	25
Медичних	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	28	28	н.д.	н.д.	26	23	25
Технічних	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	7	9	43	н.д.	н.д.	40	41	49
Шкільних	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	374	474	458	н.д.	н.д.	416	415	413
Наукових установ	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	9	н.д.	н.д.	6	5	2
Інших відомств	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	33	95	35	н.д.	н.д.	38	38	43
ВСЬОГО	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	538	1211	1201	н.д.	н.д.	1132	1127	1127

Складено на підставі: 172, арк. 26, 77–78; 173, арк. 2, 40; 175, арк. 1; 176, арк. 1; 192, арк. 4; 193, арк. 42–43; 195, арк. 3–7; 196, арк. 1; 197, арк. 1; 198, арк. 5; 200, арк. 29; 201, арк. 25; 223, арк. 53, 224, арк. 42.

Додаток 3

Кількість колгоспних бібліотек на 01.01.1953 р. в УРСР та групування за фондом

	Всього колгоспів	Всього колгоспних бібліотек	В % до кількості колгоспів	За кількістю книг у фонді		
				до 100	від 101 до 500	більше 501
Українська РСР	16154	7692	47,6	1423	4605	1664
у т.ч. в західних областях	4091	1603	39,1	446	983	174
<i>Волинська</i>	589	395	67,1	170	217	8
<i>Дрогобицька</i>	416	271	65,1	105	120	46
<i>Закарпатська</i>	297	120	40,4	-	86	34
<i>Львівська</i>	560	14	2,5	3	8	3
<i>Ровенська</i>	537	105	19,6	36	69	-
<i>Станіславська</i>	553	209	37,8	15	172	22
<i>Тернопільська</i>	881	419	47,6	117	274	28
<i>Чернівецька</i>	258	70	27,1	-	37	33

Складено на підставі: 236, с. 121-123.

Додаток К

Кількість бібліотек усіх типів в УРСР за 1964 р.

	Всього бібліотек	К-ть бібліотек на 100 населених пунктів	К-ть населених пунктів, які не мають бібліотеки	К-ть бібліотек у середньому на 10 тис. населення
Українська РСР	70686	59	13903	9
у західних областях	15614	73	2488	9
в т. ч.				
<i>Волинська</i>	2006	60	466	10
<i>Закарпатська</i>	1649	81	140	8
<i>Івано- Франківська</i>	1946	85	115	8
<i>Львівська</i>	4237	62	789	10
<i>Ровенська</i>	1995	70	314	9
<i>Тернопільська</i>	2523	89	115	10
<i>Чернівецька</i>	1258	65	549	9

Складено на підставі: 9, арк. 227.

Додаток Л
Мережа відомчих бібліотек Івано-Франківської області та їх кадрове забезпечення (1965 р.)

	К-сть бібліотек	Фонд	К-сть бібліотек, що дали інформацію про читачів	К-сть читачів	К-ть бібліотек, що дали інформацію про штатних бібліотечних працівників	У них штатних працівників	За освітою			
							з вищою	у т. ч. бібліотечною	з середньою	у т. ч. бібліотечною
Всього	205	1590922	199	54162	66	103	38	20	63	30
Бібліотеки навчальних закладів	36	840368	36	25322	30	50	24	10	24	12
<i>Вищих навчальних закладів</i>	2	347826	2	8113	2	19	12	6	6	2
<i>Бібліотеки технікумів та ін. середніх спеціальних навчальних закладів</i>	16	302944	16	9086	15	16	7	2	9	6
<i>Бібліотеки ПТУ</i>	18	189598	18	8123	13	15	5	2	9	4
Технічні та інші спеціальні бібліотеки	169	750554	163	28840	35	53	14	10	39	18
<i>Центральних та місцевих організацій та установ</i>	45	332991	40	6985	19	28	8	7	20	10
<i>Технічні та довідкові бібліотеки підприємств</i>	55	88357	55	8271	6	6	-	-	6	2
<i>Бібліотеки наукових установ, проектних організацій</i>	8	117660	7	801	4	6	-	-	6	4
<i>Бібліотеки радгоспів, лісозахисних станцій</i>	3	3024	3	184	-	-	-	-	-	-
<i>Бібліотеки медичних установ</i>	56	205894	56	12526	7	13	6	3	7	2
<i>Інші</i>	2	2663	2	73	-	-	-	-	-	-

Складено на підставі: 93, арк. 3-9.

Додаток М

Розподіл за освітою бібліотечних працівників масових бібліотек системи МК УРСР (наприкінці 1971 р.)

	Всього бібліотек	Працівників	Розподіл за освітою			
			з вищою	у т.ч. спеціальною	з середньою спеціальною	без спеціальної освіти
Українська РСР	20797	29987	5555	4268	14256	10176
у західних областях	5823	7671	953	766	4380	2338
у т. ч.						
<i>Волинська</i>	728	964	115	103	585	264
<i>Закарпатська</i>	726	914	101	79	522	291
<i>Івано-Франківська</i>	769	1065	149	127	576	340
<i>Львівська</i>	1420	1907	247	181	1121	539
<i>Ровенська</i>	798	1033	102	95	546	385
<i>Тернопільська</i>	897	1152	137	112	688	327
<i>Чернівецька</i>	485	636	102	69	342	192

Складено на підставі: 42, арк. 22.

Додаток Н

Централізація бібліотек в УРСР (1980-1984 рр.)

	Кількість ЦБС		Бібліотек у них (1984)
	1980	1984	
Українська РСР	552	774	22260
у т. ч. в західних областях	107	132	6272
<i>Волинська</i>	15	18	803
<i>Закарпатська</i>	15	16	747
<i>Івано-Франківська</i>	14	17	828
<i>Львівська</i>	24	33	1576
<i>Ровенська</i>	16	18	814
<i>Тернопільська</i>	13	18	979
<i>Чернівецька</i>	10	12	525

Складено на підставі: 46, арк. 8; 50, арк. 8

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. АРХІВНІ ТА РУКОПИСНІ МАТЕРІАЛИ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ

Фонд 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

Опис 30

1. Спр. 632. Доповідні записки, довідки обкомів КП(б)У, Міністерств УРСР в ЦК КП(б)У про заходи щодо поліпшення позашкільної роботи з дітьми. 1947 р. – 143 арк.
2. Спр. 633. Довідки промислового відділу ЦК КП(б)У, Міністерства лісової промисловості і комунального господарства Укооппромради про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 25 листопада 1946 р. “Про заходи щодо поліпшення позашкільної роботи з дітьми”. – 48 арк.
3. Спр. 634. Інформації члена комісії допомоги дітям при ЦК ВКП(б), доповідні записки Управління кадрів ЦК КП(б)У, Міністерств Держконтролю і охорони здоров'я, постанови обкомів КП(б)У про стан дитбудинків УРСР і заходи щодо поліпшення їх роботи. 1947 р. – 140 арк.
4. Спр. 1996. Інформації обкомів КП(б)У про стан ідеологічної та масово-політичної роботи. Т. III. 1950 р. – 166 арк.

Опис 70

5. Спр. 163. Проекти постанов ЦК КП(б)У та РНК УРСР про роботу культосвітніх установ, партійних, радянських і господарських установ. 1943 рр. – 22 арк.
6. Спр. 2445. Інформації обкомів КП України про виконання постанови ЦК КПРС від 22.12.1959 р. і ЦК КП України від 26.01.1960 р. “Про покращення бібліотечної справи в країні”. – 276 арк.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ**

Фонд 2. Рада Міністрів УРСР

Опис 8

7. Спр. 2046. Матеріали про діяльність масових бібліотек України. 1949–1950 рр. – 136 арк.

Опис 10

8. Спр. 1032. Листування з ЦК КП України, Міністерством культури, центральними організаціями УРСР з питань роботи клубів, бібліотек, музеїв інших КОУ. Т. I. 1961–1962 р. – 177 арк.

Опис 13

9. Спр. 744. Матеріали з питань роботи клубів, бібліотек, музеїв та інших культурно-освітніх закладів і розвитку художньої самодіяльності в Українській РСР. 1965 р. – 313 арк.

Фонд 2605. Українська Рада профспілок

Опис 8

10. Спр. 408. Матеріали про стан і роботу профспілкових бібліотек на Україні за 1951 р. – 79 арк.
11. Спр. 4298. Постанови і довідки ОРПС про стан і заходи щодо покращення роботи профспілкових бібліотек УРСР. 1964 р. – 135 арк.
12. Спр. 7623а. Зведені статистичні звіти (УРПС і ОРПС) про роботу профспілкових бібліотек республіки за 1970 р. – 112 арк.

Фонд 4762. Комітет у справах КОУ при Раді Міністрів УРСР

Опис 1

13. Спр. 5. Стенограма засідання начальників управлінь і відділів комітету про стан культосвітньої роботи в західних областях УРСР. 18.06.1945 р. – 79 арк.
14. Спр. 9. Зведений річний звіт комітету про роботу бібліотек за 1945 р. – 17 арк.
15. Спр. 10. Зведений статистичний звіт комітету про мережу бібліотек в областях УРСР станом на 01.01.1946 р. – 8 арк.

16. Спр. 36. Доповідні записки комітету про стан культурно-освітньої роботи в УРСР, направлені РМ УРСР за 1946 р. Т. II. – 171 арк.
17. Спр. 42. Доповідні записки, довідки про стан бібліотечної роботи в УРСР, направлені в ЦК КП(б)У і Раду Міністрів УРСР за 1946 р. – 197 арк.
18. Спр. 52. Річні звіти про роботу обласних бібліотек для дітей та юнацтва за 1946 р. – 270 арк.
19. Спр. 119. Доповідні записки, довідки про стан роботи бібліотек, направлені ЦК КП(б)У за 1947 р. Т. I. – 114 арк.
20. Спр. 120. Доповідні записки, довідки про стан роботи бібліотек, направлені ЦК КП(б)У за 1947 р. Т. 2. – 124 арк.
21. Спр. 197. Доповідні записки, довідки про стан роботи культурно-освітніх установ, направлені в ЦК КП(б)У за 1948 р. Т. I. – 246 арк.
22. Спр. 408. П'ятирічний план комітету розвитку мережі масових бібліотек на 1950–1955 рр. – 16 арк.
23. Спр. 508. Зведений річний звіт про роботу комітету за 1951 р. – 83 арк.
24. Спр. 509. Довідки, доповідні записки управління бібліотек комітету про роботу бібліотек УРСР за 1951 р. – 167 арк.
25. Спр. 521. Річні звіти обласних відділів комітету про роботу бібліотечних секторів за 1951 р. Т. II (Станіславського-Чернівецького). – 146 арк.
26. Спр. 624. Листування з ЦК КП(б)У і Радою Міністрів УРСР про роботу бібліотек УРСР за 1952 р. – 142 арк.

Фонд 5116. Міністерство культури УРСР

Опис 9

27. Спр. 55. Довідки про роботу бібліотек за 1953 р. Т. I. – 269 арк.
28. Спр. 100. Звіт Дрогобицької обласної бібліотеки для дітей та юнацтва за 1954 р. – 24 арк.
29. Спр. 270. Довідки про роботу бібліотек інших відомств за 1957 р. – 225 арк.
30. Спр. 356. Довідки про роботу бібліотек для дітей та юнацтва за 1960 р. Т. II. – 234 арк.

31. Спр. 383. Звіти обласних бібліотек для дітей та юнацтва за 1961 р. Т. IV (Чернігівська, Чернівецька). – 182 арк.
32. Спр. 474. Листування з обласними бібліотеками з питань комплектування книжкових фондів за 1966 р. Т. II. – 125 арк.
33. Спр. 495. Листування з Міністерством культури СРСР з питань видавничої діяльності, наукової роботи бібліотек за 1968 р. – 232 арк.

Опис 12

34. Спр. 2. Накази МК СРСР та Міністерства ВССО СРСР за 1953 р. – 92 арк.
35. Спр. 32. Річний звіт про навчально-виховну роботу Дубнівського ТПКОП. 1954 р. – 24 арк.
36. Спр. 33. Річний звіт про навчально-виховну роботу Ківерцівського ТПКОП. 1954 р. – 43 арк.
37. Спр. 36. Річний звіт про навчально-виховну роботу Львівського ТПКОП 1954 р. – 45 арк.
38. Спр. 41. Річний звіт про навчально-виховну роботу Самбірського ТПКОП 1954 р. – 85 арк.
39. Спр. 43. Річний звіт про навчально-виховну роботу Терехівського ТПКОП 1954 р. – 31 арк.
40. Спр. 47. Річний звіт про навчально-виховну роботу Хустського ТПКОП 1954 р. – 91 арк.
41. Спр. 48. Річний звіт про навчально-виховну роботу Чернівецького ТПКОП 1954 р. – 44 арк.
42. Спр. 224. Зведені дані про розвиток мереж і установ мистецтва і культури та перспективну потребу і підготовку спеціалістів на 1971–1980 рр. – 35 арк.

Опис 19

43. Спр. 32. Інформації в ЦК Комуністичної партії України, Раді Міністрів УРСР про організацію і стан бібліотечної роботи в республіці. – 105 арк.
44. Спр. 33. Інформації в Міністерство культури СРСР про роботу бібліотек республіки. 1974 р. – 55 арк.

- 45.Спр. 128. Зведені статистичні звіти міністерства про роботу мережі бібліотек і масових бібліотек за 1974 р. – 37 арк.
- 46.Спр. 1354. Інформації в Міністерство культури УРСР про роботу бібліотек республіки. 1980 р. – 139 арк.
- 47.Спр. 1596. Інформації, листи в ЦК Комуністичної партії України і Раду Міністрів УРСР про стан і подальше покращення бібліотечної роботи в республіці за 1981 р. – 139 арк.
48. Спр. 1599. Документи XXIII пленарного засідання Міжвідомчої ради міністерства з питань бібліотечної роботи (план, рішення, доповіді). 1981 р. – 56 арк.
- 49.Спр. 2354. Інформація в ЦК Комуністичної партії України і Раду Міністрів УРСР про стан і подальше покращення бібліотечної роботи в республіці за 1984 р. – 123 арк.
50. Спр. 2356. Листування з Міністерством культури СРСР про стан і організацію бібліотечної роботи в республіці за 1984 р. – 54 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фонд Р-295. Статистичне управління Волинської області

Опис 7

51. Спр. 3445. Описи спеціальних і технічних бібліотек на 01.01.1957 р. – 374 арк.
52. Спр. 5709. Доповідні записки обласного статуправління за 1960 р. – 112 арк.

Фонд Р-480. Волинська обласна бібліотека для дорослих

Опис 1

53. Спр. 70. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1949 р. – 37 арк.

Опис 2

54. Спр. 60. Інформація про роботу бібліотек Волині в 1959 р. – 28 арк.
55. Спр. 244. Аналіз роботи бібліотек Волинської області за 1969 р. – 14 арк.
56. Спр. 393. Документи про централізацію бібліотек області (перспективний план, рішення, інформація) за 1974 р. – 45 арк.

57. Спр. 545. Інформація про діяльність бібліотек Волинської області (1979 р.). – 18 арк.
58. Спр. 546. Інформація і довідки про роботу бібліотек Волинської області за 1979 р. – 23 арк.
59. Спр. 738. Аналіз про роботу бібліотек Волинської області за 1980–1985 рр. – 34 арк.
60. Спр. 859. Інформації обласному управлінню культури про роботу бібліотек Волинської області в 1990 р. – 28 арк.

Фонд Р-592. Управління культури виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 1

61. Спр. 431. Інформації, направлені в Міністерство культури, про культурно-освітню роботу і про роботу установ системи управління культури Волинської області за 1964 р. – 85 арк.
62. Спр. 485. Довідка про матеріальну базу бібліотек області 30.06.1965 р. – 20 арк.
63. Спр. 498. Інформація районних відділів культури і обласних бібліотек про виконання Постанови ЦК КПРС “Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в країні”. 1965 р. – 33 арк.
64. Спр. 720. Постанова Ради обласного управління культури, президії обкому профспілок і довідка про раціональне розміщення мережі бібліотек. 18.06.1968 р. – 26 арк.
65. Спр. 975. Проект рішення облвиконкому і доповідна записка про підсумки бібліотечного будівництва в області, перспективний план розвитку мережі бібліотек на 1972–1975 рр. – 20 арк.
66. Спр. 1066. Аналіз роботи бібліотек Волинської області за 1974 р. – 67 арк.
67. Спр. 1964. Зведені річні статистичні звіти обласного управління і зведення звітів масових та універсальних бібліотек за 1990 р. – 43 арк.

Фонд Р-802. Волинський обласний комітет профспілки медичних працівників

Опис 1

68. Спр. 49. Протоколи засідань президії обкому профспілки медичних працівників. 13.06.1951 р. – 102 арк.

Фонд Р-910. Волинська обласна бібліотека для дітей

Опис 1

69. Спр. 141. Інформація, довідки у Волинський відділ культури КПУ про стан роботи бібліотек області за 1964 р. – 32 арк.
70. Спр. 255. Рішення виконавчого комітету Волинської обласної ради депутатів трудящих про стан та заходи поліпшення бібліотечного обслуговування дітей в області. 14.01.1969 р. – 16 арк.
71. Спр. 433. Інформація та довідки про роботу дитячих бібліотек в 1975 р. – 26 арк.
72. Спр. 621. Зведені річні показники роботи дитячих бібліотек Волинської області за 1980 р. – 5 арк.

Фонд Р-912. Волинська обласна Рада профспілок

Опис 1

73. Спр. 41. Протоколи засідань президії облрадпрофу 1951 р. – 191 арк.

Фонд Р-2606. Ківерцівський технікум підготовки культосвітніх працівників ВОУК (з 1963 р. Луцьке культурно-освітнє училище)

Опис 1

74. Спр. 64. Звіт про роботу технікуму в 1958–1959 рр. – 24 арк.
75. Спр. 75. Звіт про результати державних екзаменів в 1960 р. – 7 арк.
76. Спр. 148. Інформація про історію та розвиток Луцького культосвітнього училища. 1968 р. – 36 арк.
77. Спр. 306. Журнал роботи предметної комісії бібліотечного відділу на I і II семестри 1978/79 н. р. – 46 арк.
78. Спр. 357. Звіт про роботу за 1980/81 н. р. – 31 арк.
79. Спр. 450. Річний звіт про навчально-виховну роботу за 1985/86 н. р. – 27 арк.

80. Спр. 526. Річний звіт про роботу за 1990/91 н. р. – 15 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фонд Р-1478. Закарпатська обласна бібліотека для дорослих

Опис 1

81. Спр. 19. Умови соціалістичного змагання Чернівецької, Дрогобицької, Львівської і Закарпатської обласних бібліотек на 1947 р. – 13 арк.
82. Спр. 87. Постанова методичної наради бібліотеки про стан роботи з надання допомоги районним, міським, сільським і колгоспним бібліотекам області. 20.04.1955 р. – 4 арк.
83. Спр. 303. Інформації про пропаганду науково-атеїстичної літератури сільськими та районними бібліотеками області за 1965 р. – 62 арк.
84. Спр. 554. Договір на соціалістичне змагання між колективами Кошицької краєвої бібліотеки ЧССР і Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих на 1977 р. – 4 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фонд Р-7. Відділ охорони здоров'я виконавчого комітету Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 2

85. Спр. 1532. Накази завідуючого основною діяльністю. Т. II. 1969 р. – 289 арк.

Фонд Р-96. Івано-Франківська обласна бібліотека для дорослих ім. Івана Франка

Опис 1

86. Спр. 3. Звіт про роботу за 1945 р. – 5 арк.
87. Спр. 23. Звіт про роботу за 1949 р. – 24 арк.
88. Спр. 112. Текстовий та статистичний звіт про роботу за 1964 р. – 105 арк.
89. Спр. 177. Аналіз роботи бібліотек області за 1968 р. – 23 арк.
90. Спр. 181. Текстовий та статистичний звіт Івано-Франківської обласної бібліотеки про роботу за 1969 р. – 56 арк.

91. Спр. 275. Доповіді, рішення пленарного засідання обласної міжвідомчої ради з бібліотечної роботи від 23.03.1972 р. – 70 арк.

Фонд Р-295. Виконавчий комітет Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 6

92. Спр. 1692. Протокол засідання № 8 облвиконкому від 02.04.1971 р. – 328 арк.

Фонд Р-302. Статистичне управління Івано-Франківської області

Опис 3

93. Спр. 581. Зведені і первинні звіти технічних і спеціальних бібліотек області на 01.03.1965 р. – 214 арк.

Фонд Р-794. Івано-Франківська обласна рада професійних спілок

Опис 1

94. Спр. 496. Зведені статистичні звіти і відомості облрадпрофу за 1963 р. – 72 арк.

Фонд Р-1149. Івано-Франківський обласний відділ у справах культосвітніх установ обласного виконавчого комітету ради депутатів трудящих

Опис 1

95. Спр. 34. Проекти постанов і рішень, надані відділом бюро обкому КП(б)У і облвиконкому для затвердження. 03.03. – 10.11.1950 р. – 83 арк.

96. Спр. 124. Стенограма обласної наради завідуючих бібліотек і завідуючих районними відділами культосвітніх установ. 17.12.1948 р. – 112 арк.

Фонд Р-1345. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. С. Стефаника

Опис 1

97. Спр. 322. Звіт про роботу інституту за 1963/64 н. р. – 172 арк.

98. Спр. 388. Інформація про роботу бібліотеки за 1964/65 н. р. станом на 15.06.1965 р. – 7 арк.

Фонд Р-1431. Івано-Франківське обласне управління культури виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих

Опис 1

99. Спр. 29. Листування, довідки про роботу Станіславського музучилища та про відкриття в м. Снятин технікуму підготовки культосвітніх працівників. – 8 арк.
100. Спр. 155. Звіт про роботу Снятинського технікуму підготовки культосвітніх працівників за 1957 р. – 52 арк.
101. Спр. 172. Інформація, довідки та листування про стан масових бібліотек і підготовку бібліотечних кадрів. – 106 арк.
102. Спр. 190. Звіт про роботу Снятинського технікуму підготовки культосвітніх працівників за 1954/55 н. р. – 35 арк.
103. Спр. 256. Стенограма наради обласного бібліотечного активу про бібліотечну роботу. 19.04.1960 р. – 55 арк.
104. Спр. 500. Звіт про роботу Снятинського культосвітнього училища за 1966/67 н. р. – 8 арк.
105. Спр. 542. Аналіз роботи бібліотек області за 1966 р. – 26 арк.
106. Спр. 628. Довідка про розвиток бібліотечної справи в області за роки Радянської влади. 06.11.1967 р. – 14 арк.
107. Спр. 1011. Інформація про роботу бібліотек області за 1973 р. – 131 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Фонд Р-163. Обласний відділ народної освіти виконкому Львівської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 1

108. Спр. 94. Відомості про бібліотеку наукового товариства ім. Шевченка у Львові в 1939 р. – 10 арк.
109. Спр. 119. Накази та розпорядження НКО УРСР за 1940 р. – 79 арк.

110. Спр. 193. Звіти про стан роботи політосвітніх установ, клубів та бібліотек Львівської області за 1940 р. – 139 арк.

Фонд Р-221. Львівська обласна Рада депутатів трудящих та її виконавчий комітет

Опис 2

111. Спр. 969. Обов'язкові постанови виконкому обласної Ради депутатів трудящих. 1944–1949 рр. – 148 арк.

112. Спр. 1158. Постанови виконкому обласної Ради депутатів трудящих № 1211–1299. 1947 р. – 370 арк.

113. Спр. 1335. Спільні постанови бюро Львівського обкому КП(б)У і виконкому обласної Ради депутатів трудящих № 1–27 (1949). – 216 арк.

Фонд Р-283. Статистичне управління Львівської області

Опис 13

114. Спр. 75. Звіти технічних і спеціальних бібліотек за 1951 р. – 158 арк.

115. Спр. 490. Зведені звіти масових бібліотек і клубних установ (1962). – 56 арк.

Фонд Р-1338. Управління культури виконкому Львівської обласної Ради народних депутатів

Опис 1

116. Спр. 12. Річні звіти бібліотек Львівської області за 1953 р. – 483 арк.

117. Спр. 304. Інформація про підсумки роботи бібліотек області. 1959 р. – 23 арк.

118. Спр. 400. Накази по Львівському ОУК. Т. IV. 1961 р. – 353 арк.

119. Спр. 720. Листування з МК УРСР з питань роботи культосвітніх установ. 1964 р. – 206 арк.

120. Спр. 1957. Стенограма наради з питання подальшого поліпшення і розвитку бібліотечної справи в області. 30.09.1974 р. – 74 арк.

Фонд Р-1340. Львівський обласний відділ культосвітньої роботи**Опис 1**

121. Спр. 6. Матеріали про підсумки реєстрації бібліотек Львівської області за 1946–1947 рр. – 83 арк.

Фонд Р-1444. Виконком Рава-Руської районної Ради депутатів трудящих**Опис 1**

122. Спр. 1. Постанови Львівського облвиконкому (1939–1940). – 550 арк.

Фонд Р-1519. Львівська обласна Рада професійних спілок**Опис 1**

123. Спр. 345. Стенограма завідуючих технічними бібліотеками і технічними кабінетами підприємств профспілкових клубів і палаців культури. 29.07.1955 р. – 40 арк.
124. Спр. 1045. Стенограма семінару бібліотечних працівників профспілок західних областей України. 12–14.03.1963 р. – 215 арк.

Фонд Р-1645. Львівська обласна державна бібліотека для дорослих**Опис 1**

125. Спр. 165. Постанова Колегії Міністерства культури УРСР “Про роботу Львівської обласної бібліотеки” за № 29 від 11.02.1955 р. – 5 арк.
126. Спр. 240. Постанова Колегії Міністерства культури УРСР “Про ініціативу працівників культури Львівської області з організації змагання за клуб і бібліотеку відмінної роботи”. 16.05.1959 р. – 7 арк.
127. Спр. 273. Постанови, рішення обласної міжвідомчої бібліотечної Ради при обласному управлінні культури. 1960 р. – 19 арк.
128. Спр. 853. Довідки про роботу вузівських та профспілкових бібліотек області. 1962 р. – 74 арк.
129. Спр. 1031. Зведені відомості про роботу бібліотек області за 1977 р. – 21 арк.

Фонд Р-2069. Самбірське культурно-освітнє училище**Опис 1**

130. Спр. 16. Річний звіт Самбірського культосвітнього училища за 1953/54 н. р.
– 87 арк.
131. Спр. 48. Річний звіт Самбірського культосвітнього училища за 1959/60 н. р.
– 62 арк.

Фонд Р-3004. Львівське культурно-освітнє училище**Опис 1**

132. Спр. 326. Річний звіт Львівського культосвітнього училища про навчально-виховну роботу, контингент учнів і їх успішність за 1979/80 н. р. – 100 арк.
133. Спр. 329. Журнал роботи предметної (циклової) комісії викладачів бібліотечних дисциплін Львівського культосвітнього училища на 1979/80 н. р. – 38 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**Фонд Р-454. Статистичне управління Рівненської області****Опис 3**

134. Спр. 74. Річні звіти бібліотек і клубних установ за 1947 р. – 37 арк.
135. Спр. 130. Інформації та первинні матеріали по спеціальних і технічних бібліотеках за 1949 р. – 118 арк.
136. Спр. 144. Річні звіти масових і наукових бібліотек та клубних установ на 01.01.1949 р. – 28 арк.
137. Спр. 421. Зведення даних підсумків перепису технічних і спеціальних бібліотек на 01.01.1957 р. – 69 арк.
138. Спр. 475. Дані про мережу і роботу бібліотек і профспілкових установ за 1959 р. – 24 арк.
139. Спр. 594. Перепис технічних та спеціальних бібліотек на 01.01.1961 р. Т. I.
– 199 арк.
140. Спр. 595. Перепис технічних та спеціальних бібліотек на 01.01.1961 р. Т. II.
– 26 арк.

141. Спр. 761. Зведені звіти перепису технічних та спеціальних бібліотек на 01.03.1965 р. – 48 арк.

Фонд Р-478. Ровенське обласне управління культури

Опис 3

142. Спр. 126. Зведений статистичний звіт за 1961 р. про роботу і стан клубів і бібліотек Ровенської області. – 15 арк.
143. Спр. 468. Перспективний план упорядкування і подальшого розвитку мережі бібліотек на 1968–1970 рр. – 18 арк.

Опис 11

144. Спр. 98. Довідки та інформації про роботу бібліотек в області. 1974–1975 рр. – 204 арк.
145. Спр. 1088. Зведення річних звітів масових та універсальних бібліотек системи МК СРСР за 1989 р. – 38 арк.

Фонд Р-1847. Ровенська обласна наукова бібліотека

Опис 1

146. Спр. 1. Звіт про роботу Ровенської обласної бібліотеки за 1944 р. – 5 арк.
147. Спр. 61. Соціалістичні зобов'язання працівників Ровенської і Волинської обласних бібліотек та підсумки їх виконання на 1951 р. – 20 арк.
148. Спр. 124. Звіт про роботу Ровенської обласної бібліотеки за 1959 р. – 24 арк.
149. Спр. 163. Звіти про роботу міських профспілкових та відомчих бібліотек за 1960 р. – 132 арк.
150. Спр. 360. Довідка про Ровенську обласну бібліотеку (1965). – 10 арк.
151. Спр. 623. Відомості про стаціонарну і нестаціонарну мережу бібліотек області за 1970 р. – 4 арк.
152. Спр. 1100. Основні показники про роботу бібліотек України за 1975 р. – 44 арк.

Фонд Р-2828. Ровенський державний інститут культури**Опис 1**

153. Спр. 1. Накази, вказівки, розпорядження МК СРСР і УРСР. 1979 р. – 86 арк.
154. Спр. 8. Статут Ровенського державного інституту культури. 1979 р. – 17 арк.
155. Спр. 97. Річний звіт про виконання плану і результати діяльності інституту за 1980 р. – 96 арк.
156. Спр. 479. Річний звіт про роботу бібліотечного факультету за 1983 р. – 26 арк.
157. Спр. 629. Річний звіт про роботу інституту культури за 1985 р. – 105 арк.
158. Спр. 709. Звіт про навчально-виховну роботу бібліотечного факультету за 1986/87 н. р. – 26 арк.
159. Спр. 764. Звіт про навчально-виховну роботу бібліотечного факультету за 1987/88 н. р. – 11 арк.
160. Спр. 808. Звіт про навчально-виховну роботу бібліотечного факультету за 1988/89 н. р. – 23 арк.
161. Спр. 851. Звіт про навчально-виховну роботу бібліотечного факультету за 1989/90 н. р. – 15 арк.
162. Спр. 890. Звіт про навчально-виховну роботу бібліотечного факультету за 1990/91 н. р. – 19 арк.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**Фонд Р-82. Чернівецький державний університет****Опис 1**

163. Спр. 10. Листування бібліотеки Чернівецького університету з іншими бібліотеками СРСР в 1941 р. – 28 арк.

Опис 3

164. Спр. 12. Проект реорганізації та розвитку Чернівецького державного університету. 1946 р. – 34 арк.

Опис 4

165. Спр. 32. Звіт про роботу наукової бібліотеки Чернівецького державного університету за 1946 р. – 99 арк.

Фонд Р-945. Чернівецька державна обласна бібліотека**Опис 1**

166. Спр. 8. Статистичний річний і квартальні текстові звіти про роботу бібліотеки за 1946 р. – 23 арк.
167. Спр. 11. Рішення виконавчих комітетів районної і обласної Рад депутатів трудящих, які стосуються роботи бібліотеки. 1947 р. – 4 арк.
168. Спр. 22. Накази по обласному відділу культурно-освітньої роботи, які відносяться до діяльності бібліотеки. 1949 р. – 5 арк.
169. Спр. 25. Інформація про роботу колгоспних бібліотек. 1949 р. – 11 арк.
170. Спр. 26. Договір про соцмагання між Чернівецькою і Станіславською обласними бібліотеками. 1949 р. – 12 арк.
171. Спр. 117. Звіт обласної бібліотеки про роботу за 1960 р. – 71 арк.
172. Спр. 148. Статистичні звіти і огляди діяльності бібліотек Чернівецької області за 1964–1971 рр. – 216 арк.

Фонд Р-1068. Відділ культурно-освітніх установ Чернівецького облвиконкому**Опис 1**

173. Спр. 3. Статистичні звіти про розвиток мережі культосвітніх установ області за 1946–1948 рр. – 44 арк.
174. Спр. 21. Документи про проведення наради бібліотечних працівників області 28.12.1948 р. (рішення облвиконкому, звіти, протоколи). – 90 арк.
175. Спр. 39. Статистичні звіти про роботу бібліотек області за 1949 р. – 158 арк.
176. Спр. 113. Звіти про роботу сільських бібліотек області за 1952 р. – 212 арк.

Фонд Р-1001 Чернівецький технікум підготовки культосвітніх працівників (Чернівецьке культурно-освітнє училище)

Опис 1

- 177. Спр. 1. Річний звіт технікуму. 06.07.1946 р. – 20 арк.
- 178. Спр. 9. Річний звіт технікуму. 1947/48 н. р. – 27 арк.
- 179. Спр. 11. Річні навчальні плани. 01.07.1947 р. – 29 арк.
- 180. Спр. 20. Звіт про роботу технікуму за 1948/49 н. р. – 49 арк.
- 181. Спр. 25. План роботи методичного об'єднання викладачів спеціальних дисциплін на 1949/50 н. р. – 3 арк.
- 182. Спр. 32. Звіт про роботу технікуму за I півр. 1950/51 н. р. – 26 арк.
- 183. Спр. 52. Звіт про роботу технікуму за 1952/53 н. р. – 53 арк.
- 184. Спр. 68. Звіт про роботу технікуму за 1954/55 н. р. – 54 арк.
- 185. Спр. 85. Звіт про роботу технікуму за 1956/57 н. р. – 58 арк.
- 186. Спр. 114. Звіт про роботу технікуму за 1959/60 н. р. – 28 арк.
- 187. Спр. 175. Звіт про навчально-виховну роботу училища за 1964/65 н. р. – 22 арк.
- 188. Спр. 301. Звіт про навчально-виховну роботу училища за 1973/74 н. р. – 24 арк.

Фонд Р-2329. Управління культури Чернівецького облвиконкому

Опис 1

- 189. Спр. 375. Зведені річні статистичні звіти про роботу бібліотек за 1959 р. – 16 арк.
- 190. Спр. 381. Плани підготовки і підвищення кваліфікації кадрів на 1959 р. – 14 арк.
- 191. Спр. 379. Постанова Президії Українського республіканського комітету профспілок працівників культури від 14.10.1960 р. “Про хід роботи з переведення масових бібліотек на відкритий доступ читачів до книжкових фондів в Чернівецькій області”. – 4 арк.
- 192. Спр. 410. Зведені річні статистичні звіти про роботу бібліотек за 1960 р. – 19 арк.

- 193. Спр. 716. Річний звіт про роботу Чернівецької обласної бібліотеки за 1965 р. – 63 арк.
- 194. Спр. 1123. Інформації, довідки та відомості про будівництво установ культури в області. 1970 р. – 35 арк.
- 195. Спр. 1215. Зведений річний звіт про роботу бібліотек Чернівецької області за 1972 р. – 20 арк.
- 196. Спр. 1328. Зведений звіт управління про роботу бібліотек області за 1975 р. – 20 арк.
- 197. Спр. 1359. Звіт управління про роботу бібліотек області за 1976 р. – 20 арк.
- 198. Спр. 1491. Зведений звіт управління про роботу бібліотек області за 1979 р. – 120 арк.

2. МАТЕРІАЛИ ПОТОЧНИХ АРХІВІВ БІБЛІОТЕК

- 199. Аналіз діяльності бібліотек Рівненської області за 1991 р. – 32 арк.
- 200. Аналіз діяльності бібліотек Чернівецької області за 1983 р. – 60 арк.
- 201. Аналіз діяльності бібліотек Чернівецької області за 1986 р. – 58 арк.
- 202. Аналіз роботи бібліотек області за 1983 р. [Ровенська обл.]. – 32 арк.
- 203. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1949 р. – 36 арк.
- 204. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1954 р. – 49 арк.
- 205. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1964 р. – 30 арк.
- 206. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1988 р. – 57 арк.
- 207. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1989 р. – 63 арк.
- 208. Звіт про роботу бібліотеки Чернівецького державного університету за 1990 р. – 63 арк.
- 209. Звіт про роботу Волинської обласної бібліотеки за 1980 р. – 69 арк.

210. Звіт про роботу Волинської обласної бібліотеки за 1985 р. – 78 арк.
211. Звіт про роботу Волинської обласної бібліотеки за 1988 р. – 56 арк.
212. Звіт про роботу Волинської обласної бібліотеки за 1990 р. – 58 арк.
213. Звіт про роботу Волинської обласної бібліотеки для дітей в 1985 р. – 54 арк.
214. Звіт про роботу Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих за 1976 р. – 107 арк.
215. Звіт про роботу Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих за 1980 р. – 126 арк.
216. Звіт про роботу Закарпатської обласної бібліотеки для дорослих за 1984 р. – 36 арк.
217. Звіт про роботу Закарпатської обласної бібліотеки для дітей за 1986 р. – 104 арк.
218. Звіт про роботу Івано-Франківської обласної бібліотеки для дітей за 1987 р. – 98 арк.
219. Звіт про роботу Рівенської обласної бібліотеки за 1975 р. – 98 арк.
220. Звіт про роботу Рівенської обласної бібліотеки за 1980 р. – 82 арк.
221. Звіт про роботу Рівенської обласної бібліотеки за 1981 р. – 76 арк.
222. Звіт про роботу Рівенської обласної бібліотеки за 1986 р. – 74 арк.
223. Звіт про роботу Чернівецької обласної бібліотеки для дорослих за 1979 р. – 89 арк.
224. Звіт про роботу Чернівецької обласної бібліотеки для дорослих за 1980 р. – 81 арк.
225. Інформаційний звіт про роботу Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки за 1989 р. – 24 арк.
226. Пошук і майстерність: з досвіду роботи клубів за інтересами б-к обл. / Терноп. держ. обл. унів. наук. б-ка ім. В. П. Затонського, об'єд. наук.-метод. від. – Т., 1990. – 10 арк.

227. Пропаганда природничо-наукової і науково-атеїстичної літератури (інструкт.-метод. матеріали) / Терноп. обл. б-ка для дорослих, метод. каб. – Т., 1954. – 9 арк.
228. Пропаганда науково-природничих і атеїстичних знань серед читачів (метод.-бібліогр. матеріали на допомогу б-кам) / Терноп. обл. б-ка для дорослих, метод. і бібліогр. від. – Тернопіль : [б. в.], 1962. – 17 арк.
229. Пропаганда рішень XXI з'їзду КПРС в масових бібліотеках області (метод.-бібліогр. матеріали) / Терноп. обл. упр. культури, Терноп. обл. б-ка для дорослих, метод. і бібліогр. від. – Тернопіль : Терноп. обл. друк., 1959. – 24 арк.

3. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ

230. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939–1949 рр.) : зб. док. і матеріалів. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – 212 с.
231. КПСС о культуре, просвещении и науке : сб. док. – М. : Политиздат, 1963. – 552 с.
232. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918–1956 / Інститут історії партії ЦК КП України. – К. : Держполітвидав, 1958. – 704 с.
233. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : у 2 т. – К. : Політвидав України, 1976. – Т. 1. – 1008 с.
234. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : у 2 т. – К. : Політвидав України, 1977. – Т. 2. – 1022 с.
235. Книга и книжное дело в Украинской ССР (1917–1941 гг.) : сб. док. и материалов. – К. : Наук. думка, 1985. – 478 с.
236. Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941–1984 гг.) : сб. док. и материалов. – К. : Наук. думка, 1986. – 564 с.

237. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 : зб. док. : у 2 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. 1: 1917– червень 1941 рр. – 884 с.
238. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 : зб. док. : у 2 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – Т. 2 : червень 1941–1960 рр. – 666 с.
239. Культурне будівництво в Українській РСР, червень 1941–1950 : зб. док. і матеріалів / Голов. арх. упр. при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 576 с.
240. Культурне будівництво в Українській РСР : стат. довід. – К. : Радянська школа, 1940. – 204 с.
241. Культурне життя в Україні: західні землі : док. та матеріали. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 1 : 1939–1953. – 749 с.
242. Культурне життя в Україні: західні землі : док. та матеріали. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – Т. 2 : 1953–1966. – 920 с.
243. Культурне життя в Україні: західні землі : док. та матеріали. – Л. : Видавництво Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – Т. 3 : 1966 –1971. – 855 с.
244. Культурное строительство СССР : стат. сб. – М. : Госстатиздат, 1956. – 332 с.
245. Народне господарство Української РСР : стат. зб. – К. : Держстатвидав, 1957. – 536 с.
246. Народне господарство Української РСР : стат. щорічн. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.
247. Народне господарство Чернівецької області : стат. зб. – К. : Статистика, 1973. – 188 с.
248. Народное хозяйство Украинской ССР : юбилейный стат. ежегодник. – К. : Техніка, 1987. – 455 с.

249. Об учете, обеспечении сохранности и использовании фондов редких книг и рукописей, хранящихся в библиотеках высших учебных заведений страны : Приказ Министерства ВССО СССР № 50 от 21.01.1988 г. // Бюл. М-ва высш. и сред. спец. образов. СССР. – 1988. – № 4. – С. 33.
250. Про впровадження бібліотечно-бібліографічних занять в школах і ПТУ республіки : Рішення колегії М-ва нар. освіти УРСР № 6/48 від 26.07.1989 р. // Інформаційний збірник М-ва нар. освіти УРСР. – 1989. – № 22. – С. 9–15.
251. Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР : Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, 11 травня 1971 р. // Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – 1971. – № 5. – С. 25–30.
252. Радянська Буковина. 1940–1945 : док. і матеріали / Чернів. обл. держ. арх. ; відп. ред. В. М. Курило. – К. : Наукова думка, 1967. – 401 с.
253. Радянська Буковина. 1946–1970 : док. і матеріали / Партархів Чернів. обкому Ком. партії України, Чернів. обл. держ. арх. – Ужгород : Карпати, 1980. – 272 с.
254. Радянська Тернопільщина. 1959–1975 : док. і матеріали / упоряд. Л. С. Бойцун, М. М. Нестерець, Н. І. Панасюк, Н. О. Халупа. – Л. : Каменяр, 1986. – 238 с.
255. Радянське Закарпаття: 1946–1958 : док. і матеріали / упоряд. М. К. Новіков, О. П. Славик. – Ужгород : Карпати, 1985. – 184 с.
256. Радянське Прикарпаття: 1939–1959 : док. і матеріали / упоряд. Н. М. Владико, В. Й. Гараць, Л. А. Кирилюк [та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1964. – 536 с.
257. Радянській Львівщині 30 років : зб. док. і стат. матеріалів. – Л. : Каменяр, 1970. – 198 с.
258. Радянський Львів: 1939–1955 : док. і матеріали. – Л., 1956. – 706 с.
259. Руководящие материалы по библиотечному делу : справ. / под ред. В. В. Серова. – М. : Книга, 1982. – 208 с.

260. Соціалістична культура Львівщини : зб. арх. матеріалів (1939–1962). – Л. : Каменярь, 1964. – 199 с.
261. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979 : зб. док. і матеріалів / ред. кол.: Д. А Яремчук (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1980. – 549 с.
262. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР (1939–1989) : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1989. – 456 с.

4. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

263. Вільна Україна (Львів) – орган Львівського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
264. Вільне життя (Тернопіль) – орган Тернопільського обкому КП(б)У, обласної Ради депутатів трудящих.
265. Волинська газета (Луцьк) – незалежний громадсько-політичний тижневик.
266. Галичина (Івано-Франківськ) – орган Івано-Франківської обласної ради.
267. Діалог (Рівне) – громадсько-політичний тижневик.
268. За радянську науку (Львів) – орган партбюро, ректорату, комітету ЛКСМУ, місцевому та профкому Львівського державного університету ім. Івана Франка.
269. Комсомолец Буковини (Чернівці) – орган Чернівецького обкому і міськкому ЛКСМ України
270. Культура і життя (Київ) – орган Міністерства культури УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників культури.
271. Львовская правда (Львів) – орган Львівського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
272. Прикарпатська правда (Івано-Франківськ) – орган Івано-Франківського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих
273. Правда Украины (Київ) – орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР.

274. Радянська Буковина (Чернівці) – орган Чернівецького обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
275. Радянська Волинь (Луцьк) – орган Волинського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.
276. Радянська культура (Київ) – орган Міністерства культури УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників культури
277. Радянська Україна (Київ) – орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР.
278. Радянський студент (Чернівці) – орган партбюро, ректорату, комітету ЛКСМУ, місцевому та профкому Чернівецького державного університету.
279. Робітнича газета (Київ) – орган ЦК Компартії України.
280. Соціалістична культура (Київ) – орган Міністерства культури УРСР.
281. Червоний прапор (Ровно) – орган Ровенського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих.

5. НАУКОВІ ВИДАННЯ, МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ

282. Абрамов К.И. “Белые пятна” советской истории библиотечного дела / К. И. Абрамов // Библиотека в контексте истории: Тез. докл. и сообщ. науч. конф., Москва, 8-10 июня 1995 г. – М. : [б. и.], 1995. – С. 5–6.
283. Абрамов К. И. Истоки советской цензуры библиотечного дела / К. И. Абрамов // Библиотековедение. – 1996. – № 6. – С. 66–77.
284. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР / К. И. Абрамов. – 3-е изд. – М. : Книга, 1980. – 351 с.
285. Абрамов К. И. Нарастание кризисных явлений в библиотечном деле СССР в 60–80-е гг. XX в. / К. И. Абрамов // Библиотечное дело–2000: Проблемы формирования открытого информационного общества. – Ч. 2. – М. : [б. и.], 2000. – С.136–138.

286. Акилина М. И. К вопросу о классификации библиотек / М. И. Акилина // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. – № 12. – С. 3–9.
287. Анеткін А. Технічна бібліотека залізничників : [бібліотека Чернівецького залізничного вузла] / А. Анеткін // Рад. Буковина. – 1946. – 8 жовт.
288. Арсірій С. Історія бібліотечної справи на західноукраїнських землях: досвід і проблеми вивчення / С. Арсірій // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – 2002. – Вип. 9/10. – С. 77–88.
289. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР / Б. М. Бабій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – 196 с.
290. Бабюк В. Бібліотеки і атеїстичне виховання / В. Бабюк // Червоний прапор. – 1970. – 12 верес.
291. Бабюк В. Обрії централізації : [Ровенська область] / В. Бабюк, А. Гречковський // Червоний прапор. – 1976. – 5 лист.
292. Бабич В. С. Розвиток бібліотечної справи на Україні за 60 років Радянської влади / В. С. Бабич // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К., 1979. – С. 3–30.
293. Бакуменко С. Історія становлення та розвитку бібліотеки Луцького державного технічного університету / С. Бакуменко, В. Жук // Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2005. – С. 61–62.
294. Бандилко Л. Бібліотечна діяльність товариства “Просвіта” на Волині: з початку ХХ ст. до 1939 р. / Л. Бандилко // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 2. – С. 33–35.
295. Бандилко Л. Ф. Історія бібліотечної справи Волині (1939–1985 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.08 / Л. Ф. Бандилко; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1998. – 17 с.
296. Баран В. “Відлига” в культурному житті УРСР на зламі 50–60-х рр. / В. Баран, В. Даниленко // Історія України. – 2001. – № 17 (трав.). – С.1–4.
297. Библиотеки АН УССР : справ. – К. : Наук. думка, 1982. – 160 с.

298. Бібліотеки Української РСР : довід. / уклад. В. С. Бабич, В. Д. Матвійчук, З. А. Печенізька, І. В. Шажко. – Харків : Видавництво Книжкової палати УРСР, 1974 . – 159 с.
299. Бібліотеки Міжгірщини: 1945–2009 : бібліогр. покажч. [Івано-Франківська обл.] / Міжгір. центр. район. б-ка. – Міжгір'я : [б. в.], 2010. – 36 с.
300. Бібліотечки в полі : [Кельменецька районна бібліотека] // Рад. Буковина. – 1946. – 13 лип.
301. Бібліотечна орбіта інформаційного суспільства : до 60-річчя заснування Закарпат. обл. універсальної наук. б-ки / уклад. Надія Панчук ; Закарпат. обл. універс. наук. б-ка. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2005. – 374 с.
302. Бібліотечне Закарпаття: сторінки історії та сучасності. – Ужгород : Патент; Видавництво Падяка, 2000. – 208 с.
303. Библиотечное дело на Украине: организация библиотечной работы (1945–1961). – Вып.1. – Харьков : ХГИК, 1965. – 36 с.
304. Бігусяк М. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (1946–2008): історія, досягнення та завдання в умовах модернізації освіти / Михайло Бігусяк // Вісник Львівського університету. Серія книгозн. бібліот. інф. технол. – 2010. – Вип. 5. – С. 137–144.
305. Блюм А. В. Советская цензура в эпоху тотального террора 1929–1953 / А. В. Блюм. – СПб. : Академич. проект, 2000. – 321 с.
306. Богодист І. П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945—1950) / І. П. Богодист. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 176 с.
307. Буковина, її минуле і сучасне / під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж–Філадельфія–Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
308. В. Ф. Збільшуймо ряди фахових бібліотекарів / В. Ф. // Життя і знання. – 1934. – Чис. 6 (81). – С. 177–178.
309. В помощь профсоюзным библиотекам : сб. ст. – 2-е изд. – М. : Профиздат, 1967. – 256 с.

310. Валько І. Клуби і бібліотеки Радянської України / І. Валько, І. Міневич. – К. : [б. в.], 1960. – 222 с.
311. Ванеев А. Н. Библиотекосведение в России конца XX века. Общетеоретические концепции и дискуссии / А. Н. Ванеев. – Санкт-Петербург : Профессия, 2007. – 246 с.
312. Варецкий В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період) / В. Варецкий. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 298 с.
313. Вітенко В. Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека: віхи історії, розвиток та сьогодення / В. Вітенко // Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (2 груд. 2009 р., м. Тернопіль). – Тернопіль : [б. в.], 2010. – С. 5–18
314. Время вдумчивой инициативной работы // Сов. библиотекосведение. – 1989. – № 1. – С. 3–5.
315. Вхідження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939–1945 рр.) / В. С. Кульчицький [та ін.]. – Дрогобич : Добре серце, 1995. – 68 с.
316. Высоцкая Е. К. Повышение квалификации кадров областных библиотек / Е. К. Высоцкая // Кадры массовых библиотек : сб. материалов по библиотекосвед. : Вып. 42. – Л., 1975. – С. 25–37.
317. Вяльотс М. К. Типизация научных библиотек / М. К. Вяльотс // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1979. – № 3. – С. 15–22.
318. Галушко М. В. Інформаційна робота бібліотек інститутів та установ ЗНЦ АН УРСР / М. В. Галушко, О. С. Коваленко // Бібліотека і науково-технічний прогрес : темат. зб. наук. пр. – Л. : [б. в.], 1975. – С. 149–155.
319. Герегова С. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. XX ст.) / Герегова С., Марусик Т. // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С. 101–108.
320. Глазков М. Н. Чистка фондов массовых библиотек в годы Советской власти / М. Н. Глазков. – М. : [б. и.], 2001. – 104 с.

321. Головата Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. 1940–2005 : іст. нарис / Лариса Головата // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Л., 2005. – Вип. 13. – С. 144–174.
322. Головна книгозбірня області: історія і розвиток: до 55-річчя від дня заснування Рівненської державної обласної бібліотеки / Рівнен. держ. обл. б-ка ; Рівнен. держ. ін-т культури. – Рівне : [б. в.], 1997. – 90 с.
323. Горун П. Р. Становлення мережі медичних бібліотек Рівненської області та її роль в охороні здоров'я населення / П. Р. Горун // Історія бібліотечної справи Рівненщини : зб. ст. – Рівне : [б. в.], 1999. – С. 53–56.
324. Горяева Т. М. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 / Т. М. Горяева. – М. : РОССПЭН, 2009. – 408 с.
325. Грайданс Ю. М. Бібліотеки Львівщини : короткий іст. нарис / Ю. М. Грайданс ; Упр. культури і туризму Львівоблдержадмін., Львів. обл. універс. наук. б-ка. – Л. : [б. в.], 2008. – 174 с.
326. Грімстед П. К. Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни / Грімстед Патриція Кеннеді // Пам'ятки України. – 1994. – № 3/6. – С. 92–105.
327. Гриневич В. А. Україна: хроніка XX століття: рік 1940 : довідкове вид. / В. А. Гриневич, НАН України. – К. : Інститут історії України, 2009. – 234 с.
328. Грищенко М. М. Народна освіта в західних областях Української РСР / М. М. Грищенко. – К. : Рад. шк., 1960. – 142 с.
329. Денисюк В. Т. Одержимі творчістю. Про мистецькі та культурно-освітні училища Волині / В. Т. Денисюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – 228 с.
330. Дем'янчук Г. Книга – вихователь і помічник: з обл. ради бібл. активу : [Ровенська область] / Г. Дем'янчук // Червоний прапор. – 1974. – 25 жовт.
331. Деревьянко С. Львовские сокровища должны быть возвращены / С. Деревьянко // Львов. правда. – 1970. – 7 июля.
332. Дзюбан Р. Втрати культурних цінностей з II відділу Staatsbibliothek Lemberg у 1944 р. / Р. Дзюбан // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2008. – Вип. 1 (16). – С. 379–398.

333. Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.) / Тетяна Добко. – К.: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 169.
334. Добровольський С. Важливий засіб виховання мас : [про культурно-масову роботу] / С. Добровольський // Рад. Буковина. – 1945. – 10 січ.
335. Доркену А. Розвиток освітянських бібліотек України та їх правова база (1947–1969 роки) / А. Доркену // Рідна школа. – 2004. – № 9. – С. 66–70.
336. Доркену А. М. Правова база освітянських бібліотек України: тенденції розвитку : за виданням “Збірника наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР” (1970–1991 рр.) / А. М. Доркену // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 69–73.
337. Дорошенко Н. Бібліотекарські курси: вражіння / Н. Дорошенко // Просвіта. – 1936. – Чис. 1. – С. 23–24.
338. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. – К.: [НБУВ], 2009. – 530 с.
339. Єдина і неповторна : [Волинська обласна профспілкова бібліотека] // Волинська газета. – 2008. – 30 жовт. – С.14.
340. Єрошенкова С. Методична служба бібліотеки: етапи та особливості розвитку / С. Єрошенкова // Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (2 груд. 2009 р., м. Тернопіль). – Тернопіль : [б. в.], 2010. – С. 33–41.
341. Есипов А. Л. Политика немецких оккупационных властей в отношении библиотек на временно оккупированной территории СССР в годы Великой Отечественной войны / А. Л. Есипов // Вест. Моск. гос. ун-та культуры и искусств. – 2008. – № 1. – С. 120–122.
342. Жиліна Н. Формування мережі бібліотек для юнацтва в Україні / Н. Жиліна, В. Жук // Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів,

- співробітників і студентів РДГУ. Секція “Актуальні проблеми бібліотекознавства і бібліографії” (20–22 квіт. 2006 р., м. Рівне) / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне : [б. в.], 2006. – С. 35–37.
343. Жук В. М. Спільна робота вузу і бібліотеки (на прикладі діяльності навчального науково-виробничого об’єднання “Книга”) // Головна книгозбірня області: історія і розвиток : зб. ст. / Рівнен. держ. обл. б-ка, Рівнен. держ. ін-т культури. – Рівне : [б. в.], 1997. – С. 74–77.
344. З витоків бібліотечної справи на Свалявщині : бібліогр. покажч. / Сваляв. центр. район б-ка. – Свалява, 2010. – 36 с.
345. Застава Л. Усім гуртом нам – 60! : [з історії Івано-Франківської обласної наукової медичної бібліотеки] / Л. Застава // Галичина. – 2005. – 15 лист.
346. Іванюк П. Нетлінні цінності / П. Іванюк // Червоний прапор. – 1991. – 24 трав.
347. Іжик Г. П. Бібліотечне будівництво на Ровенщині за роки Радянської влади / Г. П. Іжик // Книга і бібліотека на службі науки. – К. : [б. в.], 1978. – С. 31–41.
348. Інформаційна довідка про деякі аспекти роботи бібліотек республіки в нових умовах господарювання / Держ. респ. б-ка УРСР. – К. : [б. в.], 1990. – 10 с.
349. Історія Львова / редкол. : В. В. Секретарюк (відп. редактор) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1984. – 414 с.
350. Історія освітянських бібліотек України : наук. зб. / АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Вирій, 2006. – 404 с.
351. Історія розвитку бібліотек України для дітей (1960–1974) / Державний заклад “Національна бібліотека України для дітей” ; редкол. А. С. Кобзаренко. – К. : [б. в.], 2007. – 76 с.
352. Історія розвитку бібліотек України для дітей (1975–1991 рр.) / Державний заклад “Національна бібліотека України для дітей” ; наук. ред. Л. П. Каліберда ; авт. дослідж. А. С. Кобзаренко [та ін.]. – К. : [б. в.], 2011. – 116 с.

353. Каратыгина Т. Ф. Система специальных библиотек в СССР : учеб. пособие / Т. Ф. Каратыгина. – М. : МГИК, 1978. – 123 с.
354. Каратыгина Т. Ф. Становление социальных функций технических библиотек / Т. Ф. Каратыгина // Сов. библиотековедение. – 1981. – № 1. – С. 28–40.
355. Карпенко М. Що дала Радянська влада трудящим Буковини / М. Карпенко. – Чернівці : Радянська Буковина, 1947. – 47 с.
356. Клапків І. До історії створення бібліотеки Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України / І. Клапків // Бібліотеки на західноукраїнських землях XVIII – XX ст. : доп. та повідомл. другої наук. конф. (29 – 30 жовтня 2004 р., м. Львів). – Л. : [б. в.], 2006. – С. 83–85.
357. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти “радянизації” Західної України / В. Р. Ковалюк // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2–3. – С. 3–17.
358. Ковальчак Г. І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.) / Г. І. Ковальчак. – К. : Вид-во АН УРСР, 1965. – 186 с.
359. Колгоспні бібліотеки : [в Чернівецькій обл.] // Рад. Буковина. – 1948. – 7 квіт.
360. Комісаренко Т. Розквіт бібліотечної справи на Буковині за роки Радянської влади / Т. Комісаренко // Бібліотекознавство і бібліографія : міжвід. респ. зб. / М-во культури Української РСР. – 1968. – № 6. – С. 77–88.
361. Корнієнко П. Бібліотеки для юнацтва і формування марксистсько-ленінського світогляду молодого будівника комунізму / П. Корнієнко // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К. : [б. в.], 1979. – С. 67–74.
362. Кострова М. В. Форми і методи довідково-бібліографічного обслуговування у відділі бібліографії ЛНБ ім. В. Стефаника АН України / М. В. Кострова // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника АН України. – 1993. – Вип. 1. – С. 111–120.

363. Краєвська К. Щоб читач орієнтувався : [про роботу сектору інформації з питань культури і мистецтва РОУНБ] / К. Краєвська // Червоний прапор. – 1978. – 18 лип.
364. Крупина В. О. Влада радянської України в оцінці громадян (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В.О. Крупина // Укр. іст. журн. – 2009. – № 6. – С. 124–135.
365. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісно-якісна характеристика / Крупина Віктор // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. – Вип. 15 : у 2 ч. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 267–275.
366. Крупина В. Освітні параметри і культурні орієнтири представників влади УРСР хрущовського періоду / Крупина Віктор // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. – Вип. 18. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 179–187.
367. Кулініченко Б. За дальше піднесення культурно-масової роботи : [що показав громадський огляд культурно-освітніх закладів області] / Б. Кулініченко // Рад. Буковина. – 1949. – 26 лист.
368. Кунанець Н. Е. Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939 р.): консолідований інформаційний ресурс : моногр. / Н. Е. Кунанець ; Нац. ун-т “Львів. політехніка”. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 446 с.
369. Кунанець Н. Історія та сучасні тенденції розвитку бібліотечної освіти в Галичині / Наталія Кунанець // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 3. – С. 34–38.
370. Кусий Л. “Спецфонд” Львівської філії бібліотеки АН УРСР: початки організації (1940–1941) / Леся Кусий // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. – Л., 2007. – Вип. 15. – С. 368–378.
371. Лаврентий Берия. 1953 : стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы / под ред. А. Н. Яковлева. – М. : МФД, 1999. – 512 с.

372. Левицька О. Особливості формування кадрового потенціалу на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. / О. Левицька // Схід. – 2009. – № 2 (93). – С. 79–84.
373. Левицький В. Про освіту бібліотекарів / Віталій Левицький // Життя і знання. – 1934. – Чис. 10 (85). – С. 289–290.
374. Леонтьева С. Г. Чтение советских детей: педагогика на службе идеологии / С. Г. Леонтьева // Библиотечное дело – XXI век : научно-практ. сб. – 2011. – № 1. – С. 169–175.
375. Літопис головної книгозбірні Рівненщини: (Рівнен. держ. обл. б-ка на сторінках друк. вид.): (1940–2009 рр.): до 70-річчя заснування б-ки : ретросп. бібліогр. покажч. / Рівнен. держ. обл. б-ка. – Рівне : Волин. обереги, 2010. – 168 с.
376. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
377. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / Іван Лисяк-Рудницький. – Львів : Меморіал, 1991. – 191 с.
378. Лобай Д. Непереможна Україна. Факти про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по другій світовій війні / Данило Лобай. – Вінніпег : Видання КУ Канади, 1950. – 239 с.
379. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР : путівник / упоряд. М. В. Галушко, І. І. Кравченко. – К. : [б. в.], 1979. – 80 с.
380. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН України : іст. нарис / АН УРСР. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – К. : Наук. думка, 1989. – 204 с.
381. Мазурицкий А. М. Вклад Государственного фонда литературы в восстановление библиотечной системы страны / А. М. Мазурицкий // Науч. и техн. б-ки. – 2007. – № 3. – С. 18–21.
382. Мазурицкий А. М. Очерки истории библиотечного дела периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / А. М. Мазурицкий. – М., 1995. – 210 с.

383. Максимова Є. Історія формування фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (1940–2000 рр.) / Є. Максимова // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2002. – Вип. 9/10. – С. 99–113.
384. Малінська М. Бібліотека залишена напризволяще : [Кельменецька районна] / М. Малінська // Рад. Буковина. – 1947. – 29 бер.
385. Мартинюк І. З історії створення і розвитку бібліотек Заставнівського району Чернівецької області (1940–2003 рр.) / І. Мартинюк // Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ. Секція “Актуальні проблеми бібліотекознавства і бібліографії” (25–27 лют. 2008 р., м. Рівне). – Рівне, 2008. – С. 68–71.
386. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). – Чернівці : Рута, 2002. – 463 с.
387. Матвіюв М. Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 р. / М. Матвіюв // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 149-151.
388. Махотина Н. В. Библиотечная цензура в России: к историографии вопроса / Н. В. Махотина // Библиосфера. – 2010. – № 1. – С. 61–64.
389. Михальчук І. Районна бібліотека : [Сокиряни] / І. Михальчук // Рад. Буковина. – 1946. – 24 бер.
390. Навроцька В. Д. Дитячі та шкільні бібліотеки республіки на допомогу комуністичному вихованню дітей / В. Д. Навроцька // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К. : [б. в.], 1979. – С. 74–83.
391. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР: (1917–1967) / А.Г. Бондар, О.Г. Дзеверін, Б.С. Кобзар [та ін.]. – К. : Рад. шк., 1967. – 482 с.
392. Наукові бібліотеки України : довід. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : [б. в.], 2004. – 471 с.
393. Нефедченко М. И. Научно-методическая деятельность сельскохозяйственных библиотек / М. И. Нефедченко, А. С. Шитикова // Сов. библиотековедение. – 1983. – № 3. – С. 79–90.

394. Нилова И. Д. Библиотеки СПТУ и их проблемы // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1988. – № 7. – С. 35–36.
395. Новікова Н. Формування кадрів бібліотек для дітей України: 40–60-ті роки ХХ ст. / Н. Новікова // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 1. – С. 30–32.
396. Основные направления перестройки работы академических библиотек в свете решений XXVII съезда КПСС : материалы конф. – М. : БЕН АН СССР, 1989. – 222 с.
397. Павленко В. Іноземний відділ : [у Ровен. обл. б-ці відкрито відділ л-ри інозем. мовами] / В. Павленко // Червоний прапор. – 1974. – 19 лист.
398. Павленко Р. И. Медицинские библиотеки Украины : [специальные библиотеки – навстречу Ленинскому юбилею] / Р. И. Павленко // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1980. – № 4. – С. 10–12.
399. Павленко Р. І. Медичні бібліотеки України на допомогу службі охорони здоров'я / Р. І. Павленко // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К. : [б. в.], 1979. – С. 97–107.
400. Павленко Р. И. Реализация постановления ЦК КПСС о библиотечном деле медицинскими библиотеками / Р. И. Павленко, Л. А. Скок // Сов. библиотековедение. – 1982. – № 3. – С. 26–35.
401. Павлович О. В. Передумови радянзації культури в західних областях України: 1939–1940 рр. / О. В. Павлович // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип.1. – С. 109–115.
402. Перестройка библиотечного дела в стране и библиотечные кадры в свете решений XXVII съезда КПСС и XIX Всесоюзной конференции КПСС : информ. справка по материалам пленума Всесоюз. библ. совета. – К. : [б. в.], 1989. – 10 с.
403. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / НАН України. Ін-т історії України. – К. : [б. в.], 2009. – Вип. 12. – С. 299–312.

404. Пилипенко Т. И. Участие детских библиотек Украины в гармоническом развитии школьников / Т. И. Пилипенко // Сов. библиотековедение. – 1987. – № 1. – С. 48–55.
405. Покликання – бібліотекар : до 40-річчя вищої бібліотечної освіти у Рівному / І. В. Мілясевич, В. М. Жук, Г. М. Швецова-Водка, В. Д. Ясьмо ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне : РДГУ, 2011. – 284 с.
406. Полудень В. В. Актуальні проблеми діяльності наукових бібліотек у світлі рішень XXV з'їзду КПРС / В. В. Полудень // Книги і бібліотека на службі науки : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 5–18.
407. Полудень В. В. Библиотека в помощь научно-техническому прогрессу / В. В. Полудень // Библиотека і науково-технічний прогрес: темат. зб. наук. пр. – Л. : [б. в.], 1975. – С. 110–115.
408. Полудень В. Основні напрямки інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотеки / В. Полудень // Бібліотека та інформація : темат. зб. наук. пр. – Л. : [б. в.], 1973. – С. 51–61.
409. Польова Г. Історичний аспект формування бібліотечного фонду Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки / Г. Польова // Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (2 груд. 2009 р., м. Тернопіль). – Тернопіль : [б. в.], 2010. – С. 50–58.
410. Понедельник Л. А. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939–1941 рр.) / Л. Понедельник // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30–31 жовтня 2006. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 305–312.
411. Поповнення бібліотек : [комплектування бібліотек Чернівецької області] // Комсомолець Буковини. – 1941. – 2 лют.
412. Проців О. Відділ інформації в контексті суспільних перетворень / О. Проців // Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (2 груд. 2009 р., м. Тернопіль). – Тернопіль : [б. в.], 2010. – С. 105–112.

413. Рациональное размещение и использование библиотечных ресурсов в СССР. – К., 1987. – 90 с.
414. Резюк Я. С. Про деякі недоліки : [з виступу завідуючого відділом культосвітніх установ Заставнівського р-ну] / Я. С. Резюк // Рад. Буковина. – 1946. – 23 бер.
415. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. В. Рекотов // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С. 90–101.
416. Республіканська нарада бібліотечних працівників України : [в роботі наради взяв участь секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов] // Рад. Буковина. – 1948. – 30 лист.
417. Розвиток науки в західних областях УРСР за роки радянської влади. – К. : [б. в.], 1990. – 245 с.
418. Романюк М. М. Статус Науково-дослідного інституту зобов'язує / М. М. Романюк // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України : покажч. видань б-ки про її діяльність (1981–2000). – Л. : [б. в.], 2004. – С. 3–10.
419. Рудницька М. Західня Україна під большевиками / М. Рудницька – Нью-Йорк : НТШ, 1958. – 181 с.
420. Рябошапко Л. І. Порушення політичних і особистих прав національних меншин Західної України (1939–1941) / Л. І. Рябошапко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 85–92.
421. Салоха Т. Львівська обласна бібліотека для дітей у перше повоєнне десятиріччя / Т. Салоха // Звітна наукова конференція викладачів, аспірантів, співробітників і студентів РДГУ. Секція “Актуальні проблеми бібліотекознавства і бібліографії” (24–26 лют. 2009 р., м. Рівне). – Рівне : [б. в.], 2009. – С. 59–64.
422. Самойленко Т. П. Некоторые вопросы упорядочения сети массовых библиотек в Украинской ССР (1959–1966 гг.) / Т. П. Самойленко // Библиотековедение, библиография и информатика. – М. : [б. и.], 1977. – С. 236–250.

423. Самойленко Т. П. Централізація мережі бібліотек України / Т. П. Самойленко // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1980. – Вип. 30. – С. 12–18.
424. Свобода А. А. Становлення мережі бібліотек наукових установ / А. А. Свобода, Н. І. Смаглова, Г. І. Солоїденко // Бібл. вісн. – 1993. – № 5–6. – С. 14–18.
425. Себта Т. М. Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз / Т. М. Себта // Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів. – К. : [б. в.], 2004. – С. 114–148.
426. Семенюк Г. П. Бібліотека освітян: минуле і сучасне / Г. П. Семенюк // Історія бібліотечної справи Рівненщини : зб. ст. – Рівне : [б. в.], 1999. – С. 47–49.
427. Серегина О. М. Научно-технические библиотеки Украины – техническому прогрессу / О. М. Серегина // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1979. – № 10. – С. 13–14.
428. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.
429. Серов В. В. Совершенствование системы библиотек в развитом социалистическом обществе: вопр. теории и практики / В. В. Серов. – М. : Книга, 1981. – 271 с.
430. Сокальський О. С. Організація бібліотечної справи / О. С. Сокальський. – Х. : Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1970. – 241 с.
431. Соколов А. В. Информатические опусы. Опус 9. Библиотеки и информация: советский опыт практической дезинтеграции и научной интеграции / А. В. Соколов // Науч. и техн. б-ки. – 2011. – № 12. – С. 5–22.
432. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західноукраїнських областей України (1939–1989). – К. : Наук. думка, 1989. – 264 с.

433. Степанишин Б. Байдужих не може бути: національне відродження і бібліотеки : [Ровенська область] / Б. Степанишин // Червоний прапор. – 1991. – 24 січ.
434. Терребейчик Н. Г. Кращі видання ЛНБ ім. В. Стефаника АН УРСР : бібліогр. огляд / Н. Г. Терребейчик // Бібліотека, книга, читач : [зб. пр.] / АН УРСР ; ЛНБ ім. В. Стефаника. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 64–75.
435. Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека: 1939–2009 рр. : анот. бібліогр. покажч. – Т. : Підручники і посібники, 2009. – 144 с.
436. Удовенко Д. Пересувні бібліотечки на підприємствах Тернополя / Д. Удовенко // Вільне життя. – 1952. – 4 лип.
437. Україна: хроніка XX століття. Рік 1939 : довід. вид. / упоряд. В. Гриневич. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – 227 с.
438. Україна XIX – початку XXI ст. Цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Книга 2. – 696 с.
439. Федотова О. Перевірки фондів університетських бібліотек у 1950–1953 роках (за матеріалами Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві) / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2004. – № 6. – С. 33–35.
440. Фесенко Т. Культурно-освітні установи області працюють незадовільно : [Чернівецька область] / Т. Фесенко // Рад. Буковина. – 1947. – 28 січ.
441. Фонотов Г. П. Библиотеки аграрному цеху страны / Г. П. Фонотов // Сов. библиотековедение. – 1986. – № 1. – С. 23–26.
442. Хропач А. Н. Библиотечные комплексы как перспективные формы обслуживания промышленных коллективов / А. Н. Хропач // Рациональное размещение и использование библиотечных ресурсов в УССР : сб. науч. тр. / ред. : А. П. Корниенко, Л. З. Амлинский, А. Н. Макарова [та ін.]. – К. : [б. в.], 1987. – С. 40–46.
443. Центр науково-технічної інформації і бібліотечно-бібліографічного обслуговування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до електронної

- версії документа: // <http://railway.lviv.ua/railway/depts/denti/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20 липня 2014 р.
444. Централізація – важливий напрям вдосконалення бібліотечної справи в республіці : (інформ. матеріали респ. наук.-практ. конф.) – К. : [б. в.], 1976. – 42 с.
445. Целінський Р. Й. Бібліотеки на службі сільськогосподарській науці та практиці / Р. Й. Целінський // Розвиток бібліотечної справи в Українській РСР за роки Радянської влади. – К. : [б. в.], 1979. – С. 83–89.
446. Целинский Р. И. Сельскохозяйственные библиотеки Украины в помощь реализации Продовольственной программы СССР / Р. И. Целинский // Сов. библиотековедение. – 1983. – № 3. – С. 91–97.
447. Централизация библиотечной сети: Итоги и проблемы : сб. науч. тр. – М. : ГБЛ, 1984. – 131 с.
448. Цінні подарунки : [бібліотека Чернівецького учительського інституту] // Комсомолець Буковини. – 1941. – 26 січ.
449. Цибульська О. В. Історія розвитку бібліотеки Української державної академії водного господарства / О. В. Цибульська // Історія бібліотечної справи Рівненщини : зб. ст. – Рівне : [б. в.], 1999. – С. 44–47.
450. Чернівецька обласна науково-медична бібліотека відкрита : [оголошення] // Рад. Буковина. – 1945. – 15 груд.
451. Читач і українська художня книга : методичні рекомендації за результатами республіканського дослідження “Читацькі інтереси та попит на українську художню літературу в бібліотеках республіки”. – К. : [б. в.], 1990. – 18 с.
452. Шевченко Л. А. Культурно-ідеологічні процеси в Україні у 40–50-х рр. / Л. А. Шевченко // Укр. іст. журн. – 1992. – № 7–8. – С. 39–50.
453. Шилюк О. Бібліотечна справа на Буковині в 40-х роках ХХ століття / О. Шилюк // Вісник Львівського університету. Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Вип 4. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 104–110.

454. Шилюк О. Діяльність наукової бібліотеки Чернівецького університету в 50–70-х рр. XX ст. / О. Шилюк // Питання історії України : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, каф. історії України. – Чернівці : Технодрук, 2013. – Т. 16. – С. 215–219.
455. Шилюк О. Наукова бібліотека Чернівецького університету в 40-х роках XX ст. / О. Шилюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 376/377 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 48–52.
456. Шилюк О. Радянізація західних областей України через призму бібліотечної справи (1939–1940-ві рр.) / О. Шилюк // Питання історії України : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, каф. історії України. – Чернівці, 2012. – Т. 15. – С. 167–170.
457. Шилюк О. Становлення бібліотечної мережі та початок підготовки бібліотечних кадрів в Чернівецькій області (друга половина 40-х років XX століття) / О. Шилюк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Серія : Історія. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2011. – Вип. 20. – С. 107–111.
458. Шилюк О. Советская цензура в библиотеках Западной Украины (на примере научной библиотеки Черновицкого университета 1940-1991 гг.) / О. Шилюк // Codrul Cosminului. – XIX. – 2013. – № 2. – Р. 407–416.
459. Шилюк О. Цензурування бібліотечних фондів у західноукраїнських областях (1939–1991 рр.). / О. Шилюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернівецький ун-т, 2013. – Вип. 676/677 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 143–147.
460. Штрале А. Закат цензуры в советской Латвии 1985–1990 гг. [Електронний ресурс] / А. Штрале. – Режим доступу до електронної версії документа: http://opentextnn.ru/data/files/strale_sovlat.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20 липня 2014 р.

461. Щибря Н. Історія бібліотеки Голобівської ЗОШ Ковельського району / Н. Щибря // Минуле та сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї : наук. зб. : матеріали XVI Волин. наук. істор.-краєзн. конф., присвяченої 65-річчю Волин. держ. обл. універс. наук. б-ки ім. Олени Пчілки. – Луцьк : [б. в.], 2005. – С. 110–111.
462. Що дала радянська влада трудящим Буковини // Рад. Буковина. – 1944. – 4 лист.
463. Юрій М. Ф. Історія світової та вітчизняної культури / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2007. – 455 с.
464. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – 2-ге вид. – К. : Кондор, 2004. – 736 с.
465. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні / В. І. Юрчук ; НАН України, Інститут національних відносин і політології. – К. : Асоціація “Україна”, 1995. – 80 с.
466. Юськова Р. М. Бібліотеки Рівненщини: історія і розвиток / Р. М. Юськова // Історія бібліотечної справи Рівненщини : зб. ст. і тез доп. наук.-практ. конф. “Бібліотеки Рівненщини: історія і сучасність”. – Рівне : Волин. береги, 1999. – С. 6–13.
467. Ярема Г. З історії Науково-технічної бібліотеки Львівського політехнічного інституту / Г. Ярема // Вузівська бібліотека: історія, теорія, досвід роботи. – Л., 1993. – Вип. 2. – С. 88–96.
468. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк : Надстир’я, 1995. – 176 с.
469. Ярощук В. П. З історії фінансово-економічної діяльності Рівненської обласної універсальної бібліотеки / В. П. Ярощук // Історія бібліотечної справи Рівненщини : зб. ст. і тез доп. наук.-практ. конф. “Бібліотеки Рівненщини: історія і сучасність”. – Рівне : Волин. береги, 1999. – С. 36–40.
470. Ярощук В. П. Унікальні видання : [фонд рідкісних та цінних видань Рівненської обласної бібліотеки] / В. Ярощук // Діалог. – 1990. – 21 груд.

471. Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej / red. B. Bieńkowska ; oprac. U. Paszkiewicz [i i.]. – Poznań : Bogucki wydaw. nauk., 1998. – 795 s.
472. Borys J. The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine / Jurij Borys. – Stockholm : Ed by Sweden Press, 1982. – 301 p.
473. Dorochenko D. A Survey of Ukrainian History / Dmytro Dorochenko, Oleh Gerus. – Winnipeg : Book Press, 1984. – 822 p.
474. Grigoroviță M. Bibliotheca Universității din Cernăuți în perioada interbelică : [Бібліотека Чернівецького університету в міжвоєнний період] / M. Grigoroviță // Analele Bucovinei. – 2000. – An. 7, № 1. – P. 169–190.
475. Grimsted P. K. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Grimsted Patricia Kennedy ; Harvard Ukrainian Research Institute ; State Committee on Archives of Ukraine. – Cambridge, 2001. – 798 p.
476. Matwijów M. Sprawozdanie: “Archiwa, biblioteki i muzea lwowskie” z 1940 roku / Matwijów Maciej // Rocznik Lwowski 1997–1998. – Режим доступу до електронної версії документа: <http://www.lwow.home.pl/rocznik/archiwa.html>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20 липня 2014 р.
477. Matwijów M. Walka o lwowskie dobra kultury z lat 1945–1948. – Wrocław : Towarustwo Przyjaciół Ossolineum, 1996. – 334 s.
478. Mitric O. Un document bibliographique moins connu : L’inventaire de la bibliotheque de l’universite de Tchernivtsi, evacuee a Sibiu en 1944 : [Малознайоме бібліографічне джерело: каталог бібліотеки Чернівецького університету, евакуйованої до Сібіу в 1944 р.] / O. Mitric // Codrul Cosminului. – 2007. – № 13 (23). – P. 303–311.
479. Ruggles, Melville. Soviet libraries and librarianship / Ruggles Melville, Swank Raynard. – Chicago, 1962. – 148 p.